

МІЖВІДОМЧА КООРДИНАЦІЙНА РАДА
З ПИТАНЬ КРАЄЗНАВСТВА ПРИ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»

УКРАЇНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО
В СИСТЕМІ МІЖІНСТИТУЦІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ:
ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ
ТА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

*Збірник матеріалів
XV Всеукраїнської наукової
історико-краєзнавчої конференції
«Українське краєзнавство
в системі міжінституційних взаємодій:
проблеми концептуалізації та практичної реалізації»*

м. Полтава, 12 грудня 2019 р.

Київ – 2019

УДК 908(477)

*Рекомендовано до друку
Президією Національної спілки краєзнавців України,
протокол № 5 від 24 грудня 2019 року*

За загальною редакцією Реєнта О.П. – голови Національної спілки краєзнавців України, заступника директора Інституту історії України НАН України, члена-кореспондента Національної академії наук України.

Упорядники:

Руслана Маньковська – провідний науковий співробітник відділу історії України другої половини XX століття Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, заступник голови НСКУ;

Володимир Дмитрук – старший науковий співробітник відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук, відповідальний секретар НСКУ;

Володимир Милько – старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX століття Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук, прес-секретар НСКУ;

Світлана Архипова – провідний інженер відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України, секретар НСКУ.

«Українське краєзнавство в системі міжінституційних взаємодій: проблеми концептуалізації та практичної реалізації». Збірник матеріалів XV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, м. Полтава, 12 грудня 2019 р. / За заг. ред. О.П.Реєнта. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 184 с.

У збірнику матеріалів XV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Українське краєзнавство в системі міжінституційних взаємодій: проблеми концептуалізації та практичної реалізації» висвітлюються питання теоретичних засад та структури краєзнавства, його взаємодії з органами влади, освітніми установами та закладами культури, окреслюється місце краєзнавства в громадському секторі країни.

Збірник розрахований на науковців, викладачів, учителів, краєзнавців, дослідників краю та тих, хто цікавиться краєзнавчою тематикою та питаннями локальної історії.

ISBN 978-617-7399-48-2

© Національна спілка
краєзнавців України
© Автори

ЗМІСТ

Інформаційне повідомлення	5
Відомості про авторів	8

Теоретико-методологічні засади краєзнавства. Влада і краєзнавство: шляхи співпраці

Олександр Удод

Публічна історія і краєзнавство: проблеми міжінституційної взаємодії	12
--	----

Ігор Козюра

Адміністративне краєзнавство: міждисциплінарний дослідницький підхід у контексті розвитку публічного управління	21
---	----

Володимир Студінський

Урбаністичне краєзнавство: теоретико-методологічні питання в системі міждисциплінарного дослідження	28
---	----

Лариса Рева

3 історичних джерел літературного краєзнавства	34
--	----

Ірина Петренко

Віра Жук (1928-2008) – одна із фундаторів історичного краєзнавства Полтавщини	47
---	----

Володимир Милько

Національна спілка краєзнавців України в мережі Інтернет: відвідуваність сайту та охоплення користувачів Facebook у 2016-2019 рр.	58
--	----

Краєзнавство в системі освіти.

Співробітництво закладів культури в галузі краєзнавства

Віталій Григор'єв

3 досвіду краєзнавчих практик у системі освіти Полтавщини ..	66
--	----

Руслана Маньковська

Краєзнавча діяльність закладів культури: аналітичний підхід ..	75
--	----

Сергій Гальчак, Валерій Рекрут

Заходи органів влади Гайсинського повіту щодо підтримки закладів освіти та осередків «Просвіти» у грудні 1918 – квітні 1919 рр. ..	85
--	----

Ірина Передерій, Олена Вітринська

Народний музей університету імені Надії Кочерги як осередок
популяризації краєзнавчих досліджень 95

Марина Федорова

Взаємодія Полтавської обласної універсальної наукової бібліо-
теки імені І.П.Котляревського з науковими, культурно-мистець-
кими закладами та краєзнавчими осередками Полтавщини 107

Вікторія Шекун

Степан Ніс і Полтавська чоловіча гімназія у 30–40-х рр.
XIX ст. 115

**Краєзнавство в громадському секторі.
Меценатство і благодійництво в краєзнавстві**

Володимир Воровка, Олександр Алексєєв, Валерій Сакун

Громадський краєзнавчий рух на Мелітопольщині 124

Віктор Гіржов

Діяльність громадської організації «Народна Рада Лохвиччини»
з реалізації проекту «Славетні земляки» (на прикладі увічнення
пам'яті геніального українського диригента Нестора
Городовенка) 130

Валерій Рекрут

Діяльність кооперативного центру «Рада Трьох» у добу Дирек-
торії (1919-1920 рр.) 133

Тетяна Онішко, Мирослав Аліман, Михайло Мовчан

Валерій Рекрут: історик, краєзнавець, дослідник кооператив-
ного руху 143

Іван Дудник

Відвідини Т. Шевченком села Погашина на Полтавщині 155

Ольга Коваленко

Меценат і благодійник Г.О.Милорадович у краєзнавчому русі
другої половини XIX – початку XX ст. на Чернігівщині 165

Світлана Архипова

Діяльність органів місцевої влади Києва в розвитку адміністра-
тивного районування (1950-1960-і рр.) 179

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

12 грудня 2019 року у ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» відбулася XV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Українське краєзнавство в системі міжінституційних взаємодій: проблеми концептуалізації та практичної реалізації».

Організаторами заходу виступили: Національна спілка краєзнавців України, Інститут історії України НАН України та ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Урочисте слово та доповідь на пленарному засіданні виголосив заступник голови Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАПН України *Олександр Удод*. Учений з'ясував проблеми міжінституційної взаємодії публічної історії та краєзнавства на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки.

За дорученням Президії Національної спілки краєзнавців Олександр Удод вручив: Почесні грамоти Національної спілки краєзнавців України – д.і.н., проф., секретарю Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України *Ірині Петренко*, д.і.н., проф., члену Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України *Людмилі Бабенко*, к.е.н., доц., члену Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України *Мирославу Аліману*, заступникові директора Державного архіву Полтавської області *Тарасу Пустовіту*, директору Науково-редакційного підрозділу – Центру по дослідженню історії Полтавщини Полтавської обласної ради *Олександру Білоуську*; Грамоту Національної спілки краєзнавців України – д.і.н., проф., ректору, голові правління Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Олексію Нестулі; Подяку Національної спілки краєзнавців України – краєзнавцю, досліднику, полковнику Служби зовнішньої розвідки України (у відставці) з м. Кременчука *Олександр Христенку*.

Ректор ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», голова Полтавської обласної організації НСКУ, доктор історичних наук *Олексій Нестуля* привітав учасників конференції, розповів про діяльність Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України у 2019 році та окреслив перспективи й напрями її розвитку.

Модератор конференції *Ірина Петренко*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», секретар Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України зупинилася на основних проблемах наукового форуму, акцентувала увагу присутніх на їх регіональних особливостях, ознайомила учасників краєзнавчого зібрання з форматом його роботи.

Директор Науково-редакційного підрозділу – Центру з дослідження історії Полтавщини Полтавської обласної ради *Олександр Білоусько* презентував краєзнавчий доробок Центру з дослідження історії Полтавщини, поділився досвідом щодо співпраці з органами місцевої влади та розповів про наступні проекти Центру. Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка *Людмила Бабенко* виступила з доповіддю про роль історичного краєзнавства в системі освітньо-професійної підготовки студентів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та проаналізувала традиційні форми роботи, а також висловилася щодо нових підходів у діяльності освітніх закладів в умовах сучасних викликів.

Полтавський краєзнавець *Віталій Григор'єв* поділився досвідом краєзнавчих практик у системі освіти Полтавщини. Дослідника було висунуто на присвоєння престижної Премії

Дмитра Яворницького у 2020 році. Учасники конференції одногосно підтримали цю пропозицію. Київський дослідник, кандидат історичних наук *Валерій Рекрут* виголосив доповідь про діяльність центру «Рада Трьох» у добу Директорії УНР (1919–1920 рр.). Краєзнавці із Лохвиччини *Віктор Гіржов* та *Іван Дудник* виступили з доповідями про регіональні особливості краєзнавчих досліджень. Так, член Правління Української всесвітньої координаційної ради (УВКР), голова громадської організації «Народна Рада Лохвиччини», головний редактор порталу «Лохвиця News» *Віктор Гіржов* розповів про діяльність громадської організації «Народна Рада Лохвиччини» з реалізації проекту «Славетні земляки» (на прикладі увічнення пам'яті геніального українського диригента Нестора Городовенка). *Іван Дудник* поділився власними розвідками про відвідини Тарасом Шевченком села Погарщина на Полтавщині.

На конференції були присутні науковці, краєзнавці, бібліотечні й архівні працівники, представники громадськості та студенти. Актуальні виступи, дискусія, обговорення та репліки були ознакою зацікавленості темою наукової історико-краєзнавчої конференції.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алекссєв Олександр Миколайович – кандидат педагогічних наук, доцент, член правління громадської організації «Спілка краєзнавців Мелітопольщини».

Аліман Мирослав Васильович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач музею ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Архипова Світлана Іванівна – провідний інженер відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України, секретар НСКУ.

Вітринська Олена Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Воровка Володимир Петрович – доктор географічних наук, доцент, завідувач кафедри екологічної безпеки та раціонального природокористування Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, голова правління громадської організації «Спілка краєзнавців Мелітопольщини».

Гальчак Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, голова Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Гіржов Віктор Григорович – член Правління Української Всесвітньої Координаційної Ради (УВКР), голова громадської організації «Народна Рада Лохвиччини», головний редактор порталу «Лохвиця News».

Григор'єв Віталій Миколайович – член Національних спілок краєзнавців та журналістів України, пенсіонер.

Дудник Іван Михайлович – пенсіонер військової служби.

Коваленко Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Козюра Ігор Валерійович – кандидат історичних наук, доктор наук з державного управління, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Маньковська Руслана Вікторівна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України, доцент, заступник голови Національної спілки краєзнавців України.

Мицько Володимир Іванович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, прес-секретар НСКУ.

Мовчан Михайло Миколайович – кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Онїпко Тетяна Володимирівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності в економічних системах ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Передерій Ірина Григорівна – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Петренко Ірина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Рева Лариса Григорівна – кандидат філологічних наук, член-кореспондент Національної Академії Вищої школи України.

Рекрут Валерій Пилипович – кандидат історичних наук, заступник директора Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Сакун Валерій Васильович – член правління громадської організації «Спілка краєзнавців Мелітопольщини».

Студінський Володимир Аркадійович – доктор історичних наук, кандидат економічних наук, доцент кафедри зовнішньоекономічної діяльності підприємства Київського національного торговельно-економічного університету.

Удод Олександр Андрійович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України, заступник голови НСКУ.

Федорова Марина Анатоліївна – завідувач відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І.П.Котляревського.

Шекун Вікторія Олександрівна – фахівець з міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ КРАЄЗНАВСТВА.
ВЛАДА І КРАЄЗНАВСТВО:
ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ**

Олександр Удод
(м. Київ)

ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ І КРАЄЗНАВСТВО: ПРОБЛЕМИ МІЖІНСТИТУЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Останні десятиріччя у світовій науці характеризуються небаченим раніше зростанням кількості дисциплін і дослідницьких напрямів у сфері соціально-гуманітарного знання. Досить тривалі дискусії про кордони міждисциплінарності, продуктивність тих чи інших методів і підходів, суб'єктно-об'єктні стосунки та взаємовідносини в науці, про черговий науковий «поворот» і тому подібне знаходять дотичне відображення в кристалізації все нових дослідницьких напрямів. Публічна історія, як новий субдисциплінарний напрям, значною мірою є продуктом цього процесу. Увага дослідників, закономірно, більше зосереджена на інституалізації, насамперед, нових напрямів та дисциплін у історичній науці. Але поза увагою теоретичних узагальнень та висновків не повинні залишатися проблеми взаємодії умовно так званих «старих» традиційних субдисциплін із бурхливо зростаючими кількісно новими дисциплінарними напрямами. Ось чому надзвичайно актуальною є проблема, що була винесена на розгляд чергової XV Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Полтава, 12 грудня 2019 р.), а саме «Українське краєзнавство в системі міжінститутських взаємодій: проблеми концептуалізації та практичної реалізації». З одного боку, можна відзначити тяглість традицій щодо статусу, проблематики, формату краєзнавчих конференцій, а з другого – оперативне регулювання на сучасні виклики, що настають у суспільстві й адресуються історичній науці. Тема конференції має важливе науково-теоретичне і праксеологічне значення: науку неможливо розкласти на ізольовані одна від одної полиці, вона єдина, всі її галузі (субдисципліни) мають забезпечувати постійну взаємодію з єдиною метою – нарощування нових знань. Науковці мають

реагувати на зміну предмету історії – це вже не тільки минуле «саме про себе», а використання минулого в сучасності.

Символічно, що перша всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства відбувалася саме в Полтаві, якій випала також честь прийняти учасників ювілейної, п'ятнадцятої конференції. Між Полтавою 1980 року (I Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція) та Полтавою 2019 року була низка славних своєю історією міст України – Вінниця, Чернігів, Миколаїв, Кам'янець-Подільський, Луцьк, Черкаси, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Хмельницький, Івано-Франківськ, Канів, Київ, де протягом 1982–2016 рр. пройшли всеукраїнські краєзнавчі конференції (від другої до чотирнадцятої включно). І лише Полтава перша серед міст України вдруге стала організатором найбільшого форуму краєзнавців.

Історичне краєзнавство як одна з найдавніших форм масового руху знавців і дослідників історії дуже тісно пов'язане з відносно новою субдисципліною, а саме – публічною історією як найбільш перспективною формою розповсюдження історичних знань серед найбільших верств населення.

У сфері суспільної свідомості особливо рельєфно проявляється соціально-виховна функція і прагматика історичної науки, реалізується її світоглядний потенціал, пізнавальна й праксеологічна цінність, залучаються механізми її впливу на розвиток суспільства і його окремих груп. І навпаки, головним чином через ситуацію, яка складається у суспільній свідомості та громадській думці, через сформовані стереотипи сприйняття, рівень розуміння і довір'я, критерії корисності, ідеальні образи і горизонти очікувань здійснюється детермінуючий вплив соціокультурного контенту на сучасне історичне знання і перспективи розвитку історичної науки. Усі ці процеси вимагають сьогодні спеціальних наукових досліджень, а також аналітичних розробок рекомендаційного характеру й практичних заходів, покликаних сприяти відкритому діалогу професіоналів з якнайширшою, масовою аудиторією, і підвищенню соціального статусу історичного знання, особливо в Україні – країні з вантажем «непередбачуваного минулого», а також з розповсюджуваними процесами

регіоналізації і змін групових ідентичностей¹. Важлива роль у цій необхідній для спільноти істориків комунікативній стратегії повинна належати публічній історії, орієнтованій на аудиторію за межами професійного наукового середовища, або так званої історії для всіх. Якраз така історія здатна подолати відчуження від «непосвячених», оперативно відповідати на соціальні запити, спілкуючись із найширшою публікою на зрозумілій їй мові та використовуючи сучасні засоби комунікації.

Необхідність активної участі істориків у такому діалозі усвідомлюється в академічному середовищі. Це нагальна проблема спорадично (за наявності сприятливих умов) реалізується у великих освітніх проєктах. В університетах низки західних країн було введено спеціальні навчальні програми й створено наукові ради, центри, інститути, товариства, періодичні видання з публічної історії, що покликані розповсюджувати професійні стандарти, історичні знання і навички історичного мислення в колах непрофесіоналів.

Що ж таке публічна історія?

У сучасній науковій і популярній літературі можна зустріти численні, а інколи й суперечливі визначення публічної історії. Найбільш адекватним, на нашу думку, є таке: публічна історія – це сукупність підходів і практик, спрямованих на ідентифікацію, збереження, інтерпретацію і презентацію історичних артефактів, текстів, структур і ландшафтів у взаємодії істориків-професіоналів з широкою публікою². Більш чітке і лаконічне визначення публічної історії запропонувала відомий сучасний історик-теоретик Л.П.Репіна: «Публічна історія (public history) – це комплекс засобів для представлення наукового історичного знання про минуле у повсякденному житті»³. Зовсім спрощене визна-

² Удод О.А. Публічна історія / Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні нариси – 2: колект. монографія. – К.: Генеза, 2019. – С. 98–99.

³ Репина Л.П. Наука и общество: публичная история в контексте исторической культуры эпохи глобализации // Учёные записки Казанского университета: Гуманитарные науки. – 2015. – Т. 155. – Кн. 3. – С. 63.

чення публічної історії подається у публікації Є.Брайляна в українському тижневику «Дзеркало тижня»: «У загальному плані публічна історія – це пояснення або презентація історичних знань більш зрозумілими засобами (як-от: музейні виставки, публічні лекції, документальні теле- та радіопередачі, подкасти) для широкої аудиторії. Причому в презентації можуть брати участь як академічні історики, так і аматори. Проте в контексті української історії досить часто більшу «славу» мають саме представники альтернативних поглядів»⁴. Це визначення зводить публічну історію тільки до засобів розповсюдження історичних знань, що ототожнює мимоволі публічну історію з популярною історією. А це, як відомо, зовсім різні поняття.

Публічна історія охоплює велике практичне поле й пов'язана з музеями, заповідниками й пам'ятними місцями, архівами різних рівнів і відомств, усіма рівнями влади, управління культурною спадщиною та її інтерпретацією, охороною пам'яток історії і культури, теорії колективної пам'яті, суспільними організаціями й рухами історичного та історикопатріотичного напрямку, а також з відображеннями історії в сучасній популярній культурі (історична белетристика, історична реконструкція як хобі, масові публічні культурно-історичні акції, науково-популярні й просвітницькі медіа-проекти, позакласна й позааудиторна робота з учнями й студентами, кінематограф).

Публічна історія – порівняно нова субдисципліна, але вона все-таки має глибоке укорінення у самих різноманітних практиках – соціальних і наукових. Серед вітчизняних можна назвати діяльність історичних товариств, зокрема «Московського товариства історії і старожитностей російських», яке було засноване ще в 1804 р.⁵ Попередниками інституцій публічної історії на вітчизняних теренах були добровільні об'єднання громадян з метою збереження історичної спадщини, різноманітні утворення

⁴ Брайлян Є. Публічна історія в Україні: у пошуках консенсусу // Дзеркало тижня. – 2018 р. – 23–31 серпня. – № 1200.

⁵ Тодийчук О.В. Украина XVI–XVIII вв. В «Трудах Общества истории и древностей российских». – Киев, 1989.

у галузі любительської і професійної генеалогії, приватні й державні архіви, написання і видання історичної белетристики, усноісторичні об'єднання, різного роду репрезентації історичного знання в засобах масової інформації. Серед наукових практик, що передували публічній історії, можна назвати, зокрема, музеєзнавство й архівну справу.

Публічна історія має певну групу характеристик, які інституційно перегукуються з органічними функціями історичного краєзнавства і стають, таким чином, фундаментальною основою для міжінституційної взаємодії.

По-перше, публічна історія – це постійний діалог історії (істориків) і суспільства;

– по-друге, публічна історія є визначальною рисою громадянського суспільства, відображаючи такий його стан розвитку, коли вдалося «подолати історію»;

– по-третє, широке розповсюдження публічної історії неодмінно змінює статус, роль історика: працювати не на державну (проти інструменталізації історії), а на суспільство, що означає відхід від легітимізаційної історіографії;

– по-четверте, публічна історія, як й історичне краєзнавство, за останні, принаймні 50 років, теж стала предметом вивчення і викладання. В університетах публічна історія розглядається як галузь знань (субдисципліна), що вивчає побутування (існування, функціонування) історії у публічній сфері (інформаційному просторі) як з практичної, так і теоретичної точки зору;

– по-п'яте, публічна історія – це не спрощена версія наукової (академічної) історії, не популярна історія, а, перш за все, вся та історія, що існує поза академічними інститутами й університетами;

– по-шосте, публічна історія передбачає надійну, міцну наукову базу і протидіє фальсифікації та міфологізації історії. Досить часто гонитва за популяризацією історії призводить до академічної недоречності й плагіату. Нещодавно набув розголосу скандал довкола сумнівної діяльності полтавського журналіста Романа Коржика, редактора інтернет-порталу «Артефакт», який позиціонувався як медіа-ресурс та комунікаційна платформа для

розвитку публічної історії, літератури, культури, мистецтва й урбаністики. Здавалося б, ідеальне поєднання науки та популяризації. Але тексти Р. Коржика насправді виявилися відвертими плагіатом із робіт професора Володимира Рички (Інститут історії України НАН України), та ще й «осучасненим» молодіжним жаргоном, використанням примітивного гумору на кшталт «тролінг», «відповідати за базар», «ржали не тільки коні». Популяризатор (Р. Коржик) не вірить в інтелектуальну спроможність своїх читачів, а тому переповідає тексти академічного вченого В. Рички в максимально «народних» категоріях. Тобто, окрім плагіату, отримали ще й примітивізацію наукового знання та його дискредитацію через псевдонауковий підхід. Із однієї історії журналіст Ігор Сердюк зробив справедливі висновки, що можуть бути корисними під час становлення публічної історії в Україні та її взаємодії із історичним краєзнавством⁶. Найкраще, коли вчений-історик буде також і популяризатором своїх напрацювань. Це ще один аргумент для виходу істориків академічних установ із кришталевої вежі. Водночас варто вчитися популярно писати, але без втрати наукового складника. Позитивних змін слід очікувати за активної участі історичних видавництв та сайтів, наявності якісної журналістики, часописів, принагідно дискусійності в історичному наративі.

Міжінституційна взаємодія публічної історії та історичного краєзнавства є очевидною та простежується у самих різноманітних формах.

Переконливим фактом є те, що історичне краєзнавство серед багатьох форм поширення історичних знань є найближчим до публічної історії, займає центральне місце в структурі public history. Краєзнавство – це масовий рух, а публічна історія якраз і покликана винести історичні знання із вузьких академічних кабінетів у широкий простір, безмежну інформаційну мережу, зробити їх (знання) надбанням усіх. Історичне краєзнавство

⁶ Сердюк І. Коли публічна історія перестає бути історією: «хіптерська псевдоісторія» про Київську Русь як «Лігу сміху». URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014236>

згладжує бар'єри між професійною наукою і аматорами-ентузіастами. Справедливо свого часу відзначав академік Дмитро Лихачов про те, що краєзнавство є найбільш масовим видом науки. А тому історичне краєзнавство із самого моменту свого зародження уже має міцну систему зав'язків із громадськістю. Публічна історія може ввійти із своїми формами і прийомами роботи в інституції, де історичне краєзнавство уже давно освоїлося, – музеї, бібліотеки, архіви, виставки, масові видання.

Як відомо, історичне краєзнавство вимагає від його аматорів наявності комплексу знань і компетентностей – з історії, культурології, мистецтвознавства, географії та інших суміжних наук і субдисциплін. Публічна історія, передбачаючи вихід на широку аудиторію, повинна також постійно інтегрувати цілий спектр наук, знань, дисциплін. Тобто, підготовка фахівців для публічної історії та історичного краєзнавства має передбачати інтегративний підхід, виходити за межі вузькопрофільної спеціалізації.

Публічну історію та історичне краєзнавство зближує їхня комунікативна функція. Причому ця комунікація здійснюється не тільки по-горизонталі – між краями, регіонами, спільнотами, а й по-вертикалі – між поколіннями та різними історичними епохами.

Ще одне поле міжінституційної взаємодії історичного краєзнавства та публічної історії – це забезпечення соціальної (активно-перетворювальної) функції з допомогою засобів, які є в їх розпорядженні. З ініціативи краєзнавців та із залученням можливостей публічної історії здійснюється ребрендинг територій, відродження місць історичної пам'яті. Популярним стає «історичний бізнес» (парк «Київська Русь на Київщині»), відроджується місцевий промисел, що був характерний в історичних регіонах (Опішня, Решетилівка). Не знищувати поле Полтавської битви як ілюзорне місце «слави російської зброї», до чого закликають урапатріоти, а надати йому іншого, сучасного звучання, як це давно практикується в Європі (місце «битва народів при Ватерлоо», Дюнкерк та ін.). 350-річчя з дня народження Самійла Величка теж повинно стати предметом уваги громадськості та привернути увагу до наукової історії і популяризаторів історичних знань.

Публічна історія та історичне краєзнавство мають активніше освоювати інформаційний простір. За допомогою інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) стало можливим створювати та збагачувати бази даних, необхідних для подальших краєзнавчих пошуків та аналізу, ІКТ забезпечують також онлайн присутність історичної інформації в публічному просторі, допомагають підтримувати зв'язок науки з громадськістю, а завдяки можливостям інтерактивного діалогу створювати ефект співучасті у творенні історії. Статистика свідчить про активний інтерес громадян до історико-краєзнавчої інформації, яка розповсюджується в інформаційному просторі. Так, наприклад, за період від жовтня 2008 р. до листопада 2016 р. офіційний сайт Національної спілки краєзнавців відвідало понад 77 тис. користувачів, які більше 2 млн разів переглянули різні сторінки порталу. Тобто, у середньому за рік 9,6 тис. осіб здійснювали понад 250 тис. переглядів або 800 осіб понад 20,8 тис. щомісячно. За період від жовтня 2016 р. сайт НСКУ відвідали жителі 169 країн світу. З них найбільше – з Російської Федерації (7146), Сполучених Штатів Америки (2642), Німеччини (1657), Китаю (1301), Франції (934), Польщі (391), Великої Британії (360), Бразилії (296), Італії (194), Іспанії (135). Аналіз статистичних джерел демонструє позитивну динаміку зростання кількості юзерів з Китаю та Індії, у той же час спостерігається низький рівень зацікавленості роботою українських істориків-краєзнавців серед громадян колишніх республік СРСР, зокрема, Киргизстану (2), Узбекистану (4), Азербайджану (8), Вірменії (14), Естонії (15), Казахстану (21), Грузії (36)⁷.

Таким чином, публічна історія та історичне краєзнавство інституційно та змістовно взаємодіяли завжди. Така взаємодія – це не витвір учених, не їхнє відкриття чи політтехнологічний проєкт політичних сил. Наука фіксує те, що творить природа і

⁷ Милько В. Репрезентація українського краєзнавства у вебпросторі: на прикладі сайту та фейсбук-сторінки НСКУ // Українське краєзнавство в соціокультурному просторі: історичні ретроспекції та виклики сучасності. – Київ: Укр. пропілеї, 2017. – С. 40–48.

соціум, спостерігаючи і описуючи ті явища, які побутують закономірно й органічно.

Академічні історики та аматори-краєзнавці разом мають перетворюватися у сучасних умовах на публічних інтелектуалів: писати не для себе, а для всіх. Так, як наприклад, Сергій Плохій творив свою книгу «Ялта. Ціна миру». За його оцінкою, книга стала «революційною на трьох рівнях»: написана для широкої аудиторії, по-друге, на тему, де Україна є частиною глобальної історії, а по-третє, це була спроба інтегрувати Крим і події, які там відбувались, в український історичний простір⁸.

Краєзнавці та прихильники публічної історії мають протидіяти інструменталізації історії з політичною метою, не допускати надмірності емоційної складової у сприйнятті історії, а тільки з холодним розумом і високогромадянською позицією. Науковий зміст публічної історії та історичного краєзнавства мають бути подалі від політики, держави, юридичних авторитетів. Свобода в історії – це й особиста свобода громадян, і вільний розвиток людської спільноти.

⁸ Грудка О. Сергій Плохій: «Я є частиною походу істориків у суспільний простір». URL: <https://krytyka.com/ua/articles/serhiy-plokhii-ya-ie-chastynou-pokhodu-istorykiv-u-suspilnyy-prostir>

АДМІНІСТРАТИВНЕ КРАЄЗНАВСТВО: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Питання впровадження економічних, соціальних та політичних перетворень в Україні, враховуючи зарубіжний досвід, потрібно розглядати саме в контексті державно-управлінських реформ та перспектив європейської інтеграції. Ефективна реалізація цього курсу вимагає від органів влади усіх рівнів таких узгоджених заходів: здійснення суттєвих інституційних змін; реформування принципів та методів роботи, в тому числі в галузі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; забезпечення фінансово-економічних можливостей стимулювання розвитку місцевого самоврядування¹.

Для реалізації викладених у концептуальних документах з децентралізації державної влади, реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні пріоритетних завдань також необхідно: впровадити в Україні демократичне врядування, побудоване на поєднанні децентралізації та участі громадськості, забезпечити активну державну підтримку так званої «партисипативної демократії» як вищої серед різних форм демократії, коли громадяни беруть участь у процесі розроблення й прийняття управлінських рішень та контролі за їх реалізацією на місцевому рівні; формування кадрового корпусу місцевого самоврядування на засадах високої компетентності².

¹ Інституційний розвиток місцевого самоврядування в Україні в умовах державно-управлінських реформ: монографія/ кол. авт.: І.В. Козюра (кер.), Ю.Г. Іванченко, А.О. Краснейчук, О.М. Руденко та ін. Лубни: Інтер Парк, 2013. – 180 с.

² Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп.; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка. – Київ: НАДУ, 2014. – 128 с.

У справі зміцнення та розвитку місцевого самоврядування в Україні вирішального значення набуває проблема формування лідерського потенціалу та підготовки фахівців місцевого самоврядування³. Необхідною складовою стратегічних напрямів глобальної інтеграції України є також розвиток молодіжного кадрового управлінського потенціалу на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування.

Приклади формування кадрового потенціалу спонукають до:

- запровадження в ряді вищих навчальних закладів України нових освітніх спеціальностей і спеціалізацій, спрямованих на підготовку посадових осіб органів місцевого самоврядування, які б відповідали функціям та посадам органів місцевого самоврядування у галузі публічного управління й адміністрування;

- створення, з метою пошуку молодих лідерів, кадрового резерву працівників органів місцевого самоврядування, залучення місцевих рад України до розробки і впровадження власних програм навчання молоді з питань місцевого самоврядування й організації стажування безпосередньо в органах місцевої влади⁴.

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, освітня політика має бути націлена на зміцнення та вдосконалення демократичних засад місцевого самоврядування; особливе місце в освітній діяльності муніципального руху має посісти просвітницька діяльність серед населення, насамперед школярів та молоді⁵, на користь становлення самоврядних територіальних громад.

З цієї точки зору винятково важливим і корисним є досвід вирішення питання громадянської освіти молоді в Канаді та США, що переконує в доцільності розроблення і запровадження до навчальних планів загальноосвітніх шкіл та закладів вищої

³ Нестуля О.О., Нестуля С.І., Карманенко В.В. Основи лідерства. Тренінг лідерських якостей та практичних навичок менеджера: навч. посібник. – Київ: Знання, 2013. – 287 с.

⁴ Козюра И.В. Развитие кадрового потенциала местного самоуправления: зарубежный опыт. *Современный научный вестник*. 2013. № 14 (153). Серия : Эконом. науки. Гос. управление. – С. 82–91.

⁵ Клепко С.Ф., Литвинюк Л.В. Формування лідерської компетентності в школі: навч. посібник-довідник. Полтава: ПОППО, 2012. – 270 с.

освіти України навчальних дисциплін і курсів з основ місцевого самоврядування⁶.

Зокрема, одним із найефективніших і найдієвіших засобів формування лідерської компетентності та патріотичного виховання молоді є історичне краєзнавство. Демократичність краєзнавчої справи, творчий характер діяльності обумовлюють успішний розвиток краєзнавчого руху в навчальних закладах регіону.

Виходячи з власного багаторічного досвіду розвитку місцевого самоврядування й історичного краєзнавства на Полтавщині, вважаємо за доцільне впровадити у вищих навчальних закладах навчальний курс з краєзнавства (наприклад, у Лубенському лісотехнічному коледжі курс «Історія рідного краю» успішно викладався з 1993 р., згодом запроваджено викладання основ місцевого самоврядування).

Науковцям, педагогічним колективам вищих навчальних закладів регіону пропонується: активно включитися в розробку краєзнавчих програм, навчально-методичної літератури; у створення історії навчальних закладів, відродження і переоформлення експозицій музеїв навчальних закладів, світлиць, куточків народознавства; залучити студентську молодь до створення нової редакції «Історії міст і сіл України», розробки туристичних маршрутів по багатому на унікальні історичні пам'ятки Полтавському краю; проведення конкурсів-оглядів студентських наукових робіт тощо.

Значне зростання в останні роки кількості досліджень на краєзнавчу тематику, посилення роботи з підготовки і видання нарисів історії окремих населених пунктів та регіонів, підприємств, організацій, галузей, проблематики взаємодії історичної науки та державного управління⁷ стало підґрунтям виокремлення і форму-

⁶ Козюра И.В. Развитие кадрового потенциала местного самоуправления: зарубежный опыт. *Современный научный вестник*. 2013. № 14 (153). Серия : Эконом. науки. Гос. управление. – С. 82–91.

⁷ Полтавщина: влада на історичних паралелях [Полтавська обласна державна адміністрація, Державний архів Полтавської області, Полтавський краєзнавчий музей]. – Полтава: АСМІ, 2005. – 392 с.; Історик і влада: монографія; відп. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. – 543 с.

вання нового, запропонованого автором напряму досліджень – **адміністративного краєзнавства**⁸. Насамперед йдеться про належне теоретико-методологічне обґрунтування і розкриття в рамках міждисциплінарного дослідницького підходу адміністративно-краєзнавчого аспекту регіонально-місцевих досліджень щодо розвитку системи управління регіоном/територіальною громадою та їх очільників, територіальних управлінських впливів.

Позитивним дотичним прикладом щодо менеджменту зазначимо підготовку і видання фундаментальної праці про історії успіху випускників Полтавського університету економіки і торгівлі, створеної як свого роду посібник успішного життя, як приклад для наступних поколінь⁹.

У книгах-збірках «Формула успіху»¹⁰ та «Шлях до успіху»¹¹, автором яких започатковано новий напрям у галузі державного управління та місцевого самоврядування – адміністративне краєзнавство, невід’ємною складовою якого є історична біографістика, подано підбірку з 23-х нарисів про сучасників-краян, які досягли успіху в житті, творчості, громадській і управлінській діяльності. Видання поєднали авторський науковий доробок і краєзнавчі здобутки, вміщують історії і рецепти успіху, розраховані на науковців, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, викладачів, студентів, аспірантів і докторантів, стали корисними і для масового читача.

⁷ Полтавщина: влада на історичних паралелях [Полтавська обласна державна адміністрація, Державний архів Полтавської області, Полтавський краєзнавчий музей]. – Полтава: АСМІ, 2005. – 392 с.; Історик і влада: монографія; відп. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. – 543 с.

⁸ Козюра І.В. Адміністративно-краєзнавчі аспекти публічного управління. *Innovations in science and education: challenges of our time* [collection of scientific papers; ed. by Maryna Dei, Olha Rudenko]. London: IASHE, 2016. – P. 22–23.

⁹ Випускники ПУЕТ: історії успіху: історико-публіцистичний нарис / О.В.Деля, О.О. Нестуля, С.І. Нестуля. – Полтава: ПУЕТ, 2016. – 271 с.

¹⁰ Козюра І.В. Формула успіху. – Лубни: Інтер Парк, 2017. – 88 с.

¹¹ Козюра І.В. Шлях до успіху. – Лубни: Інтер Парк, 2018. – 114 с.

У зв'язку з вище вказаним, окремо слід наголосити на важливості інституційного забезпечення регіонально-краєзнавчих досліджень.

В інтерв'ю для газети «Вечірній Харків» директор Центру краєзнавства ім. академіка П.Т. Тронька Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна професор С.М. Куделко навів цікавий приклад: «Колись у Фрідріха II запитали: «Військова справа – мистецтво чи наука?» він відповів, що для людей розумних – це наука, для талановитих – мистецтво, а для посередніх – це ремесло». Так і з історією та краєзнавством»¹².

Підтвердженням цих слів може слугувати діяльність двох провідних центрів краєзнавства: згаданого харківського центру¹³ та Центру дослідження історії Полтавщини (О.А. Білоусько¹⁴), яким вдалося згуртувати навколо себе талановитих, творчих, працелюбних, залюблених у рідний край людей. Для них краєзнавство – як мистецтво.

Створені з ініціативи очільника Всеукраїнської спілки краєзнавців, академіка П.Т. Тронька, ці центри на практиці довели, як багато можуть зробити односторонні. Результати їх роботи вражають.

Так, для краян, хто захоплюється історією, краєзнавством, енциклопедичними дослідженнями, добре відомі діяльність і до роботи регіонального науково-редакційного підрозділу – Центру дослідження історії Полтавщини Полтавської обласної ради (далі НРП-Центр), що перетворився на потужний самодостатній осередок наукових та енциклопедичних досліджень.

Завдяки зусиллям і авторитету академіка П.Т. Тронька Президія Верховної Ради України, Кабінет Міністрів України з метою забезпечення своєчасного випуску багатотомного науково-документального видання про жертв репресій в Україні

¹² Киш С. Как в Харькове учатся на ошибках истории. URL: <https://vecherniy.kharkov.ua/news/75089/> (дата звернення: 06.11.2019).

¹³ Звіт про роботу Тронько Центру протягом 2014–2016 рр. URL: <http://tronkocentr.karazin.ua/otchet-raboty-tsentra-kraevedeniya/> (дата звернення: 06.11.2019).

¹⁴ Краєзнавець № 1 (Білоусько О.А.) Козюра І. *Шлях до успіху*. – Полтава: АСМІ, 2018. – С. 70–77.

ухвалили відповідні постанови від 6 квітня 1992 р. № 2256-ХІІ, від 11 вересня 1992 р. № 530. На їх виконання представником Президента України в Полтавській області було видано розпорядження «Про підготовку і випуск серії книг «Реабілітовані історією». Відповідно до зазначеного розпорядження передбачалося створення на місцях міськрайвиконкомами, районними державними адміністраціями груп сприяння обласній редакційній колегії для вирішення нагальних практичних завдань. Та з часом постала необхідність створення спеціального наукового центру, який би зміг об'єднати на регіональному рівні різні наукові інституції, фахівців-істориків та краєзнавців. Такий дослідницький центр незабаром було створено згідно з розпорядженням представника Президента України в Полтавській області від 15 лютого 1993 р. № 64 «Питання обласної редакційної колегії по підготовці та виданню серії книг «Реабілітовані історією».

Відтоді проведено кілька реорганізацій установи. Змінювалися керівники, тематика досліджень, матеріально-технічна база, підходи до виконання поставлених завдань. Якщо на етапі свого становлення НРП-Центр працював переважно над темою репресованих громадян (усього видано 5 томів серії «Реабілітовані історією»), то на сучасному етапі на порядку денному науковців робота за кількома тематичними напрямками. Останні 12 років Центр дослідження історії Полтавщини очолює відомий історик, заслужений вчитель України О.А.Білоусько, яким було визначено пріоритети і спрямовано роботу невеликого колективу на виконання масштабних видавничих проєктів, у тому числі видання багатотомної регіональної енциклопедії «ПОЛТАВІКА».

Також необхідно було продовжувати проєкт «Реабілітовані історією», згодом відповідно до державної програми – підготувати і видати обласний том «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років. Полтавська область»; за дорученням органів виконавчої влади у стислі терміни виконувати інші важливі історико-краєзнавчі видавничі проєкти, ураховуючи пам'ятні та ювілейні дати у житті держави та області.

Знаковим у літопису НРП-Центру став 2009 рік, коли за редакторством і співавторством О.А.Білоуська було видруковано

перший із томів «Полтавіки» – «Релігія і церква». Згодом побачили світ ще дві книги тому «Образотворче та декоративне мистецтво» (2015 р.) та 1 книга тому «Освіта і наука» (2018 р.). Це ґрунтовні регіональні тематичні енциклопедичні видання, аналогів яким немає у жодній області України.

Незважаючи на обмежені фінансові можливості, НРП-Центр продовжує виконувати значний обсяг науково-дослідної, науково-організаційної, науково-допоміжної роботи. НРП-Центр багато років створює тематичні інформаційні бази даних, які дозволяють реалізовувати важливі видавничі проекти. Так, центр є видавцем різних за тематикою багатосторінкових інформативних видань: «Тарас Шевченко і Полтавщина», «Полтавська філармонія-70», «Чорнобиль 1986–2016. Книга слави і пам'яті. Полтавська область» (до 30-ї річниці аварії на Чорнобильській АЕС), «Полтавщина. Шлях до незалежності. 1986–1991» (до 25-ї річниці проголошення незалежності України), «Українська революція 1917–1921. Полтавський вимір. Події, постаті, документи. 1917–1921», презентаційне видання «Полтавщина. Пам'ять віків: Альбом» тощо. За останні роки установою підготовлено і видано близько 50 наукових, енциклопедичних та довідкових видань.

Практично всі книги, підготовлені і видані НРП-Центром, одержують Гран-прі обласного конкурсу «Краща книга Полтавщини», представляють область на вітчизняних і міжнародних книжкових форумах¹⁵.

Таким чином, міждисциплінарні підходи з інституційного забезпечення розвитку місцевих досліджень, виокремлення нового дослідницького напрямку – адміністративного краєзнавства (а також біографістики як його складової) – сприяють формуванню позитивного наукового, інформаційного та видавничого іміджу регіону, розвитку успішної міжвладної і міжсекторної взаємодії.

¹⁵ Пустовіт Т. Від серії книг «Реабілітовані історією» до багатотомної регіональної енциклопедії «Полтавіка». Центру дослідження історії Полтавщини – 25 років. URL: <http://zorya.poltava.ua/vid-serii-knig-reabilitovani-istoriieju-do-bagatotomnoi-regionalnoi-enciklopedii-poltavika/> (дата звернення: 06.11.2019).

УРБАНІСТИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ В СИСТЕМІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із феноменів людського суспільства є утворення особливої форми проживання певної кількості людей – населеного пункту в різноманітній системі його функціонування. Історично населення планети концентрується у двох типах таких населених пунктів – міських та сільських. Зокрема, місто є зазвичай населеним пунктом, де на одиницю площі концентрується доволі велика кількість мешканців, абсолютна більшість яких жодним чином у сфері виробництва не пов'язана із сільським господарством. Місто, як тип об'єднання проживання людей, визначається не тільки навіть кількістю мешканців, як розвитком відповідної інфраструктури та концентрації капіталу і виробництва. При цьому варто зауважити, що місто, як простір для проживання, не потрібно розглядати результатом індустріальної епохи розвитку людства. Проте, власне місто характеризується насамперед як центр виробництва, культури, торгівлі, політики, освіти та інших сфер діяльності людини¹.

Кількість міст та концентрації в них населення протягом історії людства зберігає чітку тенденцію до зростання. Так, на початок XIX століття в містах концентрувалося всього 3% світового населення, на початок XX століття така частка становила вже 14% (і це при тому, що значно зросла загальна кількість населення Землі). На початок XXI століття в містах мешкало вже понад 51% населення планети. За прогнозами відносний показник населення планети у містах становитиме через три десятиліття 85 відсотків². Особливо процес урбанізації став відчутним за останні півстоліття.

¹ Студінський В.А. Торгівля та фінанси міст України у XIII–XVII століттях / В.А. Студінський // Археологія і давня історія України. – 2016. – Вип. 4 (21). – С. 52–53.

Україна належить до найбільш урбанізованих країн світу, оскільки понад 70 відсотків населення країни сконцентровано у містах. Для того щоб зрозуміти тенденцію зростання кількості міст в Україні, достатньо зауважити, що у 1989 році в країні нараховувалося 434 міста³. У 2005 році в Україні нараховувалося вже 458 міст⁴. У нижченаведеній таблиці представлено кількість міст по регіонах України.

Таблиця 1

Кількість міст в Україні (станом на 2005 р.)⁵

Область	Міст, всього	Міст обласного значення	Міст районного значення
Вінницька	18	6	12
Волинська	11	4	7
Дніпропетровська	20	13	7
Донецька	52	28	24
Житомирська	11	5	6
Закарпатська	11	5	6
Запорізька	14	5	9
Івано-Франківська	15	5	10
Київська	26	12	14
Кіровоградська	12	4	8
Луганська	37	14	23
Львівська	44	9	35
Миколаївська	9	5	4
Одеська	19	7	12
Полтавська	15	5	10
Рівненська	11	4	7
Сумська	15	7	8
Тернопільська	18	1	17
Харківська	17	7	10
Херсонська	9	3	6
Хмельницька	13	6	7
Черкаська	16	6	10

Закінчення таблиці 1

Область	Міст, всього	Міст обласного значення	Міст районного значення
Чернівецька	11	2	9
Чернігівська	15	3	12
Київ	1	Місто державного значення	—
АР Крим	16	11	5
Севастополь		Місто державного значення	1
Разом по Україні	458	177	279

Виходячи із загальних даних, представлених у таблиці, стає зрозумілим, що особливого значення і актуальності набуває питання вивчення історії міст, здійснення краєзнавчих досліджень, а разом із цим виокремлення напрямку, так званого, урбаністичного краєзнавства. Такого роду напрям є синтетичним та інтегральним, оскільки вимагає поєднання багатьох галузей знань та науки. Окрім цього, постають гостро і питання поєднання різних методів дослідження комплексу власне міста і його історичної динаміки розвитку. Загалом же, під урбаністичним краєзнавством можна розуміти окрему сферу краєзнавства, в якій різнобічно вивчається історична динаміка окремо взятого міста як за всю історію існування населеного пункту, так і в окремий історичний період. Також важливим аспектом у системі вивчення визначеної проблематики постають питання вивчення розвитку міських поселень на території певного регіону (краю) в індустріальну добу та «поглинання» ними менших населених пунктів, які у процесі розширення своїх міських територій приєднували села, хутори, селища, що в перспективі ставали невід'ємними частинами міст. І тут не важливо чи мова йде про мегаполіс, чи про мале місто. В даному разі виокремлюється лише масштабність самого урбаністичного процесу.

У розмаїтті проблематики краєзнавчого вивчення конкретного населеного пункту можна виокремити в економічний напрямок. В даному разі вивчається як власне господарський розвиток

міста, а також його вплив на всі сфери життєдіяльності мешканців міста. При цьому можуть досліджуватися як загальні тенденції розвитку економіки міста в окремі історичні періоди, так і функціонування окремих виробництв, динаміки їх форм, технологічні і технічні аспекти розвитку власне виробництва (підприємства) та інше. Важливим моментом у дослідженні історії міста є вивчення системи фінансів населеного пункту як особливої сфери суспільно-економічних відносин та соціально-економічного розвитку території. При таких краєзнавчих дослідженнях можна широко застосовувати суто економічний, математичний, статистичний та інший науковий інструментарій.

Політико-правовий аспект урбаністичного краєзнавства важливий для з'ясування питань становища конкретного населеного пункту в системі політичної історії держави. Тут є важливим вивчення проблем, що пов'язані із формуванням певних політичних сил у місті та їх впливу на процеси управління. Доволі важливим є виокремлення у цих процесах окремих історичних особистостей. У свою чергу, при вивченні політико-правового аспекту неможливо буде обійти й організаційно-структурної складової функціонування міста в різні історичні періоди. Зокрема, це стосується органів місцевого управління та самоврядування, а також громадських об'єднань, які здійснювали відповідний вплив на процес розвитку міста.

Не менш важливим і своєрідним є аспект культурного розвитку міста. Зокрема, це стосується розвитку освіти, науки, охорони здоров'я, фізкультури та спорту, релігії тощо. Наприклад, простеження динаміки розвитку мережі відповідних закладів вищеназаних сфер показуватиме, наскільки важливим у житті містян в окремі історичні періоди був духовний і фізичний розвиток особистості мешканця міста. Цікавим у методологічному плані постає і вивчення ролі етносів, що проживали чи проживають у місті, на загальний культурний рівень мешканців. Окремим, але доволі інтегрованим у краєзнавчому аспекті при розгляді культурного розвитку є демографічна проблематика. Вона стосується як висвітлення питань динаміки населення, а також і аспектів відтворення робочої сили та її професійної підготовки.

Територіально-географічний аспект у системі краєзнавчих досліджень дає чітке розуміння динаміки розширення (чи звуження) населеного пункту, зміни його конфігурації, задіяння відповідних територій у процеси виробництва. При цьому постає широке коло проблематики топонімічних досліджень території. Динаміка меж міста в різні історичні періоди відкриватиме процес «поглинання» інших дрібніших населених пунктів, що раніше оточували сучасне місто. В такому разі можливе розширення краєзнавчої проблематики у висвітленні історії даних населених пунктів до їх входження у межі сучасного міста.

В силу свого динамічного простору місто в той чи інший спосіб здійснює певний вплив на навколишнє природне середовище. В зв'язку з цим виокремлюється ще один напрямок краєзнавчих досліджень – екологічний. Екологічна тематика урбаністичного простору є міжнауковою та міждисциплінарною, оскільки для її всебічного вивчення необхідно залучати не лише базові знання з фізики, хімії, біології, економіки, географії та інших наук, а також спеціальні методи і інструменти розкриття данної проблематики у просторі розвитку міста.

У системі урбаністичного краєзнавства можна виокремлювати два рівні досліджень – макрорівень (коли дослідження стосується розвитку міста у глобальному просторі і його зв'язок із світом) та мікрорівень (мова йде про дослідження окремих елементів життя самого міста і розвитку цих елементів у історичній динаміці). До мікрорівня належить, зокрема, і вивчення побуту містян та власне самого простору повсякдення. Ця тема на сьогодні доволі мало вивчена. В даному зв'язку можна зауважити, що із розвитком економіки та соціуму змінюється власне ставлення людей до повсякденних побутових речей. Зокрема, є твердження, що на початку ХХ століття протягом життя на одну особу припадало трохи більше 50 речей, на початок середини ХХ століття вже майже півтисячі одиниць, а на сьогодні цей показник складає близько десяти тисяч різноманітних повсякденних речей.

Особливої забарвленості на фоні повсякденності набуває тема дослідження комунікативних систем зв'язку – транспорт, телефон, пошта, шляхи та інше. Окремого підходу до вивчення

урбаністичного простору вимагає житлово-комунальне господарство, оскільки саме ця сфера забезпечує комфортність проживання у міському просторі. Тому тема побуту і повсякдення в урбаністичному просторі ще чекає свого серйозного дослідження.

У такому багатогранному просторі як місто з його багатофункціональністю набуває винятково значення вивчення людського фактору. Дана проблематика вже сама по собі є міждисциплінарною, оскільки людина виступає складною системою взаємозв'язку соціуму та природи. Для краєзнавчих досліджень важливими є елементи розкриття життя і діяльності окремих осіб, груп людей (зокрема трудових колективів), осіб, що так чи інакше пов'язані з містом і зробили значний внесок у розвиток глобального простору. Персоналізація історичного урбаністичного краєзнавства стає загально філософською, бо дуже складно розкрити тему людини у соціальному просторі, а соціальний простір у самій людині.

Таким чином, з розвитком міст та прискоренням урбаністичних процесів актуальним постає питання вивчення цих процесів як на макро-, так і на мікрорівнях. Краєзнавство тут є важливим елементом розуміння не лише процесів динамічного розвитку, а й розкриття окремих знакових і повсякденних сторінок життєдіяльності міста у світовому просторі, на прикладі конкретних фактів, розкриваючи закономірність процесів історичного розвитку.

Лариса Рева
(м. Київ)

З ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Літературне краєзнавство в Україні почало розвиватися з виникненням літературно-художньої періодики. В XIX – на початку XX ст. у галузі літературного краєзнавства працювали відомі діячі Д. Бантиш-Каменський, М. Максимович, І. Вагилевич, М. Шашкевич, І. Франко, М. Комаров, В. Модзалевський, О. Левицький, М. Сумцов та ін. Досліджували журналістику в XX ст. О. Дей, В. Здоровега та інші.

Початок української літературно-художньої періодики відноситься до першої половини XIX ст. Він пов'язується з початком нової української літератури, з виходом у світ «Енеїди» І. Котляревського. В цей час, незважаючи на політичні утиски, ідейно міцнішає національна українська культура. Центром літературного життя в Україні був Харківський університет (заснований 1805 р.). Із Харковом пов'язана діяльність таких письменників як П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Срезневський, А. Метлинський.

Перша літературна газета в Україні – «Харьковские известия» (1817). У Харкові почали виходити перші українські журнали: «Украинский вестник» (1816–1819), «Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский журнал» (1824–1825). В 30–40 рр. XIX ст. тут були видані перші в Україні альманахи: «Украинский альманах» (1831), «Утренняя звезда» (1833), «Украинский сборник» (1838, 1841), «Ластівка» (1841), «Молодик» (1843–1844) та ін. На їх шпальтах значне місце посідали твори української художньої літератури, критичні та краєзнавчі матеріали, бібліографічні списки нових видань. Основне завдання видавці вбачали в тому, щоб давати правильне уявлення про тутешній край і сприяти по змозі успіхам освіти (Украинский вестник. – 1818. – Окт. – С. 124).

В розвитку краєзнавства значну роль відіграли «Губернские ведомости» (1838–1917) – офіційні урядові місцеві газети.

В Україні газета виходила на Волині, в Катеринославській, Київській, на Поділлі, Полтавській, Харківській, Херсонській, Чернігівській та Таврійській губерніях. На сторінках газети вмішувались матеріали з історії, географії, статистики, етнографії, краєзнавства, фольклору даної губернії. Але після Валуєвського циркуляра 1863 р. і особливо Емського акта 1876 р. із сторінок газети зникли не тільки літературно-художні твори українською мовою, а й різні повідомлення про діяльність українських краєзнавців.

Після реформи 1861 р. настає новий етап і в розвитку української літератури, пов'язаний з виходом журналу «Основа» (СпБ., 1861–1862), газети «Черниговский листок» (1861–1863) та кількох поодиноких альманахів і часописів. «Основа» виходила двома мовами. В її керівництві були В.М. Білозерський, П.О. Куліш, М.І. Костомаров. Видавці «Основи» об'єднали навколо себе багатьох письменників – Т.Г. Шевченка, Марка Вовчка, Л.І. Глібова, С.В. Руданського, П.О. Куліша, М.І. Костомарова та ін. Значення «Основи» – неоціненне. На її сторінках читач знайшов чимало цінних публікацій Т. Шевченка, Марка Вовчка... В журналі друкувалося багато рецензій, статей, що популяризували творчість українських та російських письменників, літературних критиків, «Библиографический указатель галицко-русской литературы» В.І. Межова, а також перша бібліографія Г.С. Сковороди, складена Г.П. Данилевським, та інші бібліографічні матеріали¹.

Певну роль відігравав щотижневик «Черниговский листок» (1861–1863), редагований Л.І. Глібовим. Тут систематично публікувалися рецензії на твори українського друку та інформація про вихід нових літературних творів.

Посилення реакції після реформи, указ 1863 р. про заборону українських видань припинили вихід періодики на Наддніпрянській Україні. Письменники звертаються до галицьких видань.

¹ Рева Н.М. Рекомендаційна бібліографія художньої літератури і літературознавства на Україні: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1992. – 195 с.

В 70–80-х роках ХІХ ст. зароджується національна журналістика на Заході України. За невтомної діяльності І.Я. Франка (як редактора і видавця) та його соратників тут виходять журнали і збірники «Друг», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Світ», «Народ», «Зоря», «Житіє і слово», «Літературно-науковий вісник» та ін. З посиленою увагою І. Франко ставився до роботи критико-бібліографічного відділу, вважаючи, що він є найнеобхіднішою ланкою в розвитку періодики. На шпальтах видань І. Франко пропагував нові твори, друкував рецензії, бібліографічні огляди, анотації, відгуки, вміщував ювілейні поздоровлення, некрологи тощо.

І. Франко упорядкував низку бібліографічних праць. Йому належить покажчик змісту часопису «Правда» за 1867–1883². В передмові І. Франко зазначив, що він розглядає свою працю як матеріал для майбутньої загальноукраїнської бібліографії. Вчений уклав короткий бібліографічний реєстр творів С.В. Руданського (Зоря. – 1886. – № 6. – С. 95 – 96; № 7. – С. 120), що доповнив список покажчика, укладеного М.Ф. Комаровим, збірник доповнень до «Галицько-руської бібліографії» І.О. Левицького, який, на жаль, не був опублікований³.

У часи, коли можливість розвитку української культури стояла під знаком запитання, спільними зусиллями наддніпрянських і галицьких українців створюється у Львові Товариство імені Тараса Шевченка (1873–1939), з 1892 – Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). Археологічна комісія НТШ видає дві спеціальні серії – «Жерела до історії України-Руси» і «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» – куди входило видання пам'яток літописних, історико-літературних, історико-статистичних і історико-етнографічних. Етнографічна комісія НТШ за ініціативи М. Грушевського заснувала «Етнографічний збірник»

² Франко І. Правда. Письмо наукове і літературне. Від 1867 р. // Правда: Літ. зб. [В доповнення 13-го річника часопису «Правда»]. – 1884. – С. 273–315.

³ Рева Н.М. Бібліографія української художньої літератури та літературознавства. – К.: Вища шк., 1979. – 232 с.

(вийшло 40 томів). Багатолітнім редактором збірника був В. Гнатюк. Етнографічна комісія видавала також «Матеріали до українсько-руської етнології», перші випуски яких вийшли за ініціативи і за редакцією Ф. Вовка – видатного етнолога і антрополога. Всього вийшло 22 томи «Матеріалів». В цій серії була надрукована чотиритомна монографія В. Шухевича «Гуцульщина», «Мелодії українських народних дум» Ф. Колесси, «Гаївки» В. Гнатюка та інші матеріали.

«Літературно-науковий вісник» – перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний щомісячний журнал. Заснований 1898 р. Науковим товариством імені Шевченка у Львові замість журналу «Зоря» з нагоди 100-літнього ювілею нової української літератури. 1898–1906 рр. – виходив у Львові. Провідна роль у редакції належала М. Грушевському, І. Франкові, О. Маковею, В. Гнатюку. 1907–1914 рр. – журнал видавався у Києві. До 1910 р. мав дві редакції: київську – редактор М. Грушевський, і львівську – редактор В. Гнатюк. 1922–1930 рр. – журнал знову виходив у Львові. З 1933 під назвою «Вісник», редактор – Д. Донцов. 1948–1949 рр. побачили світ два номери відновленого журналу, надруковані в Регенсбурзі та Мюнхені⁴. Редакційна політика журналу була скерована на осмислення самотності української нації. Велика увага приділялася осмисленню літературного процесу в українському суспільстві. Цей процес розглядався як важливий чинник формування національної свідомості. Публікувалися статті та матеріали з соціогуманітарних дисциплін, у тому числі з етнографії, етнології, фольклористики, краєзнавства. Усього вийшло 109 томів «Літературно-наукового вісника» в 316 поодиноких, 17 подвійних та 3 потрійних книжках⁵.

⁴ Історія української дожовтневої журналістики. – Львів, 1983; Історія української літератури. – К., 1988.

⁵ Показчик змісту «Літературно-наукового вісника»: Тт.1. – XX (1898–1902). – Львів, 1903; «Літературно-науковий вісник»: Показчик змісту: Т. 1–109 (1898–1932). – К. – Нью-Йорк, 2000; Ясь О.В. «Літературно-науковий вісник» // Енциклопедія історії України. – Т. 6. – С. 233–237.

Розглядаючи літературно-художню періодику, ми не можемо забувати і про часописи інших галузей знання, зокрема «Труды Киевской Духовной Академии» (далі – ТКДА). Журнал щомісяця виходив на теренах України впродовж 57-ми років – з 1860 до 1917 р., і відіграв важливу сторінку в історії розвитку української філософської думки, культури, журналістики. Чільне місце у часописі займали роздуми на філософсько-етичні теми – П. Авсенева, В. Завітневича, П. Ліницького, Й. Міхневича, М. Петрова, О. Новицького та ін. Друкувалися матеріали з історії православної Церкви в Україні, інші статті. Починаючи від 1876 р., на сторінках ТКДА друкувалися статті М. Петрова, присвячені українській літературі: «Дивляться на Київську штучну літературу XVII–XVIII ст. як на один із епізодів у загальному розвитку російської літератури, я ж маю намір розглядати її як самодостатню... літературу зі своїм колом екстериторіального поширення, значення і впливу... вона мусить бути віднесена до історії української чи малоросійської літератури, тому що розвивалася на українській основі... була національною і за змістом, і за мовою» (ТКДА. – 1909. – № 5. – С. 48). Ми вважаємо, що ігнорувати цей часопис, розглядаючи розвиток історії народу, держави, літератури, журналістики ми не маємо права. Повний комплект журналу зберігається в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського⁶.

Після заснування Київського університету 1834 р. поживається літературне життя в Києві. «Киевская старина» – перший в Україні багатoproфільний історичний журнал, який виходив у Києві з 1882 до 1906 рр. Був заснований з ініціативи Київської Громади. Від 1907 р. журнал друкувався українською мовою під назвою «Україна». 31 липня 1898 р. київській цензурі було надано право самостійно вирішувати долю своїх

⁶ Бойко А. Тіні забутих часописів: «Труды Киевской Духовной Академии» (1860–1917): До 150-річчя заснування // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: Історія і сучасність: доп. та повідомлення Міжнар. наук. конф., Львів, 28–30 жовт., 2010 р. / Відп. ред. М.М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 517–521.

рукописів. Цього ж року було засновано українську друкарню, а 1899 р. – українську книгарню. Журнал «Киевская старина», завдяки старанням київського губернатора М. Драгомирова, став осередком українського просвітницького руху⁷. За тематикою своїх рубрик та хронологією охоплення історичних фактів часопис не мав і не має аналогів у фаховій періодиці. На його діяльність помітний вплив мали В. Антонович, П. Житецький, О. Лазаревський, О. Левицький та ін. Всього вийшло 96 томів. З 1992 р. видається науково-популярний журнал «Київська старовина», задуманий як поновлення часопису «Киевская старина».

Певну роль у розвитку літературного краєзнавства відіграли журнали «Рідний край», «Южные записки» та ін.

У складних умовах післяреволюційних, соціальних та національних катаклізмів бурхливе, часом яскраве літературно-мистецьке життя відзначалося спонтанністю, строкатістю і суперечливістю. Літератори зосереджувалися навколо своїх переважно недовготривалих часописів та альманахів⁸. Активізувалася українська преса: газети видавалися не лише в губернських центрах, а й в повітових осередках. З культурологічних і літературно-мистецьких видань слід відзначити квартальник історії, літератури, культури й мистецтва «Наше минуле» (Київ, 1918–1919 рр.) за редакцією В. Королева-Старого, пізніше – М. Зерова; «Літературно-критичний альманах»

⁷ Рева Л.Г. Михайло Іванович Драгомиров: штрихи до портрета // Військова та культурно-освітня спадщина генерала М.І. Драгомирова: Збірник наук. публікацій: Вип. II / Матеріали конф., присвяч. 180-річчю з дня народж. генерала М.І. Драгомирова; Конотоп. міський краєзнав. музей ім. О.М. Лазаревського (Конотоп, 18 листопада, 2010 р.). – Конотоп: Поліграф. центр “Олімп”, 2010. – [112 с.]. – С.90 – 94 [Листування М.І. Драгомирова з Д.І. Багалієм].

⁸ Рева Л.Г. Культурно-освітні процеси в Українській державі // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 5 : Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року». – С. 129–132.

(1918), «Шлях» (1917–1918) за редакцією М. Шаповала й О. Мицюка. Якщо в 1917 р. в Україні діяло 106 друкованих видань, то в 1918 р. – 212.

Українська періодика буyno розквітла «над прахом царських хоругов»⁹.

Першим спеціалізованим виданням української критики та бібліографії став часопис «Книгар»: Літопис українського письменства (1917–1919), за ред. В. Королева-Старого й М. Зєрова. Протягом року в журналі активно співпрацювали С. Єфремов, С. Петлюра, В. Модзалевський, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська, К. Широцький та ін. Тематика публікацій — різноманітна, журнал оперативно і кваліфіковано давав огляд книжкової продукції за 1917 р. (якщо 1917 р. до редакції було надіслано 358 українських видань, то за 9 місяців 1918 р. їх кількість досягла 883 назв). Ряд публікацій було присвячено Т. Шевченкові, Г. Квітці-Основ'яненкові, Марку Вовчку, О. Кобилянській, І. Нечую-Левицькому. В. Модзалевський виступив з публікацією «З історії книги на Україні» (№ 5). К. Широцький опублікував статтю «Церковні стародруки» (про маргіналії та власницькі нотатки на полях книг), де з професійною майстерністю розглянув важливість стародрукованих раритетів, їх цінність для суспільства. У передмові від редколегії до останнього номера за 1918 р. (ч. 16), говориться: «Тепер, коли підходить момент для загального миру... ми хочемо вірити, що невикористана духовна сила України виявить всю свою енергію на утворення своїх національних скарбів... Ми віримо, що тільки високо поставлена культура національна, може, навіть більш, як дипломатичні хитрування, виведе народ на певний шлях до щастя і зміцнить головні підвалини державного життя України»¹⁰.

З травня 1919 р. до квітня 1920 р. виходив журнал «Мистецтво», основна увага якого — згрупування літературно-мистецьких сил, що боролися за Радянську владу або співчували їй. 1921 р.

⁹ Рильський М. Зібр. тв.: У 20 т. — К., 1984. — Т. 4. — С. 220.

¹⁰ [Від редколегії]. Передмова // Книгар. — 1918. — Ч. 16. — С. 938.

починає виходити журнал «Шляхи мистецтва». До лютого 1923 р., коли він припинив своє існування, вийшло п'ять номерів журналу.

У всіх періодичних літературно-художніх виданнях значне місце займали статті з питань теорії, історії та критики сучасного літературного процесу. Друкувалися етнографічні та археологічні матеріали про літературні новини, зарубіжну літературу, рецензії, огляди тощо.

Виходять журнали й альманахи різних літературних організацій – «Плуг» (1922–1932), «Гарт» (1927–1932), «Молодняк» (1927–1937), «Ілюстровані щотижневики «Червоний перець» (1922, 1927–1934), «Глобус» (1923–1935) – та ін. В Одесі видаються журнали «Шквал», «Металеві дні», в Донецьку – «Забой», в Дніпропетровську – «Зоря». На чолі української журналістики стояв «Червоний шлях» (1923–1936), в якому з питань краєзнавства надруковано ряд статей: Дубняк К. Що таке краєзнавство // Червоний шлях. – 1925. – № 6/7. – С. 224 – 237; Каслярівич М. Білоруське краєзнавство // Червоний шлях. – 1928. – № 7. – С. 160 – 178; Федоровський О. Краєзнавча робота в Харкові і на Слобожанщині // Червоний шлях. – 1923. – № 3. – С. 187 – 194; Ковалівський А. Етнографія та етнологія // Червоний шлях. – 1925. – № 10. – С. 127 – 131 та інших числах журналу. Журнал згуртував навколо себе людей, небайдужих до долі нації та її культури¹¹.

Важливу роль у розвитку української літератури радянського періоду відіграв щомісячник «Життя й революція» (1925–1934)¹².

Особливу роль у розвитку літературознавчої наукової періодики відіграли періодичні часописи новоствореної Української Академії наук.

¹¹ Рева Л. Бібліографія часопису як дзеркало епохи // Слово і час. – 2005. – № 8. – С. 81–83: Рец. на кн.: «Червоний шлях», 1923–1936: сист. покажч. змісту / М-во культури і мистецтв України, Нац. парлам. б-ка України; упоряд. Лошинська Н.В. – К., 2003. – 215 с.

¹² Життя й революція: 1925–1934: Системат. покажч. змісту / Укл.: Рева Н.М. – Львів: Львів.наук. б-ка, 1970 – 162 с.

Комісія давнього українського письменства мала своє видання «Пам'ятки мови та письменства давньої України» як окрему серію «Збірника Історико-філологічного Відділу ВУАН». Протягом звітного часу вийшов 1-ий том «Пам'яток».

Активно працював професор В.І. Барвінок – історик, штатний співробітник Історико-філологічного відділу з окремих наукових доручень (з 1919 р.), нештатний постійний співробітник академічної бібліотеки в Михайлівському монастирі (1923). Він описував стародруки київських книгозбірень, пізніше Щекавицької та Андріївської церков. Разом із тим він допомагав осліпшому акад. М.І. Петрову писати розвідки, який, незважаючи на сліпоту, працював у царині історії давнього українського письменства. Як свідчать протоколи засідань, члени Комісії проводили велику пошукову, наукову та організаційно-методичну роботу¹³.

Український літературний процес першої половини ХХ ст. не можна уявити без часопису «Радянське літературознавство». 1938 р. у видавництві Академії наук України Інститутом літератури імені Тараса Шевченка було започатковано цей часопис. «Радянське літературознавство» – перше академічне видання літературознавчих праць, було задумане як серія тематичних збірників, присвячених висвітленню певних літературних постатей, проблем чи явищ¹⁴. За період до 1957 р. (з перервою в 1941 – 1946 рр.) здійснено 19 випусків. Відповідальними редакторами першої–четвертої та п'ятої–шостої книжок були І. Стебун, А. Велічков, Д. Копиця. Починаючи з сьомої—восьмої книги (1947)

¹³ Рева Л. Роль В.І. Барвінка в бібліографуванні церковно-слов'янських стародруків // Четверті бібліографічні студії, присвячені 120-річчю Михайла Ясинського [текст] / Держ. заклад «Харківська держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка»; [уклад. Т.О. Сосновська, В.О. Ярошик]. – Х., 2009. – С. 100–103.

¹⁴ Скупейко Л., Дончик В. Наукова періодика: «Радянське літературознавство», «Слово і час» // Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України: 1926–2001: Сторінки історії: 75. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 433.

– незмінним головою редколегії та відповідальним редактором став директор Інституту літератури акад. О. Білецький. Членами редколегії в різний час були С. Маслов, А. Ряппо, С. Шаховський, З. Мороз, О. Кисельов, С. Крижанівський, М. Пивоваров, І. Басс, О. Засенко, Є. Кирилюк, Д. Чалий та ін. Останній 19-й випуск вийшов друком 1957 р. У цьому ж році був заснований журнал «Радянське літературознавство». Новий етап своєї історії журнал розпочав ще до зміни назви у 1990 р. на «Слово і час». Чіткою була позиція журналу: відмовою від «занауковлених» статей, зростанням інформаційних, документальних матеріалів, а також в актуальному питанні про традиційні й модерні, методологічні та інтерпретаційні підходи, засвоєння новітніх зарубіжних естетико-філософських систем та методик. У січні 2000 р. «Слово і час» відзначав свій ювілей, підбивши підсумки десятирічної діяльності¹⁵.

Журнал «Краєзнавство» – друкований орган Українського комітету краєзнавства. Видавався у 1927–1930 рр. Видання цього часопису мало велике значення для членів краєзнавчих гуртків і товариств. На сторінках часопису висвітлювалися теоретичні засади краєзнавчої справи, методика краєзнавства; публікувалися матеріали, які ілюстрували досягнення у вивченні окремих регіонів; подавалася бібліографія; велося літописання краєзнавчих організацій, які співпрацювали з УКК. До складу редколегії входили вчені та діячі краєзнавчого руху В. Геринович, К. Дубняк, Д. Зайцев, П. Ковалівський, С. Рудницький, О. Яната. Відповідальним редактором протягом усього існування журналу був М. Криворотченко. За браком коштів часопис виходив нерегулярно: усього побачило світ 28 номерів, об'єднаних в 11 випусків. Редакція журналу спочатку розміщувалася в Харкові за адресою: пров. Шпитальний (нині – вул. Трінклера), 5 (сьогодні тут знаходиться Музей природи ХНУ ім. В.Н. Каразіна), а з 1928 року – по вул. Карла Лібкнехта (нині – Сумська), 33.

¹⁵ Рева Л. [Вітальне слово : до виходу в світ 500-го ювіл. номеру «Слова і час»] // Слово і час. – № 8. – 2002. – С. 24. – (Слово нашим шанувальникам).

Однак, на початку 1930-х років вітчизняні краєзнавці були піддані масовим репресіям, єдиною провиною яких була любов до рідної землі. Більшість краєзнавчих товариств ліквідовані. Журнал «Краєзнавство» 1930 р. припинив своє існування. Лише в другій половині 1950-х років почалося поступове відновлення краєзнавчого руху в Україні, почалися створюватися народні музеї і музейні кімнати. Важливим етапом у розгортанні історико-краєзнавчих досліджень було видання в 1960-х – 70-х роках 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». До її підготовки були залучені бібліотекарі, вчителі та інші представники інтелігенції (понад 100 тисяч місцевих авторів). 1990 р. розпочала діяльність Всеукраїнська Спілка краєзнавців – правонаступниця репресованого в 1930-ті роки Українського комітету краєзнавства. 2008 р. вона реорганізована в Національну Спілку краєзнавців України. З 1993 р. відроджений журнал «Краєзнавство», що отримав статус наукового. Виходить ряд місцевих періодичних видань – газет, журналів, альманахів, збірників.

В 1990-х роках виходять історико-краєзнавчі, етнографічні журнали «Берегиня», «Родовід». В усіх областях, містах, містечках, селах проводяться конференції, що присвячуються історії краю, окремим видатним особистостям, що своєю подвижницькою діяльністю прославили свій край. Перед журналом були поставлені завдання продовжувати досліджувати історію того чи іншого краю, окремого населеного пункту, пам'яток історії та культури, життєписів видатних політичних, державних діячів, письменників, митців та інших видатних особистостей, життєвий та творчий шлях яких пов'язаний з даним краєм¹⁶. Головний редактор журналу – Петро Тимофійович Тронько. Учений-історик, голова редакційної колегії 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» державний і громадський діяч, академік Національної академії наук України (1978), заслужений діяч науки і техніки України (1990), лауреат Державної премії СРСР (1976), Герой України (2000).

¹⁶ Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2011. – 338 с.

Упродовж останніх двадцяти років, завдяки ентузіазмові редакційного колективу, журнал став організаційним і методичним центром краєзнавчої роботи в Україні. Зміна історико-культурних епох та світоглядних орієнтирів сприяла розширенню меж публікацій. Часопис має постійні рубрики: літопис українського краєзнавства; краєзнавство в особах; музейництво в Україні: історія та проблеми сучасного розвитку; історія України у світлі регіональних досліджень; регіональні аспекти історичної демографії, та ряд інших.

Високий рівень науковості публікацій в журналі, їх ексклюзивність, актуальність тематики, змісту роблять випуски журналу цінним надбанням кожного краєзнавця. Такий орган необхідний в усіх закладах освіти, культури. Шкода, що цього не дозволяє робити мізерний наклад видання. Сучасна людина перебуває в перенасиченому інформаційному полі. Інформація накопичується в архівах, де перестає бути предметом осмислення широкої аудиторії. Студіювання цих міркувань, осучаснення їх — важливий крок у вивченні історичного досвіду поколінь, що й робить редколегія журналу.

Намагання авторів дотримуватися максимальної об'єктивності у відтворенні історико-політичних та культурних обставин — одна з основних переваг публікацій журналу. Саме це робить часопис «читабельним» і відповідним запитам часу.

Нині як животрепетний документ історії сприймаються статті рубрики «Кримознавство в системі української історичної науки». Багато пізнавального несуть розвідки, опубліковані в рубриці «Літопис українського краєзнавства», зокрема, «Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті» (кінець XIX — початок XX ст.) О. Кошаби, «Наукові засади національного географічного краєзнавства» та «Краєзнавча діяльність української діаспори у вивченні Волині», написані відомим краєзнавцем, професором М. Кострицею¹⁷.

¹⁷ Рева Л. Регіональні джерела літературної біографіки (на прикладі Великої Волині — Житомирщини) // Краєзнавство: Наук. журнал. — № 2. — 2011. — С. 306–320.

В наші дні, творчо використовуючи здобутки й досвід попередніх років, редакція журналу спрямовує пошуки на стратегічно важливі для краєзнавчої науки завдання – координацію основних напрямів досліджень та формування нової теоретико-наукової парадигми сучасності.

У травні 1996 р. було засновано щомісячник «Вісник Книжкової палати» – друкований орган Національної Книжкової палати України ім. І.Федорова. На його сторінках висвітлюються питання стандартизації у галузі видавничої та бібліотечної справи, публікуються історичні розвідки про відомих діячів книги. Подається інформація про діяльність бібліотек, видавництв, огляди міжнародних та вітчизняних книжкових ярмарок, відомості про читацькі конференції, презентації книг. Надає гідну увагу журнал і краєзнавчим проблемам. Для прикладу наведемо декілька: Макарова М. Нові джерела до історії книжкової справи на Правобережній та Західній Україні у XVIII ст. (2006. – № 8. – С. 38–39); Рева Л. Він жив і творив на Чернігівщині: До портрета Лазаря Барановича (2007. – № 11. – С. 29–33); Рева Л. Велика Волинь на вістрі часу (2008. – № 3. – С. 48–51); Сендульська Т., Заславець Г. Буковина туристична. Мовою книги (2007. – № 10. – С. 52) та ін.

Багато інформативного матеріалу у біобібліографічному покажчику:

Гончаров О.П. Краєзнавство в житті Реви Лариси Григорівни // Історія, культура та освіта: християнський вимір: До 20-річчя заснування Хмельницького інституту МАУП: зб. наук. праць Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2016. – Вип. 6. – 416 с. – [С. 92 – 118], який також є дзеркалом історії краєзнавчого руху.

Ірина Петренко
(м. Полтава)

ВІРА ЖУК (1928–2008) – ОДНА ІЗ ФУНДАТОРІВ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ПОЛТАВЩИНИ

Наукова спадщина відомого в Україні та за кордоном вченого-історика, архівіста, фахівця у сфері славістики, автора понад 1000 наукових праць, кандидата історичних наук, заслуженого працівника культури України Віри Никанорівни Жук (1928-2008) не втрачає актуальності і нині. Її праці, присвячені багатьом проблемам вітчизняної історії та історичного краєзнавства, становлять собою вагомий вклад у розвиток української історичної науки.

Метою даної статті є показати внесок В.Н.Жук у розвиток вітчизняної історичної науки, зокрема краєзнавства, визначити і охарактеризувати сферу зацікавлень ученої та її науковий доробок.

В.Н.Жук народилася 12 квітня 1928 р. в приміському селі Кривуші Кременчуцького району Полтавської області в сім'ї службовця. 1950 р. поступила на історичний факультет Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка, і в 1955 р. з відзнакою закінчила історико-архівний відділ цього університету. Після закінчення університету В.Н.Жук була направлена на роботу в Державний архів Полтавської області (тоді Полтавський обласний державний архів). Працювала тут до червня 1978 р., спочатку на посадах наукового і старшого наукового співробітника, згодом – начальника відділу використання і публікації документів. Із червня 1978 р. до вересня 1986 р., до виходу на пенсію, працювала в Полтавському державному педагогічному інституті (тепер – національний університет) імені В.Г.Короленка спершу на посаді асистента, потім викладача, старшого викладача, доцента кафедри історії СРСР та УРСР. Після виходу на пенсію протягом кількох років ще продовжувала працювати і у педінституті на посаді доцента. Співробітничала з Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського.

Працюючи в архіві, В.Н.Жук займалася дослідженням історії архівної справи та архіву, брала участь у підготовці двох видань путівника по архіву, збірників документів, публікацій у наукових журналах про пошукову, видавничу роботу, виступала зі статтями, у тому числі в часописах, на різну тематику. У 60-х роках ХХ ст. брала активну участь у підготовці тому «Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область»¹ на громадських засадах, за що Указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 лютого 1975 р. їй було присвоєно почесне звання Заслуженого працівника культури Української РСР.

У травні 1977 р., без відриву від виробництва, при відділі історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії Академії наук Української РСР захистила кандидатську дисертацію на тему «Громадськість України в російсько-болгарських взаєминах 60-70-х років ХІХ століття» (науковий керівник – доктор історичних наук П.С.Сохань). Вчена ступінь кандидата історичних наук присуджена рішенням Ради при Інституті історії АН УРСР від 31 травня 1977 р. Звання доцента офіційно присвоєно рішенням ВАК при Раді Міністрів СРСР 27 листопада 1985 р.

Треба сказати, що Віра Никанорівна знаходилася в опозиції до влади, вона була так би мовити «внутрішньою дисиденткою». У публічних демонстраціях або протестах вона активної участі не приймала, але завжди була солідарна з опозицією. Вона була мудрою і глибокою людиною, бачила несправедливість, брехню, обман, які прикривалися благими намірами і радянськими високопарними ідеалами і устремліннями.

Вона перебувала під підозрою у органах КДБ в Полтавській області, які стежили за її роботою з часів «брежнєвського застою». Влада не могла їй пробачити патріотизму, глибокої зацікавленості у вивченні історії рідного краю, адже вона піднімала так звані «небажані, неугідні» теми, про які воліли краще мовчати, ніж говорити. В.Н.Жук виявляла глибоку цікавість до

¹ Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Голвна ред-я УРЕ АН УРСР, 1967. – 1028 с.

національної історії України, особливо її давнього періоду. Точка зору вченої не завжди збігалася з офіційною точкою зору академічної історичної науки. Це викликало обурення влади і засудження колег.

Працюючи в архіві і маючи доступ до архівів, вона чесно писала і досліджувала, не дивлячись на офіційний курс історичної науки і пануючу ідеологію. Віра Никанорівна розповідала, як вона не один раз помічала, що в її квартирі хтось був, начебто і речі були на своїх місцях, але відчувалася присутність чужих, які переглядали папери.

Робота в Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г.Короленка теж не принесла бажаного спокою і комфортного заняття улюбленою науковою і педагогічною справою. Не дивлячись на те, що її дуже любили і поважали студенти, університетське і факультетське начальство її недолюблювало.

Зважаючи на сферу своїх наукових зацікавлень, В.Н.Жук кілька разів побувала на конференціях у Болгарії, де встигла ще й попрацювати в архівах.

Діапазон досліджень В.Н.Жук досить широкий. Протягом усього часу своєї трудової, наукової діяльності вчена брала участь у написанні більше 20 колективних наукових історичних видань – книг, збірок документів, 13 випусків серії брошур «Наш рідний край»², таких солідних праць, як «Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини» (1648–1941; 1943–2002 рр.), «Полтава. Історичний нарис» (Полтава,

² Жук В.Н. Що знаємо про Полтавську губернію? Якою була її економіка в дореволюційні часи? / В.Н.Жук // Наш рідний край. Сторінки про економічний розвиток Полтавщини. – Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава», 1990. – С. 3-10; Жук В.Н. Яка доля унікального дару молдавського господаря? / В.Н.Жук // Наш рідний край. Сторінки про пам'ятки історії та культури Полтавщини. – Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава», 1991. – С. 3-10; Жук В.Н. Наш рідний край. Сторінки з історії Полтавщини в запитаннях і відповідях / В.Н.Жук. – Полтава : ІВА «Астрєя», 1992. – 63 с.

1999)³ та інші. Також вона є автором (самостійно чи у співавторстві) близько 200 статей у книгах, брошурах, наукових журналах, понад 460 статей та довідок в енциклопедичних виданнях, зокрема в енциклопедичному довіднику «Полтавщина»⁴. В.Н.Жук готувала методичні рекомендації для викладачів, вчителів, студентів, учнів, опублікувала велику кількість статей у часописах. Брала участь у багатьох міжнародних, всеукраїнських і регіональних історичних конференціях.

Широко використовуються у школах і вищих навчальних закладах Полтавської області підготовлені за участю Віри Никанорівни 13 випусків історико-краєзнавчого видання «Наш рідний край», у яких йдеться про важливі історичні події, пов'язані з історією України і Полтавщини, про пам'ятки природи, розвиток освіти, культури, піонерів ракетобудування, авіації, космонавтики, котрі народилися чи проживали у краї, про підземелля Полтави та стародавніх міст-фортець Полтавщини, голодомор 1932-1933 рр. і Велику Вітчизняну війну та ін. Саме В.Н.Жук вперше пов'язала імені Олександра Шаргея і Юрія Кондратюка – українського вченого-винахідника, одного з піонерів ракетної техніки й теорії космічних польотів, та виявила, що це одна людина. Відшукавши в архіві старе фото випускників полтавської чоловічої гімназії, вона довела, що Ю.Кондратюк був полтавцем.

В.Н. Жук є автором історичних нарисів про ряд храмів та монастирів Полтави і Полтавщини, які були центрами розвитку духовності, освіти, культури краю. Зокрема, «Полтавський

³ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648-1941 рр.). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Упор. Жук В.Н., Суховська З.М. – Полтава : Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. – 205 с.; Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1943-2002 рр.) / Упор Жук В.Н., Суховська З.М. та ін. – Полтава : «Полтавський літератор», 2002. – Ч. II: 3 історії адміністративно-територіального поділу. – 377 с.; Полтава. Історичний нарис / За ред. О.Б.Супруненка, М.А.Якименка, В.Є.Лобурця та ін. – Полтава : Полтавський літератор, 1999. – 280 с.

⁴ Полтавщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. – К. : «Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана», 1992. – 1022 с.

Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події. Статті з коментарями та фотоілюстраціями», «Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря» (у співавторстві з Г.Д.Сердюком)⁵.

Основні напрямки наукової діяльності В.Н.Жук – історичне краєзнавство, конкретно історія Полтавщини (різні періоди), пам'ятки історії та культури, видатні люди краю. В галузі славістики – вивчення економічних, культурних та інших зв'язків України і Болгарії, Полтавщини та Болгарії у ХІХ-ХХ ст.⁶. Досліджувала також питання про німецьких колоністів на Полтавщині, їх соціально-економічне становище, культуру, побут, історію окремих відомих нащадків тих колоністів, які переселилися на українські землі ще в другій половині ХVІІІ – на початку ХІХ ст.⁷. Писала брошури про смт. Градизьк, Диканьку, Нові Санжари, про битву Вітовта на Ворсклі із золотоординцями 1399 року.

В.Н.Жук багато працювала над створенням методичних рекомендацій, посібників для вчителів та учнів з історії рідного краю. В останнє десятиліття чимало уваги приділяла дослід-

⁵ Жук В.Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події. Статті з коментарями та фотоілюстраціями. Видання друге, перероблене і доповнене / Віра Никанорівна Жук – Полтава: ТОВ „АСМІ”, 2007. – 248 с.; Жук В.Н. Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / Жук В.Н., Сердюк Г.Д. – Полтава : Поліграфічне підприємство «АСМІ», 2007. – 238 с.

⁶ Жук В.Н. На Шипці народжена. Нариси про дружні зв'язки Полтавщини і Болгарії // Жук В.Н., Кушнір М.С. – Х.: Прапор, 1970. – 108 с.; Жук В.Н. На Шипці народжена // Жук В.Н., Кушнір М.С. – Х.: Прапор, 1975. – 117 с.; Жук В.Н. Собор болгар України на Полтавщині / В.Н.Жук // Постметодика. – 2002. – № 1. – С. 57-58.

⁷ Жук В.Н. Долею пов'язані з Україною. Нариси з історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: Дивосвіт, 2006. – 330 с.

женню процесу формування української народності, про перебування наших земель у складі Великої Скіфії, Сарматії, Готської держави, під владою гунів, Аварського каганату, у складі Великої і Чорної Булгарії, Київської Русі та інших державних ранньофеодальних об'єднань, аж до завоювання монголо-татарами та входження до складу Великого князівства Литовського; про історичні корені різних етносів, які проживали тут у давнину, а також про їх взаємини між собою⁸.

Наслідком цього багаторічного дослідження і копіткої роботи стала книга «Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини (VII ст. до н.е. – XVI ст. н.е.)» (книга витримала 3 видання)⁹. Дослідження присвячене тривалому процесові формування української народності, маловідомим сторінкам вітчиз-

⁸ Жук В.Н. Давні булгари і Кубрат – володар Великої Булгарії // Слов'янський збірник. – 2002. – Вип. 1. – С. 65-88; Жук В.Н. Половці як складова частина українського етносу / В.Н.Жук // Слов'янський збірник. – 2004. – Вип. 3. – С. 13-35; Жук В.Н. Сліди великих переселень народів на карті Євразії / В.Н.Жук // Слов'янський збірник. – 2005. – Вип. 4. – С. 10-26; Жук В.Н. Найдавніші відомості про Полтаву / В.Н.Жук // Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава, 1998. – № 1. – С. 23-46; Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава, 1999. – № 1-2. – С. 19-42; Жук В.Н. Кубрат – володар Великої Булгарії / В.Н.Жук // Болгарський ежегодник / Редкол.: Алексеева Ю.Н. и др. – К.: Київський славістичний університет, 2006. – Т. 6. – С.101-109; Жук В.Н. Із глибини віків. Сторінки з історії Полтавщини від Скіфії до Великого князівства Литовського (VII ст. до н.е. – XVI ст. н.е.) / В.Н.Жук // Постметодика. – 2003. – № 1. – С. 44-52; № 2. – С. 46-53; № 3. – С. 8-21; № 4. – С. 10-15; Жук В.Н. Про Кия та час заснування Києва / В.Н.Жук // Постметодика. – 1997. – № 4. – С. 18-28.

⁹ Жук В.Н. Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: Вид-во „Полтава”, 1998. – 213 с.; Жук В.Н. Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава-Кобеляки: Вид-во „Кобеляки”, 2003. – 410 с.; Жук В.Н. Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. / Віра Никанорівна Жук. – Полтава: АСМІ, 2005. – 384 с

няної історії, особливо періоду до Київської Русі. У монографії В.Н.Жук розкрила особливості перебування українських земель, у тому числі й території Полтавщини, у сиву давнину в складі Великої Скіфії, Сарматії, під владою готів, гунів, Аварського каганату, Великої та Чорної Булгарії, під ігом Золотої Орди, у складі Великого князівства Литовського. Вчена показала роль протоболгар, торків, половців та інших етносів у процесі формування українського етносу та державотворчих процесів в українських землях. В.Н.Жук дослідила історичні корені різних племен, народів, які переходили через наші землі або осідали на них, про їх взаємозв'язки. Окремі нариси присвячено питанням про час заснування та перші згадки про Полтаву, про Кия і Київ та іншим. На підставі аналізу багатьох історичних джерел ряд трактовок, міркувань у книзі висловлено вперше. В.Н.Жук правдиво і науково достовірно інтерпретувала цілу низку недостатньо або зовсім не досліджених так званих «білих плям» в історії не тільки українського, а й болгарського, угорського, польського і ряду інших народів, започаткованих «у сивій давнині».

Грунтовно вивчаючи давню історію України, В.Н.Жук пов'язала її історичний розвиток із давніми булгарами, Великою Булгарією, акцентувала увагу на зв'язках України й Болгарії. Вчена досліджувала життя і діяльності Булюмара-Шеке (Щека), Кубрата (Хорива), Шамбата (Кия), участь народних мас України у визволенні Болгарії від п'ятивікового османського іга та ін. Велику роль у цьому відіграла співпраця з відомим істориком із м. Казані (Татарстан) Фаргатом Габдул Хамітовичем Нурутдіновим. Їх пов'язувало тривале листування, обмін думками, поглядами, новинками в розвитку історичної науки. Зокрема, збереженні і введенні в науковий обіг Фаргатом Нурутдіновим унікальні пам'ятки – перш за все звід давньобулгарських літописів «Джагфар Тарихы» та карачаєво-булгарські літописи, що проливають багато світла і відкривають багато «білих плям» в історії України і, конкретно, Полтавщини. Ці унікальні джерела дають можливість по-новому поглянути на нашу давню історію і роль у ній давніх болгар.

В одному зі своїх останніх листів до Віри Никанорівні, де Ф.Нурутдінов вітав її з ювілеєм, так характеризував учену: «Вот и в современной Украине единственный профессиональный историк, не предающий свой народ – это Вы, женщина. Поистине Украина была и осталась страной бесстрашных амазонок, но при этом надо сказать, что Ваш отец, от которого Вы, несомненно, получили дар историка, был одним из немногих настоящих мужчин. Все таки настоящие амазонки рождаются настоящими мужчинами <...> Вы состоялись как правдивый, честный историк (все подчеркивания Ф.Нурутдинова), а таких по пальцам пересчитать можно. Но, кроме того, что Вы – честный историк, Вы еще и умный историк. У Вас настолько развит талант историка, что его можно назвать необыкновенным чутьем. Именно это чутье отделяет толпу обычных, серых людей, числящихся историками, от историков-гениев. Я счастлив, что мы с Вами работаем вместе, я многому у Вас научился»¹⁰.

Булгарські літописи офіційно визнані не всіма сучасними істориками. Дехто з них намагається їх заперечувати і критикувати, однак, з іншого боку, немало дослідників їх використовують. До їх кола належала і Віра Никанорівна. Вона звернула увагу на той факт, що відомості, які містяться в цих джерелах, у дореволюційний період і пізніше по крупницях вишукували окремі учені в матеріалах арабських, візантійських, українських, персидських (іранських) китайських авторів. Зокрема, американський учений-славіст, син відомого радянського академіка В.І.Вернадського, автора теорії ноосфери, Г.В.Вернадський, який не був знайомим із давньобулгарськими літописами, а використовував інші джерела, писав в своїй праці з історії Давньої Русі про події, які сталися після смерті володаря Великою Булгарію Кубрата.

В.Н.Жук також апелювала до досліджень академіка НАН України, історика діаспори О.Пріцака, який не читав літописів давніх болгар, але за іншими джерелами писав, що князь Володи-

¹⁰ Лист Ф.Нурутдінова до В.Н.Жук, 2008 р. // Особистий архів І.М.Петренко. – Арк.1-1 зв.

мир спочатку прийняв мусульманство, а потім християнство. Мимоволі згадується розповідь давньої літописної традиції, в якій розповідається, як Володимир приймав послів із різних держав, вислуховуючи похвали кожного своїх релігій. В.Н.Жук небезпідставно вважала, що саме болгарські літописи можуть пояснити причини такого кроку Володимира. У зміненому вигляді легенда про прихід послів з пропозиціями прийняти ту або іншу релігію вміщена у літописі в VII ст., коли володар Великою Булгарією Кубрат (який у першій чверті VII ст. приймав хрещення у Візантії) в 642 р. обрав мусульманство. Саме тоді арабський халіфат почав наступати на Велику Булгарію. Щоб уникнути кровопролитної війни і врятувати багатоплемінну ранньофеодальну державу від розпаду, Кубрат прийняв іслам і заключив угоду з арабами. Отже, як історичне джерело болгарські літописи є достатньо достовірними для ідентифікації давніх подій.

Таким чином, історична болгаристика в творчій спадщині Віри Жук була різною як тематично, так і хронологічно. Апеляція до широкого кола історичних джерел, у тому числі відомих вузькому колу науковців, їх ретельний аналіз, широкі наукові пізнання були типовими для її розвідок. Опосередковано це сприяло зруйнуванню кон'юнктурних нашарувань і неадекватних уявлень стосовно не лише історії Болгарії у вітчизняному її варіанті (етнічна еволюція протоболгар, зв'язки українського і болгарського народів на регіональному рівні на різних етапах їх історичного розвитку і механізми їх збереження), але і національної історії дослов'янського періоду. Болгарські розвідки Віри Жук, зокрема відносно етногенезу праболгар, завжди кореспондувалися з науковими спостереженнями зарубіжної думки і сприяли просуванню національної болгаристики. Наукова і практична цінність цих студій неспростовна, адже сприяє адекватному відтворенню минулого. Незважаючи на ту обставину, що за межами Болгарії теорія східноіранського походження предків болгар не придбала загального визнання, наукова спадщина дослідника об'єктивно сприяє розширенню джерельної бази для вирішення питання про історичне коріння одного з найдавніших етносів на європейському континенті. З іншого боку,

аналіз наукової спадщини Віри Жук допомагає позбавитися від застарілих стереотипів відносно рівня і характеру розвитку українського слов'янознавства, і ставить на порядок денний завдання комплексного підходу на основі різних наукових дисциплін вивчення історії праболгар як перспективного напрямку дослідження вітчизняного ранньосередньовічного періоду¹¹.

В.Н.Жук брала безпосередню участь більш ніж у 20 міжнародних, республіканських, обласних тематичних і краєзнавчих наукових конференціях, у тому числі в двох у Болгарії. Займалася пошуковою науковою роботою в багатьох центральних державних архівах колишнього СРСР, у центральних та обласних архівах України і в 4-х архівах Болгарії. Підтримувала контакти з багатьма вченими, краєзнавцями, полтавськими книголюбамі (була членом Полтавського клубу книголюбів), що в значній мірі допомагало в її пошуковій та науково-дослідній роботі. У 2006 р. В.Н.Жук стала лауреатом обласної премії ім. Самійла Величка.

Внесок В.Н.Жук у розвиток сучасної науки важко переоцінити. Її відкриття у галузі давньої історії України є величезним здобутком української історичної науки. Вона була винятково принциповим, об'єктивним, наполегливим, трудолюбивим ученим. В.Н.Жук була надзвичайно щирою, доброзичливою, порядною, чуйною, толерантною, інтелігентною людиною.

Незважаючи на свій поважний вік, В.Н.Жук брала активну участь у громадському житті міста. Вчена зустрічалася з викладачами ряду вищих навчальних закладів, учителями, студентами, учнями, ділилася з ними своїм багаторічним досвідом у галузі архівознавства, історичного краєзнавства та історії України. В.Н.Жук була активним учасником конференцій, що проводилися у Полтаві та за її межами, виступала з актуальними дослідженнями, і цим самим внесла свій вклад у розвиток вітчизняної історичної науки.

3 листопада 2008 р. після тяжкої хвороби перестало битися серце В.Н.Жук. Поховали дослідницю в Полтаві, історії дослід-

¹¹ Самойленко Н.И. Праболгары в исследовании полтавского краеведа //Дуслык. – 2012. – С. 39.

ження якої вона присвятила все своє життя. У жовтні 2010 р. на могилі В.Н.Жук було встановлено пам'ятник, кошти на який було зібрано родичами ученої, а також на пожертви учнів, колег, друзів, науковців, усіх небайдужих.

Отже, внесок В.Н.Жук у розвиток історичної науки важко переоцінити. Діапазон наукових зацікавлень В.Н.Жук широкий: давня історія, козацька епоха, період Великої Вітчизняної війни, національні меншини в Україні, релігійні, освітні, культурні, мистецькі традиції України і Полтавщини. Студії, присвячені давній історії України (додержавний період і період Київської Русі), дали змогу ліквідувати багато «білих плям» у вітчизняній історії, крім того, нині вони є перспективними з точки зору їх подальших теоретичних розробок. Праці, присвячені взаємовідносинам між українським, болгарським, німецьким народами, не втрачають своєї актуальності, а сприяють порозумінню, толерантних відносин і налагодження культурних зв'язків між ними. Виступи, лекції, дискусії, співпраця В.Н.Жук із освітянським, науковим загалом Полтавщини і України, учнями, студентами сприяло розвитку освітянського краєзнавства і продовжило традиції краєзнавчого руху краю.

Володимир Милько
(м. Київ)

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ВІДВІДУВАНІСТЬ САЙТУ ТА ОХОПЛЕННЯ КОРИСТУВАЧІВ FACEBOOK У 2016–2019 рр.

Офіційний відлік своєї присутності в інтернет-просторі Національна спілка краєзнавців України веде з червня 2009 р., коли запрацював її сайт¹. Подальше десятиліття його функціонування умовно поділяється на два етапи:

1) *2009–2015 рр.* – простота і статичність дизайну, обмежене інформаційне наповнення, несистематичність подачі новин. Крім головної сторінки, де у хронологічному порядку розмішувалася інформація про поточні події в житті Спілки, було лише кілька сторінок: «Анонси», «Історія Спілки», «Діяльність», «Нагороди», «Контакти», «Регіональні організації», тощо. Загальна кількість дописів станом на початок 2016 р. складала 450, а сторінок – лише 25. Першочергове пояснення цього криється у обмеженості тогочасних кадрових можливостей, а також безпосередньо програмного забезпечення².

2) *2016–2019 рр.* (фактично триває і нині) – проведення редизайну порталу, вдосконалення його структури та навігації, збільшення кількості сторінок й дописів, започаткування принципу оперативної публікації новин.

Станом на початок 2020 р. сайт містив понад 1,3 тис. унікальних дописів. Перш за все, це інформація про проведені за участі НСКУ чи її регіональних організацій різноманітні

¹ Національна спілка краєзнавців України [офіційний сайт]. URL: <http://nsku.org.ua/>.

² Дет. див.: Національна спілка краєзнавців України в інформаційному просторі. До 90-річчя журналу «Краєзнавство» / відп. ред. О.П. Реснт. Київ: НСКУ, 2017. С. 166–168.

публічні заходи, включаючи їх анонси та власні пост-огляди, оцифрована друкована продукція, різноманітні краєзнавчі новини із усіх регіонів України, відомості звітнього характеру про діяльність Спілки, в тому числі й офіційна і публічна документація.

За увесь період існування сайту із червня 2009 р. до початку 2020 р. його відвідало майже *350 тис. користувачів* (тут і далі облік відвідувачів вказано за IP-адресами), які загалом більше 6,4 млн разів переглянули різні сторінки порталу. Значна частина цих показників припадає саме на 2016–2019 рр., тобто на період після проведення редизайну порталу та зміни принципів роботи із ним. Наприклад, лише *за останні три роки кількість користувачів складала 273 тис.*, а кількість переглядів різних сторінок та дописів – понад 4,4 млн разів. Тобто в середньому щомісячно сайт відвідує майже 7600 відвідувачів. При цьому спостерігається поступовий ріст інтересу юзерів до сайту. За минулий 2019 р. його відвідало *106,6 тис. користувачів*. В окремі дні присутність складала більше 1 тис., наприклад, 13 вересня 2019 р. – 1307 відвідувачів, 6 жовтня 2019 р. – 1670 відвідувачів. На вказані дні припадало розміщення важливої інформації, зокрема, про засідання Президії НСКУ³ та проведення круглого столу до 80-річчя початку Другої світової війни⁴. Відповідні дописи охопили значну вказаної частину аудиторії.

Географія відвідувачів офіційного порталу досить широка. Зокрема, за 2019 р. сайт Національної спілки краєзнавців України відвідали *із території 154 країн світу*. Із них, за даними статистики, найбільші показники демонстрували такі держави: Україна (34 775), Сполучені Штати Америки (19 656), Російська

³ Відбулося засідання Президії Національної спілки краєзнавців України (Київ, 12 вересня 2019 р.) // Національна спілка краєзнавців України. 12 вересня 2019. URL: <http://nsku.org.ua/?p=14135>.

⁴ У Переяславі відбувся круглий стіл «Військово-політична криза кінця 30-х років XX століття» // Національна спілка краєзнавців України. 2 жовтня 2019. URL: <http://nsku.org.ua/?p=14261>.

Федерація (9312), Німеччина (4643), Франція (3819), Туреччина (2859), Китай (2701), Велика Британія (2621), Канада (2406), Нідерланди (1862), Сінгапур (1533), В'єтнам (1266), Польща (1195), Індія (1116) та ін. Лічильник даних WP Statistics не зміг визначити місце проживання 542 відвідувачів. Цікаво, що краєзнавчий портал відвідували навіть жителі таких віддалених від України держав як Республіка Гаїті (1), Ефіопія (2), Уругвай (4), Кувейт (5), Марокко (7) та ін. Звісно у даному випадку варто враховувати наявність похибки у зв'язку із поширеним сьогодні серед користувачів приховуванням IP-адреси. У цілому, за декілька минулих років суттєво перерозподілилися закордонні користувачі, значно зменшилася відсоткова частка відвідувачів із РФ на користь Європи та США⁵.

Серед лідерів за увесь період роботи сайту із червня 2009 по 2019 р. – відвідувачі з України (142 749), США (47 243), Росії (38 960), Китаю (22 888), Німеччини (11 214), Франції (9920), Нідерландів (5959), Великобританії (5128), Канади (4496). Ця статистика засвідчує, що діяльність Національної спілки краєзнавців України має не лише загальноукраїнську важливість, а й міжнародне значення. Більше половини від загальної кількості відвідувачів (майже 59%) заходило на веб-портал НСКУ з території інших держав, головним чином США, РФ та країн ЄС. Цікаво, що упродовж останніх років має місце значний ріст юзерів із китайськими та індійськими IP-адресами.

На початку 2020 р. найбільше переглядів мали такі сторінки рубрики сайту: «Журнал “Краєзнавство”» – понад 14 тис. унікальних переглядів, «Анонси» – понад 9,7 тис., «Історія НСКУ» – більше 6,7 тис., «Контакти» – понад 5,4 тис., «Набуття членства» – 3,8 тис., «Керівництво» – 3,6 тис., «Обласні організації» – понад 3,4 тис., «Про спілку» – більше 2 тис. Швидко набули популярності нещодавно створені сторінки, що покликані актуа-

⁵ Див. дет. інформацію за 2016 р.: Національна спілка краєзнавців України в інформаційному просторі. До 90-річчя журналу «Краєзнавство» / відп. ред. О.П. Реєнт. Київ: НСКУ, 2017. С. 179.

лізувати увагу відвідувачів до важливих для Спілки подій та загалом її роботи: «Краєзнавчі видання, публіцистика» – понад 3 тис. переглядів, «VI з'їзд НСКУ (23.01.2017)» – більше 2,2 тис., «Звіти про діяльність» – 1,8 тис., «Всеукраїнський день краєзнавства» – 1,8 тис., тощо.

Спостерігається динамічний ріст цих показників із поступовим нарощуванням приросту відвідувачів. Звичайно їх основна кількість розпорошена між численними новинами з головної сторінки. Наприклад, майже 4 тис. неповторюваних переглядів мають новини про вихід чергового номеру журналу «Краєзнавство»⁶. Серед найближчих планів НСКУ – створення окремого сайту для журналу, що є обов'язковою вимогою для включення видання до провідних міжнародних наукометричних баз⁷.

Тісний та оперативний контакт із зацікавленою аудиторією Спілка налагодила за допомогою фейсбук-сторінки⁸. Станом на травень 2017 р. вона мала понад 1,9 тис. вподобань, на початку 2019 р. – 2,4 тис. До кінця року ця цифра збільшилася до майже 2,9 тис.

Порівнюючи ці дані із аналогічною статистикою інших творчих спілок, зауважимо, що більшу кількість має Національна спілка письменників України, Національна спілка театральних діячів України та Національна спілка журналістів України. Приблизно на такому ж рівні знаходяться Національна спілка кінематографістів України і Національна спілка майстрів народного мистецтва України. Дещо менше – Національна спілка художників України. Суттєво обмеженішу аудиторію мають Національна хореографічна спілка України, Національна спілка архітекторів

⁶ Цьому присвячено окрему публікацію: Милько В. Журнал «Краєзнавство» у веб-просторі: статистика та форми репрезентації // Краєзнавство. 2017. № 3–4. С. 42–47.

⁷ Відповідний проект перебуває на завершальній стадії підготовки (<http://kraieznastvo.history.org.ua/>).

⁸ Національна спілка краєзнавців України // Facebook. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/nsku.ua>.

України, Національна спілка іконописців України, Національна спілка фотохудожників України та Національна спілка кобзарів України.

За місцем проживання розподіл шанувальників НСКУ цілком прогнозований: абсолютна більшість читачів сторінки мешкає в Україні – $\approx 90\%$. Решта відвідували сторінку Спілки, головним чином, із території Польщі, США, Росії, Італії, Канади та Німеччини; значно менше (до 10) користувачів із Туреччини, Іспанії, Аргентини, Чехії, Ізраїлю, Білорусі, Великобританії, Франції, Угорщини, Грузії, Литви, тощо. Найбільше людей позначили своїм місцем проживання такі українські міста як (подано у порядку зменшення) Київ, Львів, Харків, Дніпро, Одеса, Черкаси, Хмельницький, Запоріжжя, Вінниця, Миколаїв, Івано-Франківськ, Полтава, Херсон, Кам'янець-Подільський, Тернопіль, Суми, Житомир; серед закордонних – Москва, Варшава, Торонто. Основу аудиторії НСКУ складають особи віком 35–44 років – $\approx 31\%$, дещо менше 45–54-річних ($\approx 23\%$); гендерний поділ фактично рівномірний. Значно переважають шанувальники української мови (61%) та російської (32%), далі йдуть (менше 1%) англійська, польська, італійська, німецька, іспанська, французька та ін.

У 2019 р. найбільше охоплення аудиторії мали наступні новини на фейсбук-сторінці Спілки (подано у порядку зменшення):

- відзначення Всеукраїнського дня краєзнавства (цей допис за 28 травня 2019 р. у своїй стрічці побачило *16,9 тис. осіб*);

- урочистості з нагоди 30-річчя Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (11 грудня 2019 р. – *6,2 тис. осіб*);

- відзначення Міжнародного дня пам'яток і визначних місць та Дня пам'яток історії та культури (18 квітня 2019 р. – понад *4,1 тис. осіб*);

- 70-ти річчя голови НСКУ, члена-кореспондента НАН України О.П. Реєнта (10 травня 2019 р. – понад *3 тис. осіб*);

- відзначення Всесвітнього дня вишиванки (16 травня 2019 р. – *2,8 тис. осіб*);

– вихід друком чергового випуску журналу «Краєзнавство» (2018, № 3) (29 січня 2019 р. – понад 2,7 тис. осіб);

– анонс конференції «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід» (7 лютого 2019 р. – майже 2,7 тис. осіб);

– презентація у Переяславі книги «Переяславський соціум: люди, події, факти» (20 березня 2019 р. – майже 2,4 тис. осіб).

Зауважимо, що ці цифри значно перевищують показники офіційного сайту, що пояснюється домінуючою роллю соцмереж у сучасному суспільстві, смаками користувацької аудиторії, більшим інтересом до неформалізованого тексту, оперативних фотосвітлин із місця певної події.

Для порівняння, у 2016–2017 рр. показники найбільшої популярності окремих дописів коливалися від 1 до 3 тис. осіб. Мова про: випуск № 1–2 журналу «Краєзнавство» за 2016 р. (14 липня 2016 р. – 3,7 тис. осіб), встановлення Всеукраїнського дня краєзнавства (6 лютого 2017 р. – 2,9 тис. осіб), V Сікорські читання (28 жовтня 2016 р. – 2,3 тис. осіб), інтерв'ю голови НСКУ Олександра Реєнта на радіо (3 квітня 2017 р. – 1,8 тис. осіб), вихід підручника «Основи краєзнавства» (20 квітня 2017 р. – 1,7 тис. осіб), огляд подій VI з'їзду НСКУ (30 січня 2017 р. – 1,6 тис. осіб) та ін.⁹

Варто констатувати, що різке збільшення чисельності відвідувачів сайту Спілки та фейсбук-сторінки спостерігається у дні проведення загальнокраєзнавчих заходів всеукраїнського масштабу, наприклад, науково-краєзнавчих експедицій чи вручення премій НСКУ, вихід нового випуску журналу «Краєзнавство».

⁹ Милько В. Репрезентація українського краєзнавства у веб-просторі: на прикладі сайту та фейсбук-сторінки НСКУ // Українське краєзнавство в соціокультурному просторі: історичні ретроспекції та виклики сучасності. Зб. мат-лів XIV Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Івана Франка та 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського, м. Київ, 25 листопада 2016 р. / За заг. ред. О.П. Реєнта. Київ: Українські пропілеї, 2017. С. 43–48.

При цьому необхідно брати до уваги, що Спілка, зважаючи на обмежені фінансові ресурси і неприбутковий характер, не користується можливостями реклами та різноманітними методами штучного нарощування статистичних показників. У таких умовах лише систематичне й оперативне розміщення дописів і новин, використання різноманітних позначок (людей та місць), швидкі відповіді на повідомлення, тощо, зможе привабити якнайбільшу аудиторію.

Загалом, аналіз статистичних даних, які стосуються присутності НСКУ у веб-просторі, демонструє поступове зростання рівня зацікавленості до нашої роботи з боку громадськості. Тим не менш, не втрачає актуальності завдання зберігати і нарощувати оперативність розміщення інформації про діяльність обласних осередків Спілки, а також використовувати якнайширший арсенал сучасних методів поширення контенту.

**КРАЄЗНАВСТВО
В СИСТЕМІ ОСВІТИ.
СПІВРОБІТНИЦТВО
ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ
В ГАЛУЗІ КРАЄЗНАВСТВА**

З ДОСВІДУ КРАЄЗНАВЧИХ ПРАКТИК У СИСТЕМІ ОСВІТИ ПОЛТАВЩИНИ

Як відомо, краєзнавству належить провідна роль у збереженні історико-культурної спадщини та відродження духовності. На думку академіка П.Тронька, предметом дослідження краєзнавства є конкретний регіон, а об'єктом – його історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятки матеріальної і духовної культури¹. Краєзнавство може бути структуровано на складові. Вчені Чернівецького Національного університету Я.Жупанський та В.Круль пропонували загальне краєзнавство поділяти на географічне, історичне, соціальне².

Поняття «освітнє краєзнавство» потребує чіткості в його розумінні. У «Вікіпедії» зазначений термін тлумачиться як система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі освітніх закладів яка проводиться за різними напрямками: географічним, історичним, літературним, етнографічним, фольклорним, природознавчим та іншими. Його суть полягає у всебічному вивченні, з навчально-виховною метою, свого краю за різними джерелами, переважно на основі попередніх спостережень³.

Крім того, освітнє краєзнавство поділяється на дві форми:

Програмне (навчальне) – завдання і зміст визначаються навчальною програмою, і воно є обов'язковим для всіх, хто навчається в цьому освітньому закладі. Може бути урочним і позаурочним.

¹ Тронько, П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури / П.Т.Тронько. – К.: Рідний край, 1994.

² Жупанський, Я. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я.І.Жупанський, В.П.Круль // Краєзнавство. – 1994. – Ч. 1–2. – С. 3–6.

³ Освітнє краєзнавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//uk.wikipedia.org/](http://uk.wikipedia.org/)

Непрограмне (позакласне) – зміст і завдання визначаються навчально-виховним планом і не є обов'язковими. Розрізняють два основні напрямки позакласної краєзнавчої роботи: туризм та експедиції.

Успішні результати шкільного краєзнавства залежать від того, якою мірою вчитель сам краєзнавець і як він зуміє зацікавити своїх учнів.

Освітнє краєзнавство на Полтавщині має давню і славу історію, виникнувши наприкінці XIX ст. як самостійний громадський рух патріотично налаштованих учених і педагогів. З початку XX ст. краєзнавство розвивається як наука. Освітнями-краєзнавцями Полтавщини нагромаджено значний досвід вивчення історико-культурної спадщини регіону, втілення у життя низки масштабних науково-дослідних, навчально-методичних і видавничих проєктів. Краєзнавство міцно увійшло до напрямків діяльності загальноосвітньої школи і стало важливим засобом підвищення якості знань і виховання.

Протягом 2003-2007 років у Полтавській області впроваджено як окрему виховну і навчальну дисципліну та як методологію національної освіти курс «Історія Полтавщини»⁴. Зусиллями академічних вчених і шкільних вчителів створено унікальний навчально-методичний комплекс, який включає: програму для загальноосвітніх навчальних закладів (6-11 кл.)⁵; поурочне тематичне планування (6-11 кл.); серію підручників «Історія Полтавщини»⁶; комплекти кольорових репродукцій

⁴ Наукові та технологічні засади шкільного курсу «Історія Полтавщини: збірник наукових праць / відп. ред. О.А.Білоусько. – Полтава: Оріяна, 2003 – 140 с. іл.

⁵ Історія Полтавщини: програма для загальноосвітніх навчальних закладів (6-11 кл.) / Білоусько О.А., Магдик О.О., Матвієнко П.І., Мірошніченко В.І. – Полтава: Оріяна, 2003. – 20 с.

⁶ Білоусько О.А. Нова історія Полтавщини (друга половина XVI – друга половина XVIII століття): пробний підручник для 8 класу загальноосвітньої школи) / О.А.Білоусько, В.О.Мокляк. Полтава: Оріяна, 2003. – 264 с., іл. Білоусько О.А., Мірошніченко В.І. Нова історія

«Ілюстрована історія Полтавщини»⁷; методичні посібники для викладачів⁸. Маючи в розпорядженні такий комплекс, Полтавська область забезпечила собі пріоритет щодо новітніх технологій впровадження курсу краєзнавства в навчальних закладах⁹.

Наступною спробою впорядкувати й інтегрувати знання про рідний край, у тому числі і в зміст шкільної освіти, стало видання 12-томної тематичної «Полтавіки. Полтавської енциклопедії» (головний редактор, директор науково-редакційного центру по дослідженню історії Полтавщини Полтавської обласної ради, заслужений вчитель України, лауреат премії ім. Д.Яворницького Олександр Андрійович Білоусько), перший том якої «Релігія і церква» вийшов у 2009 році, наступний – «Образотворче і

Полтавщини (кінець XVIII – початок XX століття): пробний підручник для 9 класу загальноосвітньої школи) / – Полтава: Оріяна, 2003. – 264 с., іл. Білоусько О.А., Супруненко О.Б. Історія Полтавщини (XX тисячоліття до н.е. – V століття): підручник для 6 класу загальноосвітньої школи) / – Полтава – : Оріяна, 2004. – 168 с., іл. Білоусько О.А. Середньовічна історія Полтавщини (V – перша половина XVI століття): підручник для 9 класу загальноосвітньої школи). Полтава: Оріяна, 2004. – 200 с., іл. Білоусько О.А., Єрмак О.П., Ревеґук В.Я. Новітня історія Полтавщини (перша половина XX століття): підручник для 10 класу загальноосвітньої школи. Полтава: Оріяна, 2005. – 312 с., іл. Білоусько О.А., Киридон П.В., Пустовіт Т.П., Ревеґук В.Я. Новітня історія Полтавщини (середина XX – початок XXI століття): підручник для 11 класу загальноосвітньої школи. Полтава: Оріяна, 2006. – 312 с., іл.

⁷ Ілюстрована історія Полтавщини. Кінець XVIII – початок XX століття. Суспільство. Господарство. Побут: комплект репрод. Автор-упор. О.А.Білоусько. – Полтава: ТОВ АСМІ [б.д.]. – 34 іл.

⁸ Іванюк Н.А. Методика навчання історії Полтавщини в 7 класі / Н.А.Іванюк, Н.В.Хлебнікова; відп.ред. О.А.Білоусько. – Полтава – Оріяна, 2006. – 100 с., іл. Свиридова О.І. Методика навчання історії Полтавщини у 8 класі; відп.ред. О.А.Білоусько. – Полтава: Оріяна, 2006. – 120 с., іл. Посмітна С.В. Методика навчання історії Полтавщини в 11 класі; відп.ред. О.А.Білоусько. – Полтава: Оріяна, 2008. – 260 с., іл.

⁹ Там само.

декоративне мистецтво» у двох книгах побачив світ у 2015 році. Перша книга тому «Освіта і наука» вийшла у 2017 році¹⁰. У даний час готується до видання друга книга. Безперечно, «Полтавіка» є наймасштабнішим і найамбітнішим проектом з усіх, що здійснювалися на Полтавщині. Вона містить синтез досягнень сучасної науки, замкнену цілісність знання і, водночас, є показником культурності й лідерської компетентності спільноти, що називає себе полтавською. Енциклопедія Полтавщини у 12-ти томах відтворює об'єктивний образ Полтавської області в XXI ст. в усіх вимірах. Насамперед дає сучасну інтерпретацію історичних подій, соціально-політичних процесів, економіки, культурного життя, висвітлює реальні здобутки українських учених, діячів культури, медиків, господарників, спортсменів тощо. Узагальнює інформацію про нові структури та явища життя Полтавщини в контексті України та світу.

Полтавська Енциклопедія є великим колективним доробком кращих наукових і освітянських сил краю. Так, серед майже 100 авторів тому «Релігія і церква» близько чверті склали вчителі області. Є вони і серед авторів тому «Образотворче і декоративне мистецтво». Без перебільшення, близько тисячі освітян зайняті підготовкою тому «Освіта і наука». Участю в роботі над «Полтавікою» освітяни-краєзнавці області демонструють високий рівень наукового та педагогічного мислення, втілюють на практиці актуальні фахові ідеї, які, на наше переконання, матимуть всеукраїнський і міжнародний резонанс¹¹.

¹⁰ Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Релігія і церква. Т. 12; гол.ред. Білоусько О.А. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – 757 с., іл.

Образотворче і декоративне мистецтво. Т. 9. Книга 1,2 ; гол.ред. Білоусько О.А. – Полтава: ТОВ АСМІ, 2015. – 758 с., 862 с. іл.

Освіта і наука. Т. 6. Книга 1; гол.ред. Білоусько О.А. – Полтава: Мозайка, 2017. – 1262 с., іл.

¹¹ Клепо С.Ф. Освітнє краєзнавство: проект енциклопедичного тому «ПОЛТАВІКИ» / С.Ф.Клепо, Л.В.Литвинюк // Постметодика. - 2015. - № 3. - С. 12-16.

Однією з таких ідей був авторський проект біографічного навчання вчителів «Формування лідерської компетентності в школі засобами біографічних досліджень у контексті освітнього краєзнавства», здійснюваний у Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського у період 2012-2016 років кафедрою філософії та економіки освіти (завідувачі кафедрою доктор філософських наук, доцент, проректор із наукової роботи Клепко Сергій Федорович та кандидат педагогічних наук, доцент Литвинюк Людмила Вікторівна). В ході реалізації проекту проведено виїзні Всеукраїнські та обласні інструктивно-методичні наради і конференції у школах та гімназіях області на теми: «Освітнє краєзнавство і формування лідерської компетентності у сучасній школі», «Дослідження біографій випускників шкіл», «Дослідження біографій учителів», «Біографічний досвід учительських династій: зв'язок поколінь», «Біографічно-комунікативні практики в освіті». На кожній з них робилося понад два десятки доповідей і повідомлень, з якими виступали науковці, керівники закладів освіти, методисти, вчителі.

Результати проекту було представлено у книзі «Освітнє краєзнавство: біографічні дослідження (за редакцією Л.В.Литвинюк) накладом 200 примірників. Тут у 114 статтях відображено досвід пошуково-дослідницької діяльності з освітнього краєзнавства навчальних закладів Полтавської області. Представлено методики дослідження біографій учителів, випускників шкіл, педагогічних династій та їх використання у навчально-виховному процесі, зокрема в контексті формування життєво-творчої компетентності особистості¹².

Видання призначене для широкого кола педагогічної громадськості – наукових працівників у галузі освіти, викладачів вищої школи та працівників загальної середньої освіти, докторантів, аспірантів, магістрів і студентів вищих навчальних закладів.

Вагомим об'єктом краєзнавчо-туристичної діяльності є музеї, туризм та екскурсії.

¹² «Освітнє краєзнавство»: біографічні дослідження [ред. Л.В.Литвинюк]. – Полтава: ПОППО, – 362 с.

Термін «музей» у перекладі з грецької означає місце, присвячене музам, дочкам богині Мнемозіти. Вважаючи їх покровительками науки і мистецтва, греки будували на їхню честь храми, які називалися музейними. В школах Полтавської області діє 176 музеїв, з них 18 меморіальних, у тому числі: письменникам – 6, учасникам другої світової війни – 2, вченим – 2, художниці – 2, співакці – 1, композитору – 1, архітектору – 1, педагогу – 1. 20 музеїв носять звання зразковий¹³. Це культурно-освітні, а в ряді випадків і науково-дослідні заклади. Вони призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення учнів, студентів, громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. На допомогу керівникам музеїв проводяться обласні семінари-практикуми керівників музеїв. Збираючи першоджерела, створюючи таким чином джерельну базу і проводячи власні дослідження, музеї широко займаються популяризаторською діяльністю, головною формою якої є екскурсійна робота, а найпоширенішою – оглядові екскурсії. У січні 2018 року вперше відбувся обласний очний етап Всеукраїнського конкурсу юних екскурсоводів «Край, в якому я живу». Серед переможців екскурсоводи музеїв Пологівської ЗОШ Малоперещепинської ОТГ, Тарандишівської ЗОШ Лубенського району та Кременчуцької ЗОШ № 12, які достойно представили Полтавщину на Всеукраїнському етапі конкурсу в м. Чернігові та стали його призерами.

Про важливість використання музеїв у краєзнавчо-просвітницькій діяльності говорить те, що 8 листопада цього року у Мистецькому Арсеналі м. Києва відбувся тренінг для музейних освітян «Діти в музеї». Він був присвячений потребам дитячих аудиторій, світовим трендам та практикам роботи з дітьми у музеї.

Краєзнавчою та музейною діяльністю в Полтавській області охоплено близько 22 тисяч школярів (18%). На рахунок краєзнавців чимало перемог на Всеукраїнських конкурсах і зльотах. Серед переможців Всеукраїнських конкурсів поряд із закладами

¹³ Додаток 1 до наказу № 22 департаменту освіти і науки Полтавської ОДА від 22.01.2019 р.

з міст та районних центрів, як НВК ім. Бугаєвської м. Горішні Плавні, шкіл № 1 та № 7 м. Лубен, школи № 1 м. Миргорода, Решетилівської гімназії, – віддалені сільські школи – Заїченська Семенівського, Хитцівська Гадяцького, Перегонівська Кобеляцького, Шилівська Зіньківського районів та інші.

У вищих навчальних закладах області для виховання студентської молоді використовуються власні музеї в аграрній та медичній стоматологічній академіях, ПНПУ ім. В.Г.Короленка, Полтавській політехніці, університеті економіки і торгівлі, де ми сьогодні знаходимося.

Полтавським обласним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді (директор, заслужений працівник освіти України Комісар Станіслав Вікторович) у грудні 2018 року проведено конкурс звітів краєзнавчої експедиції «Моя Батьківщина – Україна». На конкурс було представлено 98 краєзнавчо-дослідницьких робіт з 29 районів та міст Полтавщини, закладів обласного підпорядкування та об'єднаних територіальних громад.

Перше місце на Всеукраїнському етапі експедиції «Моя Батьківщина – Україна» посіла авторська група «Пошук» Трудолюбівської ЗОШ І-ІІІ ст. Миргородського району за роботу «Петро Федоряка: вчитель, майстер, воїн – справжній українець ХХІ століття»¹⁴.

В ході Всеукраїнської краєзнавчої акції учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби» з вересня по грудень 2018 року у закладах освіти області проводилась краєзнавча та науково-дослідницька робота з вивчення подій, фактів, наслідків та здобутків української революції. Збирався фактичний матеріал, пошуковці працювали в музеях, бібліотеках та архівах. Для участі у І турі, підсумки якого були підведені у січні 2019 року, надійшло 65 краєзнавчо-дослідницьких робіт, які засвідчили практичну значущість зібраних матеріалів для збереження історичної пам'яті українського народу, патріотичного виховання дітей та молоді, формування активної громадянської позиції підрастаючого покоління.

¹⁴ Інформація ПОЦТКУМ про підсумки ІІ туру Всеукраїнської краєзнавчої експедиції «Моя Батьківщина – Україна» у 2018 році.

На результативність роботи пошукових загонів області позитивно впливають організаційні заходи з краєзнавства: заочні конкурси кращих пошуково-дослідницьких робіт, зльоти юних краєзнавців та активістів музеїв при закладах освіти, які проводяться уже 36 років поспіль. Переможцями зльоту 2019 року стали учні Гадяцького, Глобинського, Зіньківського, Кобеляцького, Лубенського, Полтавського районів, Білоцерківської та Глобинської ОТГ¹⁵.

Відповідно до плану роботи Департаменту освіти і науки облдержадміністрації та плану заходів цільової програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017-2020 роки 19-21 листопада 2019 року проведена десята краєзнавча конференція учнівської молоді «Полтавщина – земля моя свята», в якій взяло участь 160 юних краєзнавців з 22 районів і міст області, 11 ОТГ, 4-х закладів обласного підпорядкування, за участю також представників департаменту освіти і науки ОДА, науковців ПНПУ ім. В.Г.Короленка, державного архіву Полтавської області.

Команди Зіньківської спеціалізованої спеціалізованої школи № 1 у 2018 та Вовчицької школи-ліцею Лубенського району у 2019 році стали переможцями Всеукраїнських етапів дитячо-юнацької гри «Сокіл» («Джура»).

У 2017 році на Полтавщині започаткована військово-патріотична гра «Петлюрівський вишкіл», у якій уже три роки поспіль беруть участь понад 20 учнівських команд.

Говорячи про розвиток туризму на Полтавщині слід підкреслити його важливе значення в економічному розвитку як регіону, так і держави. Адже багатьом країнам саме завдяки розвитку туризму вдалося підняти свою економіку на високий рівень. Але в ефективній реалізації високоякісного туристського продукту важливу роль відіграє підготовка його споживача. І не лише нинішнього, але й споживача туристських послуг у майбутньому. А саме цим займаються працівники центрів позашкільної освіти

¹⁵ Інформація ПОЦТКУМ про підсумки I туру Всеукраїнської краєзнавчої акції української молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби». Додаток до листа ПОЦТКУМ № 01-11/75 від 08.02.2019 р.

туристського профілю, в тому числі і Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, а також Полтавський університет економіки і торгівлі (ректор Нестуля О.О.). Вірно говорять, що неможливо полюбити те, чого ти не бачив і не знаєш. І це налаштовує освітян на проведення походів, експедицій, екскурсій, інших туристських подорожей.

Працюючи в рамках Всеукраїнських краєзнавчих експедицій, учнівська молодь області активно подорожує Полтавщиною, досліджуючи історію, природу, етнографію та народне мистецтво рідного краю. Три роки поспіль на Полтавщині проводяться Кубки України з пішохідного туризму в закритих приміщеннях, в яких беруть участь представники всіх областей нашої країни. У липні 2019 року в с. Красногорівці Великобагачанського району проведено найбільший масовий захід по лінії Міністерства освіти України: Всеукраїнські чемпіонати учнівської молоді з пішохідного та вело туризму.

У цьому році юні краєзнавці пройшли екскурсійний маршрут «Шляхами героїчної слави українського народу» за етапами: м. Полтава – м. Гадяч (Гетьманська столиця) – с. Пусто-війтівка Роменського району (Батьківщина останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського) – с. Шаповалівка Конотопського району (Поле переможної Конотопської битви) – м. Батурин (Гетьманська столиця) – станція Крути Ніжинського району (Героїчний бій під Крутами) – м. Полтава.

Широкою популярністю в освітніх закладах користується туристсько-спортивна діяльність. Вже 23 роки поспіль в області проводиться обласна туристська спартакіада учнівської молоді, якій передують обласні семінари-практикуми з пішохідного туризму та змагання туристів-краєзнавців у районах та ОТГ.

Активно впроваджуючи краєзнавство у навчально-виховний процес, освітяни Полтавщини прагнуть виховати гідних громадян та патріотів своєї Батьківщини.

КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ: АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД

Краєзнавство, як вагомий чинник духовного розвитку українського суспільства, сприяє розгортанню важливих процесів у соціокультурній сфері та формуванню громадянських й інтелектуальних рис сучасної спільноти. Очевидно, що в умовах нових суспільно-політичних викликів на тлі глобалізаційних процесів у світі, соціогуманітарна парадигма краєзнавства набуває пріоритетного суспільного значення. Особлива роль у поширенні краєзнавчої діяльності належить соціокультурним інститутам, очільним осередкам розвитку краєзнавства на місцях – музеям і бібліотекам, які в умовах актуалізації новітніх технологій значно розширили власні потенційні можливості, модернізували формат краєзнавчо-просвітницької діяльності. Краєзнавство, глибоко проникаючи в діяльність закладів культури, проявляє спільні з ними функції, передусім науково-дослідницькі, освітньо-виховні та просвітницькі. Зважаючи на прогресуюче зростання інформаційних потреб у сучасному світі, музеї та бібліотеки набувають вирішального значення.

Важливо окреслити культурні технології цих закладів із формування краєзнавчого поля. Характеризуючи методи роботи музеїв та бібліотек з краєзнавчої тематики, зупинимось на деяких з них, зокрема створення електронного краєзнавчого сегмента в інтернет-мережі та клубній роботі. Ці формати притаманні закладам культури і тісно пов'язані з краєзнавством.

Затребуваний краєзнавчий аспект у діяльності закладів культури, початки якого пов'язуємо із періодом становленням краєзнавства як галузі наукових знань, вибудував специфічну інтелектуальну синергію у формі музейного та бібліотечного краєзнавства.

Музеї стали креативними центрами поширення краєзнавчих досліджень та знань, а бібліотеки – потужною джерельною та інформаційною базою українського краєзнавства. Виокремлення

таких галузей краєзнавства свідчить про поглиблення процесу розвитку краєзнавства як науки та вказує на його широкий і багатогранний потенціал. Підтвердженням цього виступають діючі в музейному та бібліотечному полі України різноманітні краєзнавчі клуби, товариства дослідників рідного краю, освітньо-краєзнавчі програми, спрямовані на поширення серед молодого покоління знань про історію і культуру своєї «малої батьківщини».

Останнім часом комунікаційний напрям у діяльності закладів культури набуває ключового значення, а особливо клубний формат, трансформований у відповідності до сучасних технологічних можливостей, здатний задовольнити суспільний запит щодо краєзнавчої інформації. Аналіз роботи краєзнавчих клубів при музеях та бібліотеках дозволяє дослідити напрями та методику промоції краєзнавчих знань серед громадськості, простежити їхню змістову основу, визначити місце та роль цих закладів у соціокультурному просторі країни.

Розвиток музейного краєзнавства обумовлений процесом поглиблення в сучасних умовах функціональних можливостей музейних закладів. Серед основних функцій музеїв – науково-дослідна, пізнавально-виховна, світоглядна, соціальна – особливо актуалізувалася комунікативна. Вона передбачає встановлення і підтримку контактів між музеєм та відвідувачем, що досягається такими формами музейної роботи, як експозиційно-виставкова, екскурсійно-просвітницька, видавнича. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, прийняття інноваційних рішень, застосування 3d технологій, залучення креативних проєктів у роботі позитивно позначилися на діяльності музеїв у форматі тематичних диспутів, гуртків, клубів, музейних спектаклів, концертів, фестивалів, свят, культурологічних акцій.

Важко переоцінити внесок музейників у дослідження актуальних наукових проблем, які стали предметом обговорення на наукових конференціях, круглих столах, краєзнавчих заходах, висвітлювалися на сторінках музейних видань, у наукових збірниках, довідниках, краєзнавчих розвідках. Слід підкреслити, що музеї проводять значну дослідницьку роботу з вивчення історії населених пунктів, яка значно активізувалася в останні десятиліття.

До просвітницького напрямку діяльності музеїв ефективно долучаються краєзнавчі клуби при музеях. Вони в своїй роботі орієнтуються на громадський інтерес. Зокрема, на базі відомого науково-методичного, краєзнавчого та пам'яткоохоронного центру східного регіону Поділля – Вінницького краєзнавчого музею – традиційно проводяться мистецькі, історичні, літературні, фольклорно-етнографічні заходи. Для учнів загальноосвітніх шкіл Вінниці в музеї створено краєзнавчі клуби «Кліо», «Екос», «Музейний Знайко». При музеї діють клуби історичної реконструкції «Білий вовк» та «Аркона»¹. Музейний клуб при Волинському краєзнавчому музеї систематично проводить тематичні зустрічі за участю письменників, акторів, художників, журналістів Волині². Музейний клуб у Кропивницькому об'єднує 40 музейних закладів, що дозволяє його відвідувачам розглядати всю панораму музейного життя міста³. На Кіровоградщині при Знам'янському міському краєзнавчому музеї спільно з учасниками шкільного туристичного гуртка створено міську громадську організацію «Туристично-краєзнавчий клуб «Чорнолісся», де вивчаються природа та історія Чорноліського краю, створюються екскурсії та маршрути для школярів, туристів та краєзнавців⁴. Як бачимо, важливою ознакою використання краєзнавчої складової в музейній роботі є значне поживлення музейних комунікацій з громадськістю, що обумовлено підвищенням інтересу до питань краєзнавства.

Музеї значну увагу приділяють вивченню та збереженню культурних набутків краю, його звичаїв та традицій. Клуб любителів краєзнавства при музеї «Бойківщина» у місті Долина на

¹ Вінницький обласний краєзнавчий музей. – URL: http://www.library.vn.ua/publications/2017/zpd_Vin2018/zpd_Vin2018_11.html

² Волинський краєзнавчий музей. – URL: http://volyn-museum.com.ua/news/poetichnij_prostir_u_muzejnomu

³ Засідання Музейного клубу міста Кропивницького. – URL: <http://nsku.org.ua/?p=7949>

⁴ Кулик Т. Історія краєзнавчого музею в м. Знам'янка. – URL: http://zn-rada.gov.ua/index/kraeznavchij_muzej/0-187.

Івано-Франківщині опублікував низку історико-краєзнавчих збірників «З історії Долини» про маловідомі сторінки історії міста, історико-культурні пам'ятки, видатних земляків⁵. У Покровському історичному музеї на Донеччині учасники клубу краєзнавців «Оберіг» з 1960-х рр. послідовно досліджують історичну минувшину краю⁶. Об'єднуючу роль довкола краєзнавчих знань серед місцевої громади виконує Бережанський краєзнавчий музей на Тернопільщині, в якому працівники організували і проводять зібрання музейних клубів, товариств, особливу увагу приділяючи молоді міста⁷. При Ізюмському краєзнавчому музеї на Харківщині клуб краєзнавців був заснований відомим археологом та краєзнавцем М.В.Сібільовим ще в 1920 р. і впродовж десятиліть його члени видають альманаху «Ізюмщина», в якому публікують результати розвідок та досліджень місцевих краєзнавців⁸. Наголошуючи на форматі клубної діяльності музейних закладів, варто відзначити їхню ефективність у поширенні краєзнавчих знань через інші креативні форми роботи, залученні підростаючого покоління до вивчення історії та культури рідного краю.

Продуктивною складовою краєзнавчого простору є бібліотечне краєзнавство. Зазначимо, що з 1960–70-х рр., під час підготовки багатотомного видання «Історія міст і сіл УРСР», головним методичним центром з краєзнавства стала Національна історична бібліотека України. В її фондах зберігається весь напрацьований у зазначений період краєзнавчий матеріал. Книжкова збірня успішно розвиває бібліотечне краєзнавство. У 2010 р. спільно з Національною спілкою краєзнавців України започатковано наукові конференції «Бібліотечне краєзнавство в культурному просторі України», які проводяться в рамках «Тронецьких читань» з

⁵ Клуб любителів краєзнавства при музеї «Бойківщина». – URL: <http://museum.dolyna.info/kluby/klub-lyubyteliv-krajeznavstva/>

⁶ Покровський історичний музей. – URL: <https://pokrovskmuseum.wordpress.com/>

⁷ Бережанський краєзнавчий музей. – URL www.oda.te.gov.ua/be-rezhanska/ua/publication/content/1725.htm

⁸ Ізюмський краєзнавчий музей. – URL: <https://museums.kh.ua/-ikm>

метою висвітлити досвід роботи регіональних бібліотек, виявити проблемні питання, окреслити перспективи розвитку бібліотечного краєзнавства. Цікавим проектом закладу став путівник по краєзнавчих веб-ресурсах бібліотек України, де є можливість в електронному режимі ознайомитися з краєзнавчими виданнями у всіх державних бібліотеках. Краєзнавчий проект «Міста і села України» акумулює інформаційно-бібліографічні відомості з історії населених пунктів у єдиний електронний блок. Працівники бібліотеки підготували систематичний покажчик наукового журналу «Краєзнавство», який вперше дав можливість читачам комплексно ознайомитися із публікаціями часопису за 1927–2018 рр.

Бібліотечні заклади в областях активно формують електронну базу краєзнавчої літератури. Житомирська ОУНБ ім. Олега Ольжича є учасником міжрегіонального консорціуму «Історична Волинь», в рамках якого до електронного каталогу внесено понад 3,5 тис. бібліографічних записів, що стосуються краєзнавчої тематики. У Закарпатській ОУНБ ім. Ф.Потушняка підготовлена «Електронна бібліотека «Краєзнавча література», що є важливим підґрунтям до вивчення минулого та сучасного життя Закарпаття. Електронна бібліотека «Про Запорізький край» функціонує при Запорізькій ОУНБ, де міститься значний обсяг довідкової, бібліографічної, фактографічної інформації про регіон, різні аспекти історії краю⁹. В обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д.І.Чижевського в Кропивницькому започаткували розділ сайту «Краєзнавство Кіровоградщини», який став своєрідним путівником краєзнавчими ресурсами регіону.

Інформаційний портал «Прибужжя» супроводжує Миколаївська ОУНБ, розміщуючи на ньому різноманітну інформацію краєзнавчого змісту: факти з історії та культури краю, відомості про його видатні особистості, туристично-рекреаційні можливості області¹⁰. Краєзнавчі знання засобами інтернет-ресурсів пропагує Полтавська ОУНБ ім. І.Котляревського, де широкої

⁹ Краєзнавча робота в бібліотеках України. Інформаційний бюлетень. / Відпов. за вип. А.В.Скорихатова. – Вип. 29. – К., 2018. – С. 7–31.

¹⁰ Там само. – С. 32-48.

популярності серед краян набув блог відділу краєзнавства «Калинове намисто» з інформацією про історію та культуру Полтавщини. У Сумській ОУНБ у розділі «Краєзнавство» відкрито рубрики «Геральдика Сумщини», «Топоніміка Сумщини», «Видатні персоналії Сумщини», які різнобічно розкривають історико-культурний портрет краю. Низку краєзнавчих проєктів реалізують працівники Тернопільської ОУНБ. На веб-сайті подаються детальні відомості про учасників, дату створення, мету і завдання кожного проєкту, його результати. Бібліотека започаткувала регіональний інформаційний краєзнавчий портал «Тернопільщина» з рубриками: довідкові ресурси, культура і мистецтво, регіон і влада, туризм тощо¹¹.

У Хмельницькій ОУНБ запроваджено краєзнавчий проєкт «Пам'ять Поділля», інформацію про Подільський край переведено на цифрові носії, вже існує доступ до повнотекстових 227 видань. Важливим є регіональний консорціум «Історична Волинь», до якого також залучені бібліотеки Житомира, Луцька, Рівного, Тернополя, Хмельницького, обласні краєзнавчі музеї та обласні архіви. Краєзнавче спрямування має інформаційний розділ «Поділля: погляд крізь віки»¹².

Важливим напрямом у краєзнавчій діяльності бібліотек є організація різнопланових заходів. У Києві Публічна бібліотека імені Лесі Українки здійснює заходи краєзнавчого спрямування, зокрема «Програму патріотичного виховання «Україна починається з нас» на 2016–2020 рр.», проводить «Краєзнавчі читання», видає бібліографічний посібник «Києвознавці», поширює в мережі Інтернет краєзнавчу інформацію за темами: «Як тебе не любити, Києве мій!», «Кияни від А до Я».

У Луцьку краєзнавчий відділ наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки реалізує культурно-краєзнавчі проєкти «Пройдімося рідним містом», «Лицарство духу і драми: життя елітних родин Волині», в рамках яких розроблено екскурсії визначними пам'ятками

¹¹ Там само. – С. 42–48.

¹² Ресент О.П. Краєзнавство в Україні: історичні традиції та стратегія розвитку. – К., 2019. – С. 145–146.

міста, проводяться заходи зі вшанування видатних постатей краю. Впродовж трьох десятиліть краєзнавчий клуб «Ріднокрай» при науковій бібліотеці імені Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія в Дніпрі гуртує дослідників краю, проводить культурно-просвітницьку роботу. В обласній бібліотеці проводився соціокультурний проект «Краєзнавчий інтерактивний туризм у бібліотечному просторі Дніпропетровщини» з метою популяризації краєзнавчого туризму, проведення інтерактивних тренінгових занять для підвищення рівня обізнаності користувачів бібліотеки з історією рідного краю¹³.

В Івано-Франківській обласній універсальній науковій бібліотеці імені Івана Франка діє історико-краєзнавче об'єднання «Моє місто», яке репрезентувало однойменну хрестоматію з історії Івано-Франківська, підготувало до друку 40 книг з історії міста, започаткувало серію філокартії «Станиславів»¹⁴. На Кіровоградщині антропологічний аспект краєзнавства розкриває проект «Видатні особистості Кіровоградщини», що висвітлює бібліографію та фактографію понад трьохсот видатних земляків. «Краєзнавчі студії» об'єднали науковців, педагогів, громадських активістів навколо обговорення актуальних проблем краю, популяризації в регіоні пошуково-дослідницької діяльності у галузі краєзнавства, зокрема з підготовки видання «Історія міст і сіл України. Кіровоградська область: перспективи перевидання».

Львівська ОУНБ спільно з громадською організацією «Жіночий вибір України» та Центром «Жіночі перспективи» у 2016 р. розпочала краєзнавчий проект «Жіночі імена у вулицях Львова» про видатні постаті історії та культури краю. Значну наукову роботу краєзнавчого змісту проводить відділ краєзнавства «Одесика» Одеської національної наукової бібліотеки, який

¹³ Голуб І. Клуб «Ріднокрай» при Дніпропетровській обласній універсальній науковій бібліотеці // Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека. – URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/Ridnokray_kraeznavci_kraeznavchiy_klub

¹⁴ Історико-краєзнавче об'єднання «Моє місто» // Національна спілка краєзнавців України. – URL: ifoonsku.ucoz.ua/index/istoriko_kraeznavche_ob_39_ednannja/0-29

надає доступ до краєзнавчих інформаційних ресурсів, а його краєзнавчий фонд нараховує більш як півмільйона одиниць зберігання¹⁵. Осередком краєзнавчого життя Півдня України є Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М.Грушевського, де зосереджена науково-координаційна діяльність у рамках краєзнавчого проекту «Спільна діяльність бібліотек, клубних закладів і краєзнавчих музеїв області як шлях патріотичного виховання», що свідчить про роботу бібліотек регіону в галузі краєзнавства, спрямовану на молодіжну аудиторію, формування в підростаючого покоління поваги до історії та культури України.

Упродовж багатьох років з 1978 р. у Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г.Короленка при відділі «Україніка» ім. Т.Г.Шевченка працює клуб «Краєзнавець», головним завданням якого є дослідження історії рідного краю, популяризація матеріалів про Слобожанщину. Основна форма його діяльності – краєзнавчі читання, які відбуваються щомісяця і присвячуються охороні пам'яток історії та культури, історії та сьогоденню населених пунктів Харківщини, діяльності видатних земляків. З доповідями на них виступають члени клубу, які досліджують певну краєзнавчу тему, або ж науковці Харкова – історики, мистецтвознавці, філологи. Краєзнавство стало одним із пріоритетних напрямків у діяльності бібліотеки, на увагу заслуговує інформаційний блок краєзнавчого змісту «Історія Харкова в пам'ятних таблицях: фактографічні та бібліографічні відомості», веб-проект «Харківщина»¹⁶. Веб-ресурс «Краєзнавство», підготовлений працівниками бібліотеки та краєзнавців у 2017 р., Українська бібліотечна асоціація визнала переможцем Всеукраїнського конкурсу бібліотечних інтернет-сайтів у номінації «Кращий бібліотечний інтернет-проект року»¹⁷. Самобутніми є

¹⁵ Відділ краєзнавства «Одесика» // Одеська національна наукова бібліотека. – URL: odnb.odessa.ua/view_post.php?id=154

¹⁶ Рєсєнт О.П. Краєзнавство в Україні: історичні традиції та стратегія розвитку. – К., 2019. – С. 145–146.

¹⁷ Ярошик В.О. Клуб «Краєзнавець» // Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка. – URL: <http://korolenko.kharkov.com/>

краєзнавчі проекти Чернівецької ОУНБ ім. М.Івасюка «Мое село – моя бібліотека» з масовими заходами для місцевих громад у сільських бібліотеках, «Дивосвіт Карпат» у контексті «Буковина в бібліомаршрутах»¹⁸.

У 1972 р. створено клуб «Краєзнавець» при Чернігівській обласній універсальній бібліотеці ім. В.Г.Короленка, якому вдалося налагодити зв'язки з науковими установами та громадськими організаціями та нагромадити значний матеріал з історії Чернігівщини. У бібліотеці видають серію біобібліографічних покажчиків «Історики та краєзнавці Чернігівщини», діє проект «Електронна бібліотека» як регіональний депозитарій краєзнавчої літератури¹⁹. Учасники краєзнавчого клубу «Моя Черкащина» при Черкаській обласній бібліотеці імені Тараса Шевченка на своїх засіданнях обговорюють питання історії розвитку краєзнавчого руху в краї, висвітлюють сучасні події в краєзнавстві області, діляться книжковими новинками з краєзнавчої тематики²⁰.

Зауважимо про бібліотеки, що нині перебувають на окупованих та анексованих територіях України, при яких також проводилася клубна робота. У Донецьку діяв клуб «Краєзнавець Донецька», при Луганській обласній універсальній науковій бібліотеці імені М.Горького – клуб «Краєзнавчі студії», у м. Судаку – дослідний гурток з вивчення історії Східного Криму. Постійними були засідання Кримського краєзнавчого клубу в Сімферополі²¹.

Виходячи з вище зазначеного, констатуємо, що такі суспільні інститути, як музеї та бібліотеки, виконують спільні функції з розвитку та поширення краєзнавчих знань, опікуються

¹⁸ Краєзнавча робота в бібліотеках України. Інформаційний бюлетень. / Відпов. за вип. А.В.Скорихатова. – Вип. 29. – К., 2018. – С. 46-48.

¹⁹ Каганова І. Клуб «Краєзнавець» – центр наукового і культурного спілкування користувачів Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки // Краєзнавство. – 2009. – № 3–4. – С. 35–38.

²⁰ Засідання клубу «Краєзнавець Черкащини» // Національна спілка краєзнавців України. – URL: <http://nsku.org.ua/>

²¹ Поточний архів Національної спілки краєзнавців України.

питаннями збереження історичної пам'яті та національної ідентичності, впливають на формування національної свідомості. Зауважимо, що традиційні форми роботи музеїв та бібліотек помітно видозмінилися та урізноманітнилися. Логічною є тенденція появи серед закладів культури бібліотек-музеїв як нових синтетичних типів, що стали результатом інтеграційних процесів у галузі культури. Сучасні трансформації під впливом інформаційно-комунікаційних технологій вибудовують комунікаційний формат, який відповідає інтелектуальному запиту сучасної людини. Варто відзначити, що в Європі традиція взаємопроникнення бібліотек і музеїв має давню історію: відомі бібліотеки світу виникли з музейних зібрань, а створенню окремих музеїв сприяли бібліотечні фонди. Тому закономірним видається той факт, що в результаті поєднання книжкової та експозиційної діяльності значно поглибитися науково-методичний аспект закладів культури, зокрема в краєзнавчому інформаційному полі.

Аналізуючи краєзнавчі практики закладів культури в Україні, можна стверджувати, що в сучасному соціокультурному просторі вони відіграють важливу роль у формуванні суспільної свідомості, відродженні історичної пам'яті, поширенні гуманітарного знання серед громадськості, об'єднують дослідників та усіх зацікавлених історією та культурою краю, залучають до вивчення своєї малої батьківщини підрастаюче покоління. Діяльність музеїв та бібліотек, як дієвий інструмент інноваційного поширення краєзнавчих знань, включає різноманітні формати: краєзнавчі клуби та гуртки, краєзнавчі читання, презентації краєзнавчої літератури, диспути, літературно-краєзнавчі вечори, зустрічі з відомими людьми краю. З використанням сучасних інформаційних технологій помітно розширюються комунікаційні можливості закладів, відбувається оприлюднення інформаційного сегменту краєзнавчого змісту. Музеї та бібліотеки стали впливовими центрами з розвитку українського краєзнавства.

*Сергій Гальчак,
Валерій Рекрут
(м. Вінниця)*

ЗАХОДИ ОРГАНІВ ВЛАДИ ГАЙСИНСЬКОГО ПОВІТУ ЩОДО ПІДТРИМКИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ТА ОСЕРЕДКІВ «ПРОСВІТИ» У ГРУДНІ 1918 – КВІТНІ 1919 рр.

Після перемоги антигетьманського повстання у грудні 1918 р. Директорія УНР повернулася до державної політики у сфері відродження культури та народної освіти, започаткованої Українською Центральною Радою. Новостворений уряд В.Чехівського вже у грудні 1918 р. надавав значну увагу вирішенню проблем вищих навчальних закладів та професійних, середньотехнічних, ремісничих, художньо-ремісничих шкіл-майстерень тощо¹.

Конкретні зміни у системі народної освіти відбулися у січні 1919 р., коли був ухвалений закон про державну мову. Відповідно до нього новопризначений міністр освіти І.Огієнко видав наказ, за яким викладання у всіх школах України – початкових, середніх і вищих – повинно було здійснюватися українською мовою. Усі вчителі зі своїх предметів мали відразу перейти на україномовне навчання. Для подолання труднощів з використанням державної мови у шкільному навчальному процесі, вчителям пропонувалося подати до 20 лютого 1919 р. заяви про тимчасове викладання предметів російською мовою². Власне, із запровадженням закону про українську мову в УНР розпочалася радикальна перебудова існуючих загальноосвітніх навчальних закладів.

¹ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: док. і матеріали: у 2-х томах, 3-х частинах / [упор.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – Т. 1. – С. 114, 123, 124.

² Центральний державний архів вищих органів влади України (далі: ЦДАВО України), ф. 2582, оп. 1, спр. 2, арк. 50.

На теренах Гайсинського повіту, незважаючи на скрутне фінансове становище місцевого самоврядування, депутати повітової народної ради позитивно відгукнулися на декілька звернень щодо підтримки навчальних закладів та культурницьких інституцій. Так, на I-му засідання відновленої ради 28 грудня 1918 р. гласні вирішили виділити 30 тис. крб. на встановлення 15 стипендій для студентів Кам'янець-Подільського університету. При тому, народні обранці погодилися з пропозицією голови управи Я.Огородника, щоб кандидатів на винагороду обирала Рада професорів та викладачів університету серед кращих студентів з Гайсинського повіту³.

Депутати також ухвалили постанову про заснування стипендій для учнів, які навчалися в Уманській середній будівельно-технічній школі (2 стипендії по 500 крб. на рік)⁴, погодилися виділити кошти на утримання сироти М.Левандовської, яка навчалася в Кам'янець-Подільській ткацькій школі. При тому, після закінчення 3-річного курсу навчання вона мала повернутися на терени Гайсинщини й продовжити тут працю в якості інструктора ткацької справи⁵.

Народні обранці з розумінням поставилися до проблеми формування свідомого кадрового потенціалу й не пошкодували 10 тис. крб. на відкриття учительського інституту в Кам'янці-Подільському, 12 тис. крб. для потреб Вінницького агрономічного технікуму та 50 тис. крб. для Гайсинської учительської семінарії, яка мала розпочати навчальний процес у 1919 р.⁶.

Принагідно зазначимо, що головною перешкодою на шляху до заснування в Гайсині учительської семінарії у 1918 р. стали вимоги Міністерства народної освіти щодо відкриття освітніх установ такого типу. За вимогами фахівців міністерства, навчальний заклад можна було відкривати лише при умові: 1) що він має власне відповідне приміщення для себе і для зразкових

³ ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 27, арк. 227 зв.

⁴ Там само. – арк. 238.

⁵ Там само. – арк. 240.

⁶ Там само. – арк. 228, 250.

шкіл; 2) садиба семінарії має не менше 5 десятин землі, *«щоб трудовий принцип навчання проводився не тільки на теорії, але й на практиці»*; 3) третина щорічних видатків на утримання семінарії повинна виділятися із місцевого бюджету⁷. На наш погляд, для органів самоврядування Гайсинського повіту такі умови були надто обтяжливими. Разом з тим, усвідомлюючи всю важливість підготовки учительських кадрів у процесі реформи шкільної освіти, повітова управа продовжила наполягати на відкритті семінарії. На її бік стала міська дума, яка ще в червні 1918 р. ухвалила постанову про виділення 5 десятин землі для потреб навчального закладу і погодилася фінансувати 50 % видатків на оренду приміщень до того часу, поки не завершиться будівництво власного помешкання⁸.

Намагання гайсинчан мати власну учительську семінарію підтримала Подільська народна рада. Так, на початку квітня 1919 р. учасники 2-го чергового зібрання Ради ухвалили постанову *«Про асигнування 50000 карб. на відкриття Учительської Семінарії в м. Гайсині»*, чим відчутно збільшили фінансові ресурси на улаштування цього закладу⁹.

Важливим моментом у роботі зборів стало обговорення низки звернень і запитів, що торкалися культурно-просвітницької тематики. Зокрема, учасників зібрання зацікавила доповідна записка Вінницької філії Національного союзу, Подільського Союзбанку та Українбанку від 6 лютого 1919 р., в якій пропонувалося депутатам *«...уважно подумати, аби що-небудь зробити для захисту дорогоцінної батьківської спадщини – наших культурних цінностей, що утворилися протягом довгого часу цілими низками поколінь наших більш культурних попередників...»*¹⁰. Мова йшла про виділення коштів на утворення Подільського краєзнавчого музею, який планувалося відкрити у Вінниці ще з

⁷ ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 27, арк. – арк. 250.

⁸ Там само..

⁹ Засідання 2-го чергового зібрання Народної Ради 3-го квітня // Життя Поділля. – 1919. – № 96. – С. 2.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 27, арк. 230.

1917 р. Акцентуючи увагу депутатів на збереженні культурної спадщини, у зверненні наголошувалося, що внаслідок ворожого ставлення до української культури з боку урядників Російської імперії значна частина незліченних пам'яток народної творчості *«...розкидана по всяких коморах різних державних установ, по горіщах наших церков, монастирів, а також по будинках культурного панства»*. Крім того, відсутність достатніх сировинних ресурсів призвела до неймовірних речей, коли *«...наші наукові архіви йдуть на вироблення мотузків та матерії, бо найдений спосіб це все робити із звичайного старого паперу; саме через брак вовни, переробляються на матерію /.../ наші стародавні килими»*. Тому, на переконання авторів звернення, *«слід ці всі матеріали збирати, витягати на світ Божий і вчити по них /.../ любити та поважати Український нарід»*¹¹.

У підсумку, зваживши всі можливості місцевого бюджету, гласні все ж таки вирішили виділити 10 тис. крб. для реалізації цієї важливої справи¹².

На завершення зборів, гласні повітової ради розглянули декілька звернень щодо розвитку культурного життя краю. Зокрема, виділили міській книгозбірні імені О.С.Пушкіна 300 крб. на придбання українських книжок та ухвалили заходи щодо святкування Дня народження Т.Г.Шевченка. Так народні обранці постановили назвати майбутню учительську семінарію імені Т.Шевченка, започаткувати стипендії його імені в місцевих середніх та вищих початкових школах та придбати і роздати населенню ювілейну літературу. До того ж, народні обранці ухвалили постанову про відкриття в Гайсині пам'ятника Т.Шевченку, асигнувати на всі перераховані вище заходи 10500 крб.¹³.

Важливим напрямком у роботі повітової ради стала підтримка просвітянського руху, який після падіння гетьманату на початку 1919 р. набув відчутного піднесення. Депутати не залишили поза увагою звернення Гайсинського товариства «Про-

¹¹ ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 27, арк. 230.

¹² Там само. – арк. 231.

¹³ Там само. – арк. 244, 293.

світа», в якому Рада осередку прохала виділити матеріальну допомогу в розмірі 15 тис. крб. Зазначені кошти були вкрай потрібні для улаштування української книгозбірні і читальної зали та утримання власного хору під керівництвом Д.В.Козловського. Крім того, просвітяни планували розпочати будівництво приміщення «Української хати», де мали проводити читання краєзнавчих лекцій та розмістити науковий музей для дослідження історії Гайсинського повіту. Незважаючи на заперечення освітньої комісії, депутати ухвалили постанову про виділення згаданих вище коштів на потреби товариства¹⁴.

Діяльність Гайсинського т-ва «Просвіти» підтримувала міська управа, яка дозволила просвітянам у приміщенні І-го початкового училища за власні кошти у вихідні та святкові дні проводити курси для дорослих, де учасники мали опановувати українську мову і писемність¹⁵.

Варта уваги ініціатива міської шкільної комісії, котра розробила кошторис витрат на відкриття в Гайсині Народного дому. В січні 1919 р. управа розіслала клопотання до керівництва 9-х міських кооперативів, товариства гуртових закупівель, ощадно-позичкової установи та осередків «Просвіти» і «Культр-ліги» про виділення певних коштів на оренду приміщення для відкриття цієї культурницької установи. При тому, майже 30 % усіх витрат на утримання закладу управа зобов'язувалася здійснювати за рахунок бюджету міста¹⁶. Також члени шкільної комісії виступили з ініціативою збудувати власне приміщення Народного дому, визначивши його розміщення на території міського скверу¹⁷.

Позитивний вплив на активізацію культурницького руху на теренах Гайсинщини здійснювала місцева філія Національного союзу, яка організувала видання газети «Новини» та підтримувала ініціативу просвітян щодо відкриття в місті Українського

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 27, арк. 294.

¹⁵ Держархів Вінницької обл., ф. Д-286, оп. 1, спр. 92, арк. 171.

¹⁶ Там само. – арк. 17 зв. – 18.

¹⁷ Там само. – арк. 18.

клубу. До відродження української писемності долучилася за-
снована в Гайсині учительська спілка «Праця», що планувала
налагодити видавництво дешевих книжок і т.п.¹⁸

Крім осередку «Просвіти» у Гайсині при міській вищій по-
чатковій школі діяв «Український літературний гурток», який на
початку 1919 р. значно активізував свою діяльність. Зокрема, за
короткий час аматори поставили декілька вистав: «Культурна
місія», «Помирились», «По ревізії». На виконання жіночих ролей
запрошували дівчат із вищої початкової школи. Крім того, гур-
тківці організували невеличку книгозбірню та розважали слухачів
інструментальною музикою у виконанні власного струнного
оркестру¹⁹.

Слід зазначити, що зміна влади позитивно вплинула на роз-
виток просвітянського руху на теренах повіту. Так, у містечку Кіб-
лич 18 грудня 1918 р. представники громади з числа усієї трудової
інтелігенції утворили осередок т-ва «Просвіта». На перших збо-
рах членів у кількості 100 чоловік учасники затвердили статут, об-
рали Раду т-ва та вирішили заснувати фонд для будівництва «Рід-
ної Хати». Для збору коштів просвітяни влаштували на Різдвяні
Свята театральні вистави, хорові співи рідних пісень, музичні кон-
церти, бесіди та реферати з історії українського народу²⁰.

У Гунчі на початку лютого 1919 р. 30 активістів під прово-
дом П.Долинського, Ів.Загребельного, С.Салія і Т.Салія вирі-
шили заснувати осередок «Просвіти» та витратити зібрані 150
крб. на придбання книжок²¹.

¹⁸ «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917-1920):
збірник документів і матеріалів / упорядкування, вступна стаття
В.Адамського, Б.Кришука. – Кам'янець-Подільський: «Медобори-
2006», 2014. – С. 330-331.

¹⁹ Старий. М. Гайсин, на Поділля // Село. – 1919. – № 8. – С. 24.

²⁰ З життя «Просвіт» // Життя Поділля. – 1919. – № 29. – С. 3-4.

²¹ «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917-1920):
збірник документів і матеріалів / упорядкування, вступна стаття
В.Адамського, Б.Кришука. – Кам'янець-Подільський: «Медобори-
2006», 2014. – С. 301-302.

Подібний захід відбувся 22 січня в с. Розкошівка, де ініціативна група ухвалила заснувати т-во «Просвіта». До його складу увійшли 50 громадян, які здійснили членський внесок у розмірі 5 крб., а місцевий кооператив пожертвував 275 крб.²².

Активізація українського руху позитивно вплинула на настрої сільського населення, котре доброзичливо зустрічало спроби аматорських колективів у відродженні хорового співу та виконання українських пісень. Неабиякою популярністю серед населення користувалися вистави драматичних гуртків, що діяли майже у кожному товаристві. Так, у Різдвяні свята 1919 р. в Карабелівці відбувся концерт українських пісень, під час якого аматорські артисти декламували вірші Т.Шевченка. Утім, приміщення, де відбувався захід, не змогло помістити усіх бажаючих, тому концерт відбувся вдруге²³.

У Кивачівці 19 січня гурток молоді влаштував вистави п'єс «Бувальщина» та «В суді». У виконанні хору звучали українські пісні. Проте усі бажаючі не змогли потрапити на концерт, тому аматорам довелося ще раз проводити подібний захід. Усі зароблені кошти гуртківці передали на користь «Просвіти»²⁴.

Гарними здобутками вирізнялося Ладижинське товариство, що діяло ще з 1917 р. На початку 1919 р. тамтешні просвітяни отримали в користування просторе приміщення колишнього офіцерського клубу, де розмістили книгозбірню та заснували аматорський гурток, який з великим успіхом здійснив декілька вистав популярних драматичних п'єс: «Безталанна», «Жидівська вихреста», «Повернувся із Сибіру», «Наймичка» та ін.²⁵.

²² З життя «Просвіт» на Поділля. С. Роскошівка, Гайс. пов. // Село. – 1919. – № 8. – С. 23.

²³ Лисий І. З життя «Просвіт» на Поділля. С. Карабелівка, Гайсинськ. пов. / Іван, Лисий // Село. – 1919. – № 6. – С. 26-27.

²⁴ Костик П.С. Кивачівка, Гайс. пов. / П.Костик // Село. – 1919. – № 8. – С. 24.

²⁵ Бондаренко А.М. Ладижин, Гайсинськ. пов. / Андрій, Бондаренко // Село. – 1919. – № 2. – С. 23-24.

Під час Різдвяних свят 1919 р. за ініціативи вчителя А.Мельника колеги з місцевих шкіл влаштували дитячий літературно-музичний «ранок». У програмі заходу відбулися виступ хорового колективу, учні виконували українські та єврейські пісні, учасники танцювали і веселилися²⁶.

Проте серед мешканців містечка перебувала доволі значна група так званої «інтелігенції», котра ніяк не бажала погодитись з чинним державним ладом самостійної України. Дійшло до того, що коли священик у день роковин проголошення УЦР Четвертого Універсалу почав проводити з цього приводу богослужіння, група прихожан демонстративно покинула приміщення церкви²⁷. Більше того, за відсутності газет та джерел іншої достовірної інформації про події в УНР, чорносотенні агітатори розповсюджували всілякі чутки та закликали до погромницьких акцій проти євреїв, які начебто готувалися захопити все у свої руки, навіть земську лікарню і шкільні приміщення²⁸.

Прикрим явищем стало те, що активізація просвітянського руху на початку 1919 р. не вплинула на значну частину мешканців повіту і вони продовжували зневажати прагнення до освіти та ігнорували відродження національної культури українського народу. «Сумно й тяжко робиться, коли глянеш на той бідний та затурканий темний нарід», – зазначалося у дописі селянина с. Бджільної (нині Теплицького р-ну). Дійшло до того, що вчителя, який місяцями не отримував зарплати, вважали буржуєм за те, що він не вживав алкоголь і не брав участі у «гулянках»²⁹.

«Не треба нам ніяких «Просвіт»! – Нам треба самогонки! Біда, що меляс дорогий!» – галасували місцеві «більшовики» на зібранні громади з приводу відкриття товариства «Просвіта» у

²⁶ Бондаренко А.М. Ладизин, Гайсинськ. пов. / Андрій, Бондаренко // Село. – 1919. – № 6. – С. 30.

²⁷ Л.М.Ладизин, Гайсинськ. пов. / Л.М. // Село. – 1919. – № 9. – С. 28.

²⁸ Держархів Київської обл., ф. Р-3050, оп. 1, спр. 147, арк. 21.

²⁹ Журба. С. Пчільна, Гайс. пов. // Село. – 1919. – № 5. – С. 28.

с. Косанова. Крикуни на чолі з П.Хавхалюком, який особисто «за *«Просвіти» й школи чути не хоче»*, фактично, зірвали ініціативу місцевої молоді щодо утворення сільського культурного осередку³⁰.

У Карбівці на заваді відкриття осередку «Просвіти» стояла так звана місцева *«інтелігенція»*, яка вороже ставилася до всього українського. Зокрема, панотець Добровольський продовжував вести богослужіння російською мовою і, звісно, не підтримував національного просвітянського руху³¹.

Отже, підбиваючи підсумки розвитку народної освіти на теренах Гайсинщини у грудні 1918 – почату березня 1919 р., необхідно зазначити, що перемога повстанського руху на чолі з Директорією відкрила чи не найкращу сторінку в історії розвитку національної освіти доби Української революції 1917–1921 рр. Директорія УНР визнала українізацію та реформування народної освіти за головні пріоритети на шляху до встановлення справжнього народовладдя та відродження української мови як визначальної ознаки державності титульної нації Української народної республіки.

Незважаючи на відчутну протидію з боку діячів Російської православної церкви і частини міської та містечкової зрусифікованої інтелігенції, процеси націоналізації шкільної освіти та поліпшення матеріально-технічного стану шкільних закладів повіту набули відповідної уваги з боку повітових органів самоврядування. Особлива зацікавленість сільського населення проявилася у поширенні освітянської мережі, зокрема будівництві учительської школи, реальної гімназії, декількох вищих початкових училищ і закладів професійної освіти. Такі стремління народних мас свідчать, що заходи Директорії УНР щодо відродження національної культури відповідали інтересам населення та знаходили відповідну підтримку.

³⁰ Хахавлюк М.С. Косанова, Гайсинськ. пов. / Максим, Хахавлюк // Село. – 1919. – № 9. – С. 26.

³¹ Довженко Я. С. Карбівка, Гайсинськ. пов. / Яків, Довженко // Село. – 1919. – № 5. – С. 28.

Розглядаючи стан просвітянського руху на теренах Гайсинщини на початку 1919 р., варто зазначити, що підтримка з боку Директорії УНР заходів щодо відродження національної культури стала відчутним поштовхом для утворення культурно-освітніх осередків і товариств. Частина міських, містечкових і сільських громад повіту виявила бажання відновити гуртки хорового співу й аматорські театральні колективи та шляхом популяризації різних форм індивідуальної і колективної народної творчості відродити культурні надбання, зберегти національні традиції українського народу.

Однак, незважаючи на те, що осередки «Просвіти» виконували роль своєрідних центрів консолідації народних мас, діяльність чинних товариств торкалася лише незначної частини усіх населених пунктів повіту. На жаль, у громадяни більшості сіл і містечок повіту продовжували перебувати в обіймах культурного невігластва, в темряві суцільної пиятики, крадіжок і правового нігілізму. У поширенні цих ганебних явищ провідну роль відігравали новоявлені більшовики й так звана «інтелігенція» з числа місцевої «знаті», зрусифікованої на традиціях українофобського чорносотенства. Протидія цим ганебним явищам з боку органів місцевого самоврядування носила безсистемний характер і не змогла зупинити поширення погромницьких акцій, які відбувалися на теренах повіту протягом 1919-1920 рр.

*Ірина Передерій,
Олена Вітринська
(м. Полтава)*

НАРОДНИЙ МУЗЕЙ УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ НАДІЇ КОЧЕРГИ ЯК ОСЕРЕДОК ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні музеї з погляду їхнього функціонального призначення прийнято розглядати під кількома кутами зору, які зумовлені сучасними тенденціями в діяльності цих закладів, що визначаються потребами суспільства. По-перше, музей – це скарбниця історичної та культурної спадщини, представленої експонатами, які є носіями безцінної інформації про історію та культуру краю¹. По-друге, музей є важливим соціально-комунікативним осередком, який не лише забезпечує збереження соціокультурних раритетів, а й здійснює інформування населення про соціокультурні традиції, цінності, норми культури, що мали значний вплив на розвиток суспільства. І, по третє, відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» музей є науково-дослідним та культурно-освітнім закладом, створеним для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів і музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини².

Говорячи про музей саме як про науково-дослідний та культурно-освітній заклад, маємо наголосити, що його експозиції зазвичай відображають результати краєзнавчих досліджень. Тому

¹ Ковальчук Є. Музей у сучасному світі: розробка наукової концепції [Електронний ресурс] / Євгенія Ковальчук // Волинський музейний вісник. – Луцьк, 2012. – Вип.3. – С. 17–22. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kovalchuk3.htm. – Дата звернення: 10 грудня 2019 р.

² Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 р. №249/95–ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/249/95-vr>. – Дата звернення: 10 грудня 2019 р.

вони завжди в полі зору педагогів. З'явилося навіть поняття – «музейна педагогіка» – наукова дисципліна на стику музеєзнавства, педагогіки та психології, що розглядає музей як освітню систему. Представлені в музейній експозиції предмети, світлини та документальні тексти мають значний потенціал для глибокого осмислення та засвоєння сутності процесів суспільно-політичного, соціально-економічного і морального розвитку суспільства, як у загальнодержавному, так і в регіональному розрізі. У цьому сенсі постає ще одна іпостась музейних закладів як важливої ланки у формуванні національної ідентичності та комеморації, вихованні національної свідомості.

Неабияка роль тут належить, зокрема, й музеям вишів, особливо тих, які створені на засадах наукового музейництва, силами фахових істориків, для яких справа творення таких осередків у ЗВО стала засобом практичної популяризації історичних і, зокрема, краєзнавчих досліджень.

У Національному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» музейництво розглядається не лише як важливий складник вивчення комплексу історичних дисциплін та здійснення краєзнавчої пошукової роботи, а і як засіб популяризації минулого краю та його визначних постатей.

Основними формами поширення відповідних знань є оглядові та тематичні екскурсії, проведення тематичних наукових круглих столів, підготовка студентських наукових робіт, публікативна активність.

Народний музей історії університету імені Надії Кочерги було засновано у травні 1975 р. силами співробітників та студентів Полтавського інженерно-будівельного інституту. Тоді цей підрозділ мало чим відрізнявся від інших подібних музеїв радянської системи вищої освіти. Роль таких музеїв розглядалася лише як один з елементів арсеналу засобів ідеологічної боротьби, опіку над яким здійснював громадський актив, а нагляд – партійні організації.

У 1986–1989 рр. кандидат історичних наук, доцент Н.К.Кочерга розробила нову концепцію музею, позбавлену ідеологіч-

них міфів, провела глибоку пошукову науково-дослідницьку роботу та оформила її результати відповідно до засад музеєзнавчої науки. Надія Костівна була також фундатором різних напрямів роботи музею. Вона керувала студентськими науковими дослідженнями, працювала над вивченням біографії та творчої спадщини нашого славетного земляка – видатного інженера-раціоналізатора та теоретика космонавтики Юрія Кондратюка (Олександра Шаргея), ім'я якого присвоєно університету 1997 року. Н.К.Кочерга заснувала традицію проведення студентських наукових круглих столів, присвячених Міжнародному дню польоту людини в космос.

Особливо багато часу та зусиль Н.К.Кочерга присвятила популяризації науково-красназавчої інформації, яку висвітлює експозиція музею. Знайомство першокурсників і гостей навчального закладу з історією Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» розпочинається із екскурсії у Народному музеї. За підтримки ректорату було видано декілька досліджень, присвячених Юрію Кондратюку.

Улітку 2018 р. Надія Костівна пішла у засвіти. У пам'ять про неї та її титанічну невтомну працю рішенням Вченої ради університету від 3 липня 2018 р. музею присвоєно її ім'я.

Нині експозиція музею має 10 розділів, що містять понад тисячу експонатів. Вони знайомлять відвідувачів із історією головного корпусу, етапами розвитку та традиціями колективу навчального закладу, життям і науковими розробками Юрія Кондратюка.

Центральний корпус університету – пам'ятка архітектури першої половини XIX ст. (архітектор Л.І.Шарлемань, 1828–1832 рр.) – складова частина архітектурного ансамблю Полтави. Його будівництво відбувалось у той же час і у тому ж класичному стилі, що й забудова центральної частини міста, яке отримало статус губернського на початку XIX ст. (архітектори А.Захаров і М.А.Амвросимов, 1806–1811 рр.).

Пізніше полтавські архітектори намагалися створювати подібні архітектурні ансамблі в різних куточках міста. Так,

школа садівництва (нинішня інфекційна лікарня), що розташована поблизу університету, була зведена також у класичному стилі. Перший гуртожиток вишу будувався вже у післявоєнні часи. Він мав бути зведений за типовим радянським проектом, але Лев Вайнгорт, тодішній головний архітектор міста, наполіг, щоб будівля була дотримана також у класичному стилі³. Добудова Круглої площі, Малоросійський поштамт, будинок Дворянського зібрання, споруда Кадетського корпусу, а після Другої світової війни – і будинок сучасного поштамту також зведені в цьому стилі. За такою ж аналогією вже у радянський час відбувалася забудова площі поблизу Південного залізничного вокзалу.

Перший розділ експозиції музею висвітлює початки жіночої освіти на Полтавщині – створення та діяльність заснованого 12 грудня 1818 року Інституту шляхетних дівчат (привілейованого середнього навчального закладу для дівчат-дворянок). Через виклад історії функціонування цього середнього навчального закладу ми популяризуємо дослідження у сфері історії навчальних закладів Полтави. Відзначаємо високий рівень освіти в губернському місті. Наприкінці XVIII ст. у місті діяло два пансіони для шляхетських дітей, які належали іноземцям, жіночій та чоловічій. Діти небагатих громадян навчалися у дяків. 1780 р. у місті була відкрита семінарія. А з 1799 р. діяла перша 4-річна школа, що була першою серед закладів народної освіти⁴. На початку XIX ст. була створена Полтавська гімназія і при ній пансіон, потім – повітове училище та Будинок виховання бідних.

На основі зібраних матеріалів можна порівняти жіночу (Інститут шляхетних дівчат) і чоловічу (Полтавські гімназії № 1

³ Михайлик Л. Як Лев Вайнгорт відбудовував Полтаву за принципом ансамблевості [Електронний ресурс] / Лада Михайлик // Полтавщина. – Полтава, 28 жовтня 2019 р. – Режим доступу: <https://poltava.to/project/5703/>. – Дата звернення: 10 грудня 2019 р.

⁴ Бояренцев С.М. История учебных заведений Полтавы до 1917 года / Бояренцев С.М. – Полтава: ООО «АСМИ», 2015. – С. 10–11.

і 2) середню освіту, прослідкувати зміни педагогічних настанов протягом XIX ст., загальний розвиток освіти на Полтавщині.

Через призму ознайомлення з історією Інституту шляхетних дівчат музейна експозиція популяризує вивчення біографій та творчого спадку багатьох видатних особистостей та історію меценатства на Полтавщині. Засновницею навчального закладу була дружина генерал-губернатора М.Г.Рєпніна – Варвара Олексіївна (онука останнього українського гетьмана – Кирила Розумовського). Історія їхньої сім'ї висвітлює соціально-культурну ситуацію в тодішньому суспільстві. Родина Рєпніних підтримувала декабристський рух, князь досить людяно поводився із кріпаками, був ініціатором заснування театру в Полтаві та викупу актора М.Щепкіна з кріпацтва.

Через висвітлення історії створення Інституту шляхетних дівчат ми популяризуємо відомості про родину Кочубеїв та її роль у розвитку Гетьманщини. Адже земельну ділянку для будівництва навчального закладу надав відомий своїм меценатством багатий полтавський поміщик Семен Михайлович Кочубей. Його дружина Параска Яківна опікувалася збіднілими дворянськими дівчатами і утримувала пансіон (існував з 1808 р.)⁵. Після її дочасної смерті Семен Кочубей пожертвував у пам'ять про неї свою полтавську садибу з дерев'яним будинком новостворюваному навчальному закладові, де згодом було започатковано стипендію імені Параски Кочубей для кращих вихованок.

Із історією Інституту шляхетних дівчат та родиною Рєпніних пов'язаний Тарас Григорович Шевченко. Кобзар приїздив до Полтави, щоб обговорити питання поширення його альбому графічних робіт. Дуже теплі почуття до поета виникли у дочки Рєпніних Варвари Миколаївни⁶. Т.Шевченко присвятив їй поему

⁵ Народний музей історії Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка: Путівник. / Укладач Н.К.Кочерга. – Полтава, 2018. – С. 7.

⁶ Чемерис В. Я любила Шевченка: повість-феєрія / Валентина Чемерис. – Київ: Бібліотека українця, 1997. – 140 с.

«Тризна»⁷. У Репніних часто проводилися літературні вечори, на одному з яких Т.Шевченко познайомився із випускницями інституту талановитими сестрами Псьол – поетесою Олександрою та художницею Глафірою, залучивши їх до праці на ниві української культури⁸.

Говорячи про історію української культури ХІХ – початку ХХ ст. ми завжди згадуємо про відомих випускниць інституту, які були елітою тогочасного суспільства. Це Любов Яновська – українська письменниця, творчість якої високо цінував І.Я.Франко, громадська і політична діячка, очільниця київської «Просвіти», членкиня Української Центральної ради⁹; Олександра Шейдеман (О.М.Рудченко) – дружина українського письменника Панаса Мирного, Юлія Волкова – художниця-мініатюристика, дружина відомого винахідника першого у світі ранцевого парашута Гліба Котельникова та багато інших.

Історія інституту пов'язана із діяльністю таких видатних представників української літератури, науки, освіти, педагогіки як П.П.Гулак-Артемівський, Л.І.Боровиковський, В.В.Капніст, М.М.Цертелев, Ф.І.Ткаченком, К.В.Рощина, І.К.Зайцев, В.О.Волков, А.Єдлічка та інші.

Період розбудови радянської влади на Полтавщині та вплив тоталітарної системи на долі багатьох людей висвітлюється в експозиції, присвяченій Полтавському інституту сільськогосподарського будівництва, заснованого 1930 р. Перші два директори закладу – Д.І.Ілляшенко та Т.Т.Манько – були безпідставно звинувачені у підготовці вбивства Першого секретаря Ленінградського міського комітету ВКП(б) і члена Політбюро ЦК ВКП(б) С.М.Кірова, участі в антирадянській правотроцькіській організації.

⁷ Шевченко Т.Г. Избранные сочинения / Тарас Григорович Шевченко. – М.: Художественная литература, 1987. – С. 172–184.

⁸ Загайко П. Полтавські дороги Кобзаря / П.Загайко. – Полтава, 1990. – С. 5–6.

⁹ Яновська Л. Твори в 2-х томах. – Т. 1. Оповідання і повісті / Любов Яновська. – Київ: Дніпро, 1991. – 712 с.

Узагалі, слід зауважити, що Н.К.Кочерга, як науковець-історик, краєзнавець пильно досліджувала тему впливу сталінських репресій на освітнє середовище Полтави¹⁰, використовуючи матеріали наукового аналізу в музейній та науково-педагогічній діяльності.

Про розвиток науки в нашому регіоні свідчить плідна робота багатьох науковців інституту. Саме в міжвоєнний період була заснована наукова школа залізобетону. Її фундатором став учень видатного українського вченого Є.О.Патона, доктор технічних наук, професор М.С.Торяник¹¹.

Через призму висвітлення героїчної участі працівників інституту у Другій світовій війні та подальшій відбудові навчального закладу, розбудові міста в Народному музеї імені Надії Кочерги представлені події середини та другої половини ХХ ст. на Полтавщині.

Із здобуттям незалежності в Україні відбулись значні перетворення в економічній та суспільно-політичній сферах. Зазнав трансформацій і наш навчальний заклад, який відповідно до вимог нової ринкової економіки та інших суспільних змін узяв напрям на перетворення з монопрофільного на багатoproфільний. Із 1993 року виш набув університетського статусу, з 1997 р. став називатися – Полтавський державний технічний університет імені Юрія Кондратюка, а з 2002 р. – отримав статус Національного університету.

¹⁰ Кочерга Н.К. 1937–1938 навчальний рік у Полтавському інституті інженерів сільськогосподарського будівництва / Н.К.Кочерга // Репресована культура України: регіональний вимір : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 9 квітня 2015 року / відп. ред. І.Г.Передерій /Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – С. 65–68.

¹¹ Народний музей історії Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка: Путівник. / Укладач Н.К.Кочерга. – Полтава, 2018. – С. 18.

Окремим напрямком досліджень музею та подальшої їх популяризації стала наукова біографія видатного теоретика космонавтики, талановитого інженера-винахідника і раціоналізатора Юрія Кондратюка.

Починаючи з 1990-их років, завідувач музею Надія Костівна Кочерга тісно співпрацювала із двоюрідним братом видатного земляка Анатолієм Володимировичем Даценком. Результатом цієї співпраці стала підготовка до друку таких видань: «Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей) у спогадах сучасників»¹², Даценко А.В., Прищепа В.Й. «Юрій Васильович Кондратюк. 1897–1942»¹³ та ін.

Краєзнавча науково-пошукова робота стала невід’ємним складником діяльності музею вишу, навколо якої завжди гуртувалися зацікавлені викладачі та студенти. Так, було опрацьовано архів ПолтНТУ, узагальнено матеріали усних опитувань і підготовлено спогади викладачів університету Г.Ф.Дураченка та Н.К.Кочерги про випускника електромеханічного факультету Дмитра Коряка, який загинув у зоні АТО під Широкино в лютому 2015 р.

Традиційно основними напрямками роботи музею є: екскурсійна, навчально-методична, культурно-просвітня та науково-дослідницька робота.

¹² Юрій Кондратюк (Александр Шаргей) : воспоминания современников. – Полтава : ПолтНТУ, 2007. – 71 с.; Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей) : у спогадах сучасників. / Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка / Укл. А.В.Даценко, І.П.Книш, Н.К.Кочерга; відп. ред. д.е.н., професор В.О.Онищенко. – Полтава: ПолтНТУ, 2011, – 134 с.; Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей) : у спогадах сучасників. / Укл. А.В.Даценко, І.П.Книш, Н.К.Кочерга, Г.Є.Аляєв; відп. ред. д.е.н., професор В.О.Онищенко. – Полтава: ПолтНТУ, 2017. – 145 с.

¹³ Даценко А.В., Прищепа В.Й. Юрій Васильович Кондратюк. 1897–1942 / А.В.Даценко, В.Й.Прищепа /Пер. укр. Н.К.Кочерга. – Полтава: ПолтНТУ, 2017. – 172 с.

Для академічних студентських груп першого та другого курсів усіх факультетів університету проводяться оглядово-ознайомлювальні екскурсії із подальшим написанням студентами культурологічного есе на теми: «Народний музей історії університету як джерело знань про традиції його колективу», «Народний музей історії як засіб психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчання в університеті», «Центральний корпус університету як пам'ятка архітектури» та ін.

Для студентів спеціалізації «Документознавство та інформаційна діяльність» спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та спеціальності «Туризм» у рамках навчальних курсів «Музеєзнавство», «Туристичне краєзнавство» проводяться семінари-практикуми для екскурсоводів-початківців.

При музеї функціонують постійно діючі виставки «Народна війна 1917–1923» та «Трагічні скрижалі української науки» (авт.: д.ф.-м.н. В.А.Шендеровський), приурочені до відзначення 100-ої річниці Українських визвольних змагань початку ХХ ст., ушанування жертв Голодомору та політичних репресій. Двічі проводилася виставка, присвячена спільній історії українського та єврейського народів у нашій державі на тему: «Український єврейський сімейний фотоальбом». Гідами заходу виступили студенти університету, а відвідувачами були викладачі, працівники та студенти вишу, учні та вчителі середніх шкіл та коледжів Полтави.

На базі університетського музею регулярно відбуваються заходи тематичного характеру, серед яких конкурс студентських рефератів у рамках вивчення навчальних дисциплін «Тяглість українських державотворчих традицій» («Історія України»), «Видатні земляки-митці у боротьбі за українську державність» («Історія української культури»); студентські наукові круглі столи: «Звитяжне студентство в бою під Крутами», «Соборність України: історія і сучасність», «Репресована інтелігенція Полтавщини», «Симон Петлюра – Головний отаман військ і флоту УНР, Голова Директорії УНР», «Масові депортації в історії України як форма порушення загальнолюдських прав».

Значне місце у діяльності музею посідає військово-патріотичне виховання. До пам'ятних дат у музеї проводяться зустрічі студентів із ветеранами АТО, воїнами-інтернаціоналістами, ветеранами праці – нинішніми й колишніми співробітниками університету.

У квітні 2017 р. відзначено на державному рівні 120-річчя Юрія Кондратюка, ім'я якого носить навчальний заклад. Зусиллями ректорату, викладачів та студентів університету проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Kondratuk Innovations XX – XXI», споруджений та встановлений пам'ятник теоретику космонавтики на території університету. Під час цих урочистостей фундатору Народного музею історії університету було вручено пам'ятну медаль Юрія Кондратюка «За особистий вагомий внесок у розвиток науки та освіти» та з нагоди 120-річчя від народження видатного теоретика космонавтики».

Продовжуючи традиції, започатковані Н.К.Кочергою, університетський музей спільно з кафедрою українознавства, культури та документознавства щороку у листопаді організовує для студентів перегляд і обговорення кінострічок сучасних українських і закордонних режисерів у рамках Міжнародного мандрівного фестивалю документального кіно з прав людини DOCUDAYS UA.

До Всесвітнього дня авіації та космонавтики 12 квітня актив Народного музею історії університету імені Надії Кочерги спільно з Полтавським музеєм авіації та космонавтики (с.н.с. І.О.Пістоленко, директор А.М.Пушкарьов) щорічно проводять традиційні наукові студентські читання українською та англійською мовами на теми, пов'язані з дослідженням та освоєнням космосу людиною. У травні проводяться студентські наукові круглі столи, приурочені до Дня слов'янської писемності і культури, підготовкою яких опікуються музей та кафедра українознавства, культури та документознавства.

Сама Надія Костівна завжди була активною учасницею наукових конференцій, де представляла результати власних краєзнавчих і, зокрема, музеєзнавчих досліджень, а також

залучала до цього студентську молодь. Підготовлено і здійснено виступ-презентацію доцента Н.К.Кочерги на тему «Експозиція народного музею історії у навчально-виховному процесі вищого технічного навчального закладу» (на прикладі ПолтНТУ) для обласних наукових читань, присвячених 125-річчю заснування Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Спільно із студенткою-магістеркою В.Солодовник підготовлено та презентовано на XIX Міжнародній науково-практичній конференції «Короленківські читання – 2016» (програма конференції знаходиться на сайті www.korolenko.kharkov.com (pdf)) та на Міжнародній науково-практичній конференції «Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору» тези: «Висвітлення історії центрального корпусу в експозиції народного музею ПолтНТУ».

Студентка Олександра Литвин 2017 р. стала дипломантом XIX Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції «Людина і космос» у Національному центрі аерокосмічної освіти молоді ім. О.М.Макарова за найкращу доповідь «Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей) як творець аерокосмічних нетрадиційних проєктів та ідей» (науковий керівник – к.і.н., доцент Н.К.Кочерга).

Надія Кочерга як визнаний фахівець «космічного полтавського краєзнавства» підготувала рецензію на проспект лекції к.і.н. І.О.Пістоленко «Роботи одного з перших теоретиків космічного польоту Юрія Кондратюка у галузі вітроенергетики та будівництва вітряків». Історикиня опрацювала величезний масив наукової літератури, архівних джерел та спільно з к.філол.н., доцентом Л.А.Чередник розробила сценарій літературно-мистецького заходу із театралізованими фрагментами, присвяченого освітнім традиціям Полтавщини та Інституту шляхетних дівчат у Полтаві як закладу, навколо якого протягом усієї доби українського національного відродження XIX – початку XX ст. гуртувалося товариство представників української національно-культурної еліти того часу.

8 грудня 2016 р., 7 грудня 2017 р. і 10 грудня 2018 р. цей літературно-мистецький захід був представлений для 250 учасників традиційної підсумкової щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми і перспективи розвитку академічної та університетської науки» за участю провідних артистів Полтавського обласного академічного музично-драматичного театру імені Миколи Гоголя, студентів Центру культури та студентської творчості університету (детальніше на сайті www.pntu.edu.ua). Безперечно, такі різноманітні форми педагогічної та музейної роботи сприяють засвоєнню студентами знань з вітчизняної минувшини, формують у них любов та повагу до рідного краю, своєї alma mater.

Отже, Народний музей історії університету імені Надії Коцарги є важливим осередком навчально-виховної, культурно-просвітницької, науково-дослідницької та в'їйськово-патріотичної роботи вишу, де навчається близько восьми тисяч студентів, працює понад тисяча співробітників, близько півтисячі науково-педагогічних працівників. А краєзнавство є осердям університетського музею.

Марина Федорова
(м. Полтава)

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ І.П.КОТЛЯРЕВСЬКОГО З НАУКОВИМИ, КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИМИ ЗАКЛАДАМИ ТА КРАЄЗНАВЧИМИ ОСЕРЕДКАМИ ПОЛТАВЩИНИ

Осередком з формування джерелознавчої та бібліографічної бази з історії, науки, освіти, культури, мистецтва Полтавщини, а також центром бібліотечного краєзнавства в області є відділ краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І.П.Котляревського. Традиційні функції відділу, а це формування фонду краєзнавчих документів, систематичне поповнення краєзнавчого довідково-бібліографічного апарату, створення системи наукових та рекомендаційних бібліографічних покажчиків, науково-дослідна робота, популяризація історичної і культурної спадщини регіону, надання практичної консультативної допомоги бібліотекам області щодо організації краєзнавчої бібліотечної діяльності вдало поєднуються з оновленими соціально-комунікаційними функціями у бібліотечній діяльності¹.

Впровадження новітніх інформаційних технологій зумовлює розширення соціально-комунікаційних функцій у практичній діяльності бібліотек, музеїв та архівів у напрямі об'єднання їх інформаційно-ресурсної складової. За сучасних умов розвитку суспільства знань актуалізуються проблеми широкого партнерства всього кола науково-інформаційних, науково-освітніх установ, зацікавлених у розвитку цілісного інформаційного простору на основі інтеграції документно-інформаційних ресурсів. Зако-нодавчо це затверджено Концепцією державної цільової національно-культурної програми «Бібліотека XXI», спрямовану на забезпечення доступності культурної спадщини, яка зберігається

¹ Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І.П.Котляревського. – <http://library.pl.ua>

в бібліотечних, архівних і музейних фондах, шляхом створення єдиної інформаційної системи.

Питанням взаємодії та залучення до співпраці різних суб'єктів інформаційного суспільства сьогодні значну увагу приділяють багато дослідників, зокрема, М.Слободяник, С.Шемаєв, А.Соляник, Т.Павленко, К.Лобузін, О.Воскобойнікова-Гузева та інші².

Варто зазначити, що питання співпраці науково-освітніх та інформаційних установ обговорювалися на П'ятій науково-практичній конференції «Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи» у Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику (28-29 вересня 2017 р.). На ній, зокрема, розглядалося питання співпраці Полтавської ОУНБ ім. І.П.Котляревського з Полтавським обласним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді (ПОЦТКУМ). Керівник гуртків, кандидат педагогічних наук Є.В.Копилець зазначає: «останніми роками важливою ланкою у взаємодії з музеями, ознайомленням школярів із їхньою діяльністю стала співпраця з ПОУНБ... Наш досвід засвідчив: співпрацю з бібліотекою продуктивно використовувати для залучення учнівської молоді до музейних надбань, оскільки вона органічно поєднується з опрацюванням музейних матеріалів у пошуково-дослідницькій краєзнавчій діяльності, здатна сприяти підвищенню фахового рівня керівників музеїв... та урізноманітнювати форми і методи популяризації роботи музеїв»³.

Останнім часом спостерігається жвава співпраця відділу краєзнавства з ПОЦТКУМ. Це спільна виставкова діяльність, краєзнавчі заходи, презентації, клуби тощо. Наприклад, у вересні

² Федорова М. Роль Полтавської ОУНБ ім. І.П.Котляревського в активізації процесів взаємодії з науковими, культурно-мистецькими та краєзнавчими осередками області // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. – 2018. – № 4. – С. 39.

³ Копилець Є.В. Співпраця з бібліотекою – продуктивний напрям залучення учнівської молоді до музейних надбань // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали П'ятої науково-практичної конференції (28-29 вересня 2017 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., Талком, 2017. – С. 49.

2016 р. у відділі краєзнавства організовано виставку «Млинарство Кобеляччини: ретроспектива та культурний слід». На чолі з керівником гуртків Є.В.Копильцем пошукова група юних краєзнавців протягом двох років – з 2014 по 2016 рр. – вивчала різні аспекти розвитку млинарства у м. Кобеляки. Дослідники організували роботу за двома напрямками – опрацьовували літературу і здійснювали польові дослідження. Для вивчення даної теми краєзнавці вивчали рідкісні видання, сучасну краєзнавчу літературу, матеріали науково-допоміжного фонду Кобеляцького музею літератури та мистецтва, приватних колекцій. На виставці були представлені результати роботи – публікації керівника пошукової групи, вихованців гуртків екологічного та географічного краєзнавства, фото етапів дослідження та фото млинів, спогади старожилів, а також рідкісні документи про кобеляцькі млини.

У 2017 р. у відділі краєзнавства було організовано книжкові виставки: «Педагог, художник, краєзнавець: до 80-річчя Олексія Кулика», «Музеї Кобеляччини: від здивування – до пізнання». Дякуючи керівнику гуртків Євгену Копильцю, на відкриття виставки, присвяченої О.Кулику, завітала директор Кобеляцького районного музею літератури та мистецтва імені О.Кулика Тетяна Чешко. Під час спілкування було намічено шляхи подальшої співпраці з Кобеляцьким музеєм⁴.

У 2018 р. була організована книжково-ілюстративна виставка «Кобелячок. Річка, що ділить ім'я з містом», присвячена процесу та результатам багаторічної пошукової діяльності вихованців ПОЦТКУМ. На виставці були представлені публікації про річку Кобелячок – від репринтного видання «Записок о Полтавской губернии» М.Арандаренка 1852 р. до енциклопедичного довідника «Полтавщина» 1992 р., статті полтавських науковців про екологічний стан водойми, виконаний Є.В.Копильцем опис досвіду організації гідроекологічних досліджень учнівської молоді, доробок юних краєзнавців у збірниках матеріалів конференцій тощо. А фотоілюстрації дають уявлення про кобелячківські краєвиди та робочі моменти експедицій.

⁴ Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І.П.Котляревського. – <http://library.pl.ua>

У 2019 р. спільно з ПОЦТКУМ підготовлено розгорнуту документальну виставку «Ніс Україну країнами»: Григорій Китастий (17.01.1907-06.04.1984)», присвячену 35-м роковинам від дня смерті бандуриста, композитора, диригента. Деякі матеріали для виставки люб'язно надала Тетяна Чешко, директор Кобеляцького районного музею літератури та мистецтва імені О.Кулика⁵.

Вихованці гуртків ПОЦТКУМ відвідують клуб краєзнавців «Рідний край», пишуть наукові роботи, використовуючи фонд бібліотеки. Результати досліджень гуртківці представляють на щорічній обласній науково-практичній конференції учнівської молоді «Полтавщина – земля моя свята», до роботи якої, до речі, запрошують і бібліотекарів.

Так, у цьому році для учасників Х обласної краєзнавчої конференції бібліотекарі провели краєзнавчу екскурсію з елементами інтерактиву «Невичерпна скарбниця науково-культурних надбань». У її рамках у відділі краєзнавства презентовано книжково-ілюстративну виставку «Микола Баєр – призабута постать природоохоронного руху на Полтавщині». Її спільно з працівниками відділу підготувала пошукова група гуртка «Екологічне краєзнавство» ПОЦТКУМ (керівник Є.В.Копилець), приурочивши до 100-річчя виходу в Полтаві праці Баєра «Шануймо і бережімо свій рідний край». На презентацію завітав керівник ГО «Полтавське товариство німців «Відергебурт» Владислав Кушніров.

Актуальним напрямом розвитку взаємодії бібліотек, музеїв, архівів є проведення спільних заходів, зокрема краєзнавчого спрямування. Так, у 2016 р. пройшли педагогічні краєзнавчі читання до 70-річчя присвоєння імені В.Г.Короленка Полтавському національному педагогічному університету «Грані просвітницько-гуманістичної діяльності В.Г.Короленка». Читання пройшли на базі обласної книгозбірні. До заходу долучилися викладачі та студенти ПНПУ, працівники літературно-меморіального музею В.Г.Короленка.

У лютому 2018 року відбулася презентація літературно-краєзнавчої розвідки «Життя і творчість Лесі Українки у дослідженнях

⁵ Калинове намисто : блог відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І.П.Котляревського. – <https://poltavakr.blogspot.com/>

А.І.Костенка», яку підготували учні та педагоги Балакліївського навчально-виховного закладу «загальноосвітня школа І-ІІ ступенів – дошкільний заклад» Білоцерківської сільської ради Великобагачанського району. Про постать Анатолія Костенка та його дослідження творчості Лесі Українки говорили Лиходід Валентина Петрівна – учитель зарубіжної літератури вищої кваліфікаційної категорії Балакліївського навчально-виховного закладу «загальноосвітня школа І-ІІ ступенів – дошкільний заклад» Білоцерківської сільської ради Великобагачанського району та Луць Любов Петрівна, директор НВК, вчитель української мови і літератури. Про роботу краєзнавчого пошукового гуртка «ДЖЕРЕЛА» Балакліївського НВК Білоцерківської сільської ради Великобагачанського району розповів учень 9 класу Овчаренко Едуард, член пошукового краєзнавчого загону «Джерела»⁶.

У квітні 2018 р. відділ краєзнавства спільно з ПОО НСКУ організував два заходи – краєзнавчі читання «Віра Жук – талановита дослідниця на ниві історичної науки України», присвячені 90-річчю від дня народження видатного історика, архівіста, краєзнавця, і скайп-зустріч з Дніпропетровською обласною універсальною науковою бібліотекою «Духовний посил Олеса Гончара» з нагоди 100-річчя від дня народження письменника. Заходи подібного формату набувають широкого розголосу і як результат, до них все більше виявляє бажання долучатися шкільна та студентська молодь, наукова спільнота.

З впевненістю можна стверджувати, що святкування 250-ї річниці від дня народження І.П.Котляревського розпочала Полтавська наукова бібліотека. Бо саме 4-5 вересня 2019 р. за ініціативи Полтавської ОУНБ ім. І.П.Котляревського спільно з ПОО НСКУ, літературно-меморіальним музеєм І.Котляревського та за сприяння ПОДА відбулися краєзнавчі читання «Будеш, батьку, панувати». У роботі взяли участь науковці, краєзнавці, бібліотекарі, працівники музейних та архівних установ, вчителі, студенти та учні. Більше 80-ти фахівців з Полтави, Кобеляк,

⁶ Калинове намисто : блог відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І.П.Котляревського. – <https://poltavakr.blogspot.com/>

Шишак, а також з Сум та Ізмаїлу (Одеська обл.) взяли участь у краєзнавчих читаннях. За результатами роботи краєзнавчих читань надруковано збірник матеріалів, до якого вміщено доробки учасників.

Ювілейний рік Котляревського продовжився в культурно-освітніх закладах міста. Бібліотекарі відділу краєзнавства – Ганна Дідусенко та Марина Федорова долучилися до Всеукраїнської інтернет-конференції «Він світ новий словами відкривав», міжнародної науково-практичної конференції «Іван Котляревський та українська культура XIX–XXI століть (до 250-ліття від дня народження письменника)», а також були серед доповідачів круглого столу «І огник, ним засвічений, не згас...».

Одним із аспектів взаємодії обласної книгозбірні з бібліотеками, музеями та архівами є спільна підготовка й випуск друкованої продукції. Так, протягом 2016-2019 рр. відділ краєзнавства підготував інформаційно-бібліографічне видання «Нові імена: Полтава на шляху декомунізації» (науковий консультант – Т.П.Пустовіт, заступник директора ДАПО); бібліографічний покажчик, присвячений 125-річчю Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського «Духовна скарбниця національного самоусвідомлення та розвитку» (науковий консультант – В.О.Мокляк, заступник директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею). До 120-річного ювілею від дня народження Юрія Кондратюка (О.Г.Шаргея) підготовлено рекомендаційний список літератури «Космічний геній України» і згодом презентовано у музеї авіації та космонавтики імені Юрія Кондратюка⁷.

У 2018 р. до ювілею Марії Башкирцевої вийшла друком збірка Андрія Шута «Маріїна долина» – новий творчий доробок автора, написаний ним на основі публікацій, документів, експонатів Чутівського районного краєзнавчого музею, а також спогадів земляків. До цієї збірки увійшла і краєзнавча бібліографічна розвідка з фондів наукової книгозбірні «Залишитися на землі щоб то не було...», яку підготували бібліотекарі відділу

⁷ Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І.П.Котляревського. – <http://library.pl.ua>

краєзнавства. Це видання ілюструє співпрацю Бібліотеки з сектором культури Чутівської РДА та його тодішнім очільником В.М.Усенком⁸.

У 2017 р. бібліотекарі відділу краєзнавства (Г.А.Дідусенко, О.П.Переписьолкіна, М.А.Федорова) започаткували дві нові бібліографічні серії – «Бібліотечні колекції» та «Видатні краєзнавці Полтавщини».

Першим випуском серії «Бібліотечні колекції» став бібліографічний покажчик «Каталог бібліотеки та особовий фонд Петра Ротача». До підготовки видання долучилися три установи – обласна наукова книгозбірня, бібліотека ім. М.А.Жовтобрюха ПНПУ ім. В.Г.Короленка та ДАПО, оскільки у цих закладах зберігаються книжкові колекції Петра Ротача та особовий фонд (у ДАПО). Вважаємо таку співпрацю взаємовигідною, бо дане видання розкриває фонди установ, а також дає цілісне уявлення про книжкову спадщину Петра Ротача.

Перший випуск серії «Видатні краєзнавці Полтавщини» – бібліографічний покажчик «Благословляю я ті дні, коли до правди прихилився» – теж був присвячений постаті енциклопедиста Петра Ротача. Вступну статтю до нього написав заступник директора ДАПО Тарас Пустовіт.

Плідним для відділу краєзнавства став початок 2018 р., оскільки у березні побачили світ видання з двох вищезазначених серій – «Каталог бібліотеки та особовий фонд Віри Жук» і «Подвижниця краєзнавчої справи Віра Никанорівна Жук». До підготовки «Каталогу...» долучилися дві установи – ДАПО та обласна книгозбірня. Видання вийшли за фінансової підтримки учениці Віри Никанорівни – Ірини Миколаївни Петренко, доктора історичних наук, професора кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

У 2019 р. вийшов третій випуск серії «Видатні краєзнавці Полтавщини» – до 60-річного ювілею архівіста, краєзнавця,

⁸ Калинове намисто: блог відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І.П.Котляревського. – <https://poltavakr.blogspot.com/>

історика Тараса Павловича Пустовіта. Цей бібліографічний показчик бібліотекарі-краєзнавці готували у співпраці з ювіляром. До показчика увійшли як власні матеріали Т.Пустовіта, так і джерела з фонду Полтавської ОУНБ ім. І.П.Котляревського.

Таким чином, відділ краєзнавства активно співпрацює з науковими, архівними, краєзнавчими, культурно-мистецькими та освітніми осередками області – Державним архівом Полтавської області, Полтавським обласним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, Бібліотекою імені М.А.Жовтобрюха ПНПУ ім. В.Г.Короленка, Полтавським літературно-меморіальним музеєм Івана Котляревського, Полтавським літературно-меморіальним музеєм В.Г.Короленка, Полтавським краєзнавчим музеєм ім. В.Кричевського, Полтавським міським багатопрофільним ліцеєм № 1 імені І.П.Котляревського, Полтавським політехнічним коледжем, Полтавською дитячою музичною школою № 1 імені Платона Майбороди та багатьма іншими установами й організаціями. Частими відвідувачами нашого відділу є відомі науковці Т.П.Пустовіт, І.М.Петренко, Л.Л.Бабенко, Є.В.Копилець, В.М.Самородов, С.Л.Кигим, І.В.Козюра, В.А.Мелешко, М.А.Якименко, В.Я.Реvegук, О.В.Лебединський, І.О.Пістоленко, В.М.Орлов, В.М.Усенко, Є.В.Стороха, Л.В.Ольховська та багато інших.

Отже, співробітництво Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І.П.Котляревського з науковими, культурними, краєзнавчими осередками формує середовище якісних змін – розширюється діапазон бібліотечних послуг та урізноманітнюється їх діяльність, встановлюються нові партнерські зв'язки, збільшується коло контактів, а також підвищується фаховий рівень бібліотекарів. До цього можна додати, що розвиток взаємодії між бібліотеками, музеями, архівами дозволить, з одного боку, розкрити їх потенціал та збільшити роль у суспільстві, з іншого – зберегти їх ідентичність та унікальність.

СТЕПАН НІС І ПОЛТАВСЬКА ЧОЛОВІЧА ГІМНАЗІЯ У 30-40-х рр. XIX ст.

Дослідники життя і творчості громадського діяча, лікаря й українознавця С.Д.Носа (1829–1900) зазвичай розпочинають виклад його інтелектуальної біографії з 1849 р., коли він вступив на медичний факультет Київського університету св. Володимира і долучився до гуртка шанувальників української народної творчості на чолі з А.А.Солтановським, а згодом створив своєрідну студентську комуну, відому під назвою «Носівської партії» або «Куреня», члени якої, зокрема, збирали пам'ятки фольклору та етнографії. Втім, ще перший біограф С.Д.Носа Г.О.Коваленко у 1901 р. висловив припущення, що формування світогляду молодика «не обошлося без доброго участя» його вчителів у Полтавській гімназії, «имевшего результатом более сознательное отношение ... к народной культуре и исторической традиции», але ця думка не була конкретизована у подальших наукових дослідженнях¹.

Як відомо, С.Д.Ніс походив з верстви дрібномаєткових панів або підпанків, які вели свої родоводи від козацької старшини. Батькові С.Д.Носа належало близько 130 десятин землі та кілька кріпаків у с. Понорах Конотопського повіту Чернігівської губернії (нині село Прилуцького району Чернігівської області). С.Д.Ніс згадував, що грамоті він навчався «у дяка Антипа, а потом у казака по прозванию Пердохвата»². У родині Носів культивувалося шанобливе ставлення до пам'яті предків, які перебували на службі у Війську Запорозькому, що згодом суттєво позначилося на його інтересах і уподобаннях. У 1839 р. хлопчина

¹ Коваленко Г. Очерк жизни и деятельности украинского этнографа и народного врача С.Д.Носа (1829–1900). *Киевская старина*. 1901. № 9. Отд. I. С. 368–369.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України. Ф. 170. № 582. Арк. 1.

вступив до Полтавської чоловічої гімназії. Вибір навчального закладу вочевидь був зумовлений тим фактом, що у 30–40-х рр. XIX ст. у Полтавській палаті кримінального суду служив його дядько і хрещений батько З.І.Ніс³.

Згідно зі Статутом 1828 р. гімназії були покликані «доставить способы приличного по званию их воспитания тем из молодых людей, кои не намерены или не могут продолжать учение в университетах, а готовящихся вступить в оные снабдить необходимыми для сего предварительными знаниями». Дещо пізніше, у 1832 р. були розроблені навчальні плани гімназій, які передбачали вивчення Закону Божого, священної та церковної історії, російської мови та словесності, логіки, латинської, німецької та французької мов, математики, географії, статистики, історії, фізики, чистописання і малювання, а згодом давньогрецької мови. Охочих у гімназіях також навчали музиці⁴.

Полтавська чоловіча гімназія, відкрита в лютому 1808 р., була одним із найстаріших середніх навчальних закладів Лівобережної України. Як слушно зауважив В.І.Милько, «статус конкретної гімназії, її авторитет та популярність натовді значною мірою залежали від особистості та рівня кваліфікації її очільника»⁵. Проте перші директори Полтавської чоловічої гімназії І.Д.Огнев (1808–1831) та М.А.Цертелев (1831–1838) з різних причин не спромоглися налагодити ефективний освітній процес. На заваді постали, зокрема, слабка навчально-матеріальна база,

³ Шевелів Б. До сотих роковин народження С.Д.Носа. *Україна*. 1929. Січень–лютий. № 32. С. 46.

⁴ Павловский И.Ф. Полтава. Исторический очерк ее как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802–1856). Полтава: Электрическая типо-литография быв. «И.А.Дохман», 1910. С. 93–95; Василевский В. Полтавская 1 мужская гимназия. 1831–1850 гг. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 1908. Вып. 5. С. 139–140.

⁵ Милько В.І. Система управління гімназійною освітою в Російській імперії (на прикладі українських міст XIX – початку XX ст.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2015. Вип. 24. С. 184, 191.

нестача сумлінних і кваліфікованих учителів, брак навчальних посібників. Під час ревізії у 1839 р. було з'ясовано: «1) что по всем предметам, в особенности Закон Божий, дети затверждают уроки наизусть и, отвечая скороговоркой, последние слова и выражения произносят нараспев; 2) что в упражнении только детская память и немного хлопочут развивать их понятия; 3) что вообще нет хорошего русского произношения; 4) нет хороших учебных пособий, а также книг для чтения; 5) что награды ученикам выдаются в большем числе, чем положено по Уставу». Аби покласти край «нерадению и небрежности» частини учителів, їх було переміщено до інших навчальних закладів⁶.

У 1838–1844 рр. посаду директора Полтавської чоловічої гімназії обіймав С.В.Капніст – старший син громадського діяча і поета В.В.Капніста, у молоді роки близький до дворянських революціонерів–декабристів. Він енергійно взявся за справу, постійно відвідував заняття і «всемерно старался усугубить усердие учащихся и внимание учащихся». Втім, зусилля С.В.Капніста не дали очікуваного результату. На роботі гімназії негативно позначились і фінансові труднощі, зумовлені суттєвим зростанням кількості учнів, особливо у молодших класах, і відмова Міністерства народної освіти та попечителя Київського навчального округу у додаткових асигнуваннях. Крім того, на думку керівництва Київського навчального округу, С.В.Капністу були притаманні «черезмерное добродушие и мягкосердечие», внаслідок чого мали місце серйозні недоліки в організації освітнього процесу. Відтак чергова ревізія Полтавської чоловічої гімназії в 1845 р. констатувала «полный упадок учебного дела»⁷.

Новопризначений директор А.Ф. Жемчужников ужив цілу низку заходів щодо вдосконалення освітнього процесу, зокрема були запроваджені додаткові уроки математики, твори з російської мови та словесності для старшокласників. Дирекції Полтавської чоловічої гімназії у цей час довелося неодноразово

⁶ Василевский В. Полтавская 1 мужская гимназия. 1831–1850 гг. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 1908. Вып. 5. С. 148–150.

⁷ Там само. С. 150–151, 155–156.

припиняти заняття у зв'язку з поширенням епідемічних захворювань – восени 1844 р. на Полтавщині лютували скарлатина і кір, восени 1847 р. і навесні та влітку 1848 р. – холера. У 1847 р. керівництво Київського навчального округу затвердило нові навчальні плани і програми дисциплін. До певної міри зросли повноваження дирекції щодо розподілу педагогічного навантаження вчителів, передбачалося збільшення кількості уроків з так званих «нових мов» – французької та німецької. В результаті цих нововведень, на думку сучасників, на початку 60-х рр. XIX ст. «воспитание и преподавание в Полтавской гимназии было поставлено настолько хорошо, что она могла служить образцом подражания другим гимназиям»⁸.

Як відомо, на підставі Статуту 1828 р. до гімназій мали право вступати діти «свободного состояния», відтак головний контингент учнів Полтавської чоловічої гімназії у 30–40-х рр. XIX ст. становили діти дворян і обер-офіцерів. Зокрема, за даними 1844 р. у ній навчалося «детей потомственных дворян, утвержденных Герольдией – 16, детей чиновников, приобретших потомственное дворянство службою – 98 и признанных дворянами, но не утвержденных Герольдией – 12». Наступного 1845 р. Міністерство народної освіти ускладнило доступ до гімназій для різночинців, дітей міщан і переважної більшості купців на тій підставі, що гімназії були призначені для дітей дворян і чиновників⁹.

Як зазначив історик Полтавської чоловічої гімназії В.Василевський, значну проблему у 30–40-х рр. XIX ст. становили порушення навчальної дисципліни: «Леность и вследствие этого отсутствие успехов, нерадение, разного рода выходившие из ряда шалости, пропуски уроков без уважительной причины, самовольные отлучки домой в учебное время, дерзостное слушание распоряжениями администрации гимназии, неявка более двух месяцев из отпуска встречаются не как единичные факты».

⁸ Василевский В. Полтавская 1 мужская гимназия. 1831–1850 гг. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 1908. Вып. 5. С. 131–132, 157–159.

⁹ Там само. С. 175.

Крім того, чимало гімназистів «являлись в классы почти всегда не исправными, не сделавши упражнений и задач, и не выучивши заданных уроков», що призводило до їх виключення. Якщо у 1847 р. чисельність учнів становила 433 особи, то у наступному 1848 р. – 393¹⁰.

Водночас адміністрація вдавалася до заохочення «отличнейших учеников по успехам, прилежанию и благонравию». З цією метою за підсумками навчального року їх нагороджували книгами або «похвальными листами». Згодом керівництво Київського навчального округу вдалося до своєрідної інновації: у кожній класній кімнаті були виокремлені дві лави, причому на першій з них була «укреплена на столбике дощечка белого цвета с надписью «отличные», на второй – «прилежнейшие»¹¹. За даними Г.О.Коваленка, кілька відзнак від дирекції одержав і гімназист С.Ніс. Однак не все так гарно складалося в його житті. Вже у зрілому віці, подумки звертаючись до першовитоків своєї біографії, С.Д.Ніс згадував: «С детства у меня ошибки вытекали из того, что я мыслил, что каждый человек есть самобытное что-либо. И если делает, пишет, говорит, то непременно делает сам из себя, творит, чтобы это не было похоже на других. И я, под влиянием сей забавной мысли, при детской самобытности, заявлял все из себя; мне стыдно было взять или позаимствовать что-либо от других. Если я писал задачу, то думал, чтобы непременно по-своему, без подражания, не заимствуя ни слов, ни формы. Разумеется, все это обваливалось на меня поруганиями инквизиторскими, насмешками, которые глубоко проникали моё детское чувство сильною, давящею скорбью». Коментуючи це зізнання, Г.О.Коваленко помітив у ньому «черты сильно выраженной индивидуальности и самобытности», які

¹⁰ Василевский В. Полтавская 1 мужская гимназия. 1831–1850 гг. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 1908. Вып. 5. С. 172–174, 183.

¹¹ Там само. С. 175–176; Бояренцев И.Ф. История учебных заведений Полтавы. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. Полтава: ООО «АСМИ», 2015. С. 114.

значною мірою визначили перебіг життєвого шляху С.Д.Носа та характер його творчості¹².

Серед учителів С.Д.Носа були яскраві особистості – етнографи, краєзнавці, літератори, які справили значний вплив на його юнацьке захоплення минувиною та народно-поетичною творчістю. Одним із фундаторів української фольклористики був директор гімназії М.А.Цертелев. Ще до призначення на цю посаду він у 1819 р. видав збірник записаних на Полтавщині історичних дум та народних пісень під назвою «Опыт собрания старинных малороссийских песен». На думку М.Ф.Сумцова, це була одна «з перших ластівок ... студіювання української народної словесності»¹³. Математику у Полтавській чоловічій гімназії у цей час викладав член Російського Географічного товариства і Полтавського губернського статистичного комітету П.І.Бодянський, який збирав пам'ятки історії й етнографічні матеріали. Відомий письменник та історик Г.П.Данилевський засвідчив, що у нього зберігалася «рідкісна і чи не єдина збірка унікальних щодо полтавської старовини речей, зібраних ... з дбайливістю вченого і смаком освіченого любителя». Чимало статей з української історії та культури він надрукував у часопису «Полтавские губернские ведомости», який редагував у 1841–1867 рр. П.І.Бодянському належали ґрунтовні краєзнавчі видання «Воспоминания о Полтавской битве» (1849), «Достопримечательности Полтавы» (1850) і «Памятная книга Полтавской губернии за 1865 год» (1865)¹⁴. Латин-

¹² Коваленко Г. Очерк жизни и деятельности украинского этнографа и народного врача С.Д.Носа (1829–1900). *Киевская старина*. 1901. № 9. Отд. I. С. 368.

¹³ Козюра І.В. М.А.Цертелев – один з попередників М.Т.Номиса. М.Т.Симонов (Номис): Матеріали наукової конференції, присвяченої 170-річчю від дня його народження. Лубни, 1993. С. 42–45.

¹⁴ Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава: Типо-литография преемников Дохмана, 1912. С. 22–23; Ротач О.П., Ротач П.П. Бодянський Павло Ількович. *Полтавіка: Полтавська енциклопедія*. Полтава: Поліграфічний центр «Мозаїка», 2017. Т. 6: Освіта і наука. С. 209–210.

ську мову та географію у Полтавській чоловічій гімназії деякий час викладав поет–романтик і фольклорист Л.І.Боровиковський, який упродовж усього життя записував народні пісні та збирав пам'ятки етнографії. Саме на 30–40-і рр. ХІХ ст. припав розквіт літературної творчості Л.І.Боровиковського, відображеної на сторінках популярних часописів тієї доби¹⁵. Його старший брат І.І.Боровиковський з 1831 р. викладав у Полтавській чоловічій гімназії історію, а у 1842 р. був призначений на посаду її інспектора. Він зібрав і оприлюднив відомості про життя і діяльність свого дядька видатного художника В.Л.Боровиковського, які значною мірою збагатили уявлення про творчість митця. І.І.Боровиковському також належать цікаві спогади про початковий період історії Полтавської чоловічої гімназії¹⁶. У 1836–1865 рр. математику і фізику у Полтавській чоловічій гімназії викладав І.О.Гаєвський. Про його красеннавчі зацікавлення свідчить участь у роботі створеної в 1851 р. Комісії для опису губерній Київського навчального округу¹⁷. Російську мову і словесність у Полтавській чоловічій гімназії протягом 1837–1852 рр. викладав С.П.Стеблін–Каменський – один із перших біографів видатного українського письменника І.П.Котляревського і автор поезій, опублікованих у місцевій періодиці¹⁸. Ревізор, який перевіряв

¹⁵ Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава: Типо–литография преемников Дохмана, 1912. С. 24; Ротач О.П., Ротач П.П. Боровиковський Левко Іванович. *Полтавіка: Полтавська енциклопедія*. Полтава: Поліграфічний центр «Мозаїка», 2017. Т. 6: Освіта і наука. С. 228–229.

¹⁶ Ротач О.П., Ротач П.П. Боровиковський Іван Іванович. *Полтавіка: Полтавська енциклопедія*. Полтава: Поліграфічний центр «Мозаїка», 2017. Т. 6: Освіта і наука. С. 228.

¹⁷ Мокляк В.О. Гаєвський Іван Омелянович. *Полтавіка: Полтавська енциклопедія*. Полтава: Поліграфічний центр «Мозаїка», 2017. Т. 6: Освіта і наука. С. 482.

¹⁸ Бучневич В.Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. Полтава: Типография Губернского правления, 1902. С. 371–372.

Полтавську чоловічу гімназію у 1845 р., відзначив глибоке знання предмету, «усовершенствованное собственным размышлением», властиве його братові, учителю історії М.П.Стеблін–Каменському¹⁹. Значним авторитетом серед колег та учнів Полтавської чоловічої гімназії користувалися учителі латинської мови І.Ф.Михальський та давньогрецької мови М.П.Шаверновський (Шафорковський)²⁰.

Загалом, на думку сучасних дослідників, у 30–40-х рр. XIX ст. у Полтавській чоловічій гімназії виник «осередок живої творчої думки», якому були властиві українознавчі замилювання²¹. Можна з певністю стверджувати, що в цьому інтелектуальному середовищі остаточно сформувалися уподобання С.Д.Носа в царині фольклористики, етнографії та краєзнавства і той образ збирача і знавця народної творчості, а згодом і народного лікаря, що викликав захоплення у сучасників.

¹⁹ Бояренцев С.М. История учебных заведений Полтавы. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. Полтава: ООО «АСМИ», 2015. С. 104, 107.

²⁰ Там само. – С. 94, 104.

²¹ Ротач О.П., Ротач П.П. Бодяньський Павло Ількович. *Полтавіка: Полтавська енциклопедія*. Полтава: Поліграфічний центр «Мозаїка», 2017. Т. 6: Освіта і наука. С. 209.

**КРАЄЗНАВСТВО
В ГРОМАДСЬКОМУ
СЕКТОРІ.
МЕЦЕНАТСТВО
І БЛАГОДІЙНИЦТВО
В КРАЄЗНАВСТВІ**

*Володимир Воровка,
Олександр Алексєєв,
Валерій Сакун
(м. Мелітополь)*

ГРОМАДСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ РУХ НА МЕЛІТОПОЛЬЩИНІ

Краєзнавчий рух в Україні є одним із найбільш широко представлених у різних галузях професійної діяльності – історії, географії, культури, літературі, мистецтві та багатьох інших. Однак цей рух більшою мірою розпорошений між сферами професійної діяльності, що підтверджується відсутністю стійких і регулярних міжгалузевих зв'язків або їх ситуативною періодичністю. Вихід з цієї ситуації нами вбачається у посиленні громадської активності суспільства шляхом створення і розвитку громадських організацій краєзнавчого профілю, які б об'єднували в собі фахівців різних галузей і сфер наукової і практичної діяльності, включно зі студентами та учнями закладів середньої освіти.

У зв'язку з цим, метою даної статті є висвітлення особливостей краєзнавчої діяльності через роботу громадської організації краєзнавчого спрямування на прикладі громадської організації «Спілка краєзнавців Мелітопольщини».

Громадська організація з такою назвою зареєстрована і функціонує у Мелітополі з 2012 року. Її засновником став колектив ентузіастів у складі науковців (географів, педагогів та істориків), лікарів, військових, вчителів, інженерів та працівників культури. Головним натхненником та організатором спілки був головний лікар Мелітопольської міжрайонної санітарно-епідеміологічної станції, почесний громадянин міста Мелітополя Різник Володимир Іванович. На теперішній час на обліку в організації налічується понад 60 дійсних членів. Серед них троє докторів наук, п'ятеро – кандидати наук, багато фахівців вищої категорії.

У відповідності до Статуту організації, головними напрямками діяльності є такі:

- збереження існуючих та відтворення забутих свідчень історії, культури, мистецтва, військової справи, освіти, спорту, які прямо чи опосередковано стосуються Мелітопольського регіону;
- підтримання та розвиток краєзнавчої музейної справи та колекціонування;
- здійснення краєзнавчо-просвітницької роботи серед населення та підростаючого покоління;
- сприяння збереженню національних традицій, культури народів краю, народної творчості;
- повернення із забуття імен видатних мелітопольців;
- краєзнавчо-пізнавальна екскурсійна діяльність;
- освіченість і вдосконалення через тематичні лекторії.

З першого дня своєї діяльності організація взяла головний курс на комплексні краєзнавчі дослідження міста Мелітополь та його історико-географічного регіону – Мелітопольщини. Другим за важливістю напрямом діяльності було залучення до членства в організації активних членів суспільства, різногалузевих фахівців. Третьою важливою складовою діяльності стала видавнича. Четвертою – краєзнавчо-екскурсійна, пізнавальна.

Щороку провідними напрямками діяльності членів спілки є організаційна діяльність, співпраця з місцевою владою, Мелітопольським краєзнавчим музеєм, громадами та закладами вищої освіти, дослідницька діяльність спільно з викладачами закладів вищої освіти та вчителями, видавнича, презентаційно-конференційна та громадсько-просвітницька діяльність, міжнародна співпраця, сприяння розвитку зеленого туризму та екскурсійної діяльності тощо.

Організаційна діяльність спілки складається з щотижневих засідань правління та її членів, на яких вирішуються поточні питання, проводяться семінари, дискусії, робляться доповіді з актуальних питань краєзнавства на Мелітопольщині, намічаються маршрути перспективних краєзнавчих екскурсій та інше. Щороку складається план роботи, який включає до 50 пунктів діяльності за різними напрямками.

Співпраця з місцевою владою полягає у консультуванні з окремих питань краєзнавчого характеру, пошуку та висвітлення інформації про видатних (а часто й забутих) мелітопольців, уточнення питань з особливостей та часу заснування населених пунктів Мелітопольщини, зміни їх назв та окремих вулиць. Часто виникають загальноміські заходи презентаційного характеру (виставки, зустрічі, прес-конференції, тощо), на яких краєзнавці є активними учасниками.

Члени краєзнавчої спілки стали ініціаторами увіковічення видатних земляків на пам'ятних дошках та пам'ятниках. Так, у місті Мелітополь та Мелітопольському районі було встановлено за активної участі краєзнавців 15 пам'ятних дошок (Героям Радянського Союзу, краєзнавцям, лісничому другого в Україні рукотворного лісництва П.М.Сивицькому та ін). З ініціативи спілки краєзнавців та за її активній участі було проведено відкриття пам'ятника засновнику Старо-Бердянського лісництва меноніту Іоганну Корнісу. Відкриття цього пам'ятника стало значною подією не тільки для Мелітопольського краю. На ньому були присутні Генеральний консул Німеччини в Україні Вольфганг Мессингер, потомки І.Корніса, дослідники історії менонітів з Канади та Німеччини, керівники району та лісництва. Для учасників відкриття пам'ятника були організовані екскурсії місцями поселень менонітів у ХІХ сторіччі.

Співпраця з громадами найчастіше стосується висвітлення історичних особливостей заселення та освоєння населених пунктів, історії шкіл та інших закладів, історії садівництва та виноградарства.

Зв'язок із закладами вищої освіти важливий з позицій залучення молоді до краєзнавчої діяльності та розвиток інтересу до краєзнавства. Зокрема, організацією започатковано для студентів-географів та істориків природничо-географічного факультету місцевого педагогічного університету, і вже втретє має проводитися краєзнавча вікторина «Край мій рідний – Мелітопольщина», пам'яті одного із засновників нашої краєзнавчої організації – мецената, підприємця та колекціонера Олександра Харченка. За її результатами переможцям вручаються цінні матеріальні та грошові призи.

Крім того, студенти на засіданнях спілки доповідають про результати власних краєзнавчих досліджень у рамках підготовки дипломних та курсових робіт. І такі зустрічі не є формальними – часто виникають конструктивні дискусії, за результатами яких студенти мають змогу уточнити певну інформацію.

Дослідницька діяльність спільно з викладачами закладів вищої освіти та вчителями місцевих шкіл здійснюється у пошуку та висвітленні історико-географічних фактів з певних питань. Для цього залучаються архіви місцевого та обласного краєзнавчого музеїв, архіви університетів, проводиться опитування старожилів, аналізуються статті періодичної преси за минулі століття. Також проводяться ознайомлювальні заняття з пошуку краєзнавчих матеріалів та методів роботи в архівах різних рівнів для вчителів та студентів.

Громадська організація «Спілка краєзнавців Мелітопольщини» здійснює активну видавничу діяльність. Упродовж 2010-2019 рр. помітно зросло значення громадського краєзнавчого руху. Публікації на сторінках місцевої преси краєзнавчих статей членів «Спілки краєзнавців Мелітопольщини» звернули увагу місцевих жителів до минулого Мелітополя і краю. Автори статей будують власні дослідження спираючись не тільки на спогади старожилів міста, але й широке використання архівних документів.

Варто відзначити, що вже сім років поспіль двічі на рік видається журнал «Мелітопольський краєзнавчий журнал», в якому публікуються всі результати краєзнавчих досліджень, а також результати краєзнавчих поїздок. Вже вийшов тринадцятий номер журналу і готується до видання № 14. Для авторів публікація в журналі безкоштовна. Фінансування друку кожного тиражу журналу здійснювалося за рахунок членських внесків та продажу частини примірників. Натепер частину фінансування випусків журналу взяли на себе міська та районна влади.

Крім журналу, члени спілки видають книги. Так, за період діяльності з 2012 року членами ГО «Спілка краєзнавців Мелітопольщини» підготовлено і видано понад 150 книг краєзнавчого змісту. Вихід у світ кожної книги супроводжується її прилюдною

презентацією у конференц-залах міської бібліотеки, краєзнавчого музею або педагогічного університету.

Презентаційно-конференційна діяльність спілки полягає у підготовці та проведенні спільно з науковцями педагогічного університету конференцій під загальною назвою «Алексєєвські краєзнавчі читання». Проведено три такі конференції пам'яті видатних земляків: краєзнавців Мелітопольщини Миколи Олександровича Алексєєва та Андрія Андрійовича Хижняка і видатного українського геолога Йосипа Ісааковича Танатара. Готується четверта конференція пам'яті краєзнавчої діяльності в 20-і роки минулого століття Іларіона Павловича Курило-Кримчака. До участі у конференції залучаються краєзнавці, викладачі і студенти університетів, учителі та учні шкіл.

Громадсько-просвітницька діяльність спілки спрямована на поширення краєзнавчих знань серед молодого покоління. Для цього проводяться краєзнавчо-пізнавальні зустрічі з учнями та вчителями сільських шкіл Мелітопольщини, де у вигляді лекторію подається краєзнавча інформація про конкретне село чи селище. Ще одним видом громадсько-просвітницької діяльності мелітопольської краєзнавчої спілки є налагоджена за останні роки активна співдіяльність із краєзнавчим відділом «Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки» у зборах матеріалів до збірників «Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя (календар і короткі бібліографічні списки)». Так, у цьому році були підготовлені та надіслані в бібліотеку для включення в збірник у 2020 році статті з 29 краєзнавчих пам'ятних дат Мелітопольщини.

Громадська організація «Спілка краєзнавців Мелітопольщини» з 2013 року бере участь у регіональних науково-практичних конференціях (в тому числі організованих самостійно), а також спільно з Мелітопольським міським краєзнавчим музеєм. Проведено чотири такі конференції з випуском відповідної збірки публікацій.

Члени спілки беруть активну участь у роботі Всеукраїнської наукової конференції «Вивчення, збереження та використання об'єктів археологічної спадщини: проблеми та перспективи».

Конференція проводиться щорічно на базі Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна могила». Статті конференції публікуються у Віснику національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила» (у 2019 році вийшов четвертий випуск).

Члени товариства (В.І.Різник, В.Т.Блюмський, В.В.Сакун) взяли активну участь у науковій конференції, присвяченій 120 річниці Чернігівського історичного музею ім. В.В.Терновського (2016 рік).

Екскурсійно-пізнавальна діяльність членів спілки спрямована на безпосередні дослідження визначних краєзнавчих пам'яток і місць шляхом здійснення екскурсійних поїздок. Щороку спілка організує і проводить Мелітопольщиною до 8 краєзнавчих екскурсій. Безпосередню участь у них беруть краєзнавці, а також долучаються вчителі шкіл, викладачі закладів вищої освіти, учні шкіл. За результатами екскурсій оформлюються фотомонтажі, робляться публікації в місцевій періодичній печаті та в нашому «Мелітопольському краєзнавчому журналі».

До спілки звертаються громадські організації міста та інших регіонів країни з проханнями провести екскурсії історичними місцями Мелітопольщини. В цьому році такі екскурсії були проведені для жителів грецьких поселень Донецької області, які досліджували місця загибелі своїх земляків у 1943 році під час прориву радянськими військами німецької лінії оборони «Вотан» на річці Молочній та звільнення міста Мелітополя від гітлерівських загарбників. Ця спільна діяльність буде розвиватися і в подальшому.

Серед можливих та перспективних напрямів діяльності і розвитку спілки слід зазначити такі, як розвиток археологічного, етнографічного, літературного, мистецького, спортивного, природоохоронного напрямів краєзнавчих досліджень.

Віктор Гіржов

(м. Лохвиця)

**ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
«НАРОДНА РАДА ЛОХВИЧЧИНИ» З РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРОЕКТУ «СЛАВЕТНІ ЗЕМЛЯКИ»
(НА ПРИКЛАДІ УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ
ГЕНІАЛЬНОГО УКРАЇНСЬКОГО ДИРИГЕНТА
НЕСТОРА ГОРОДОВЕНКА)**

Сьогодні, як ніколи, особливої ваги й актуальності набувають питання повернення українському народові імен маловідомих або штучно замовчуваних радянським режимом видатних українців. Насамперед, це стосується діячів науки, культури, літератури, які, перебуваючи в еміграції, працювали задля розвитку своєї Батьківщини за її межами. Про багатьох із них нам мало що відомо. Відродження імен цих людей, популяризація їх творчого доробку – завдання всього українського суспільства, зокрема, громадських організацій.

Наш видатний земляк, виходець із Лохвиччини Нестор Феофанович Городовенко був талановитим організатором хорового мистецтва минулого століття. Він стояв біля витоків створення всесвітньо відомої Національної заслуженої академічної капели України «Думка» – еталону хорового виконавства та законодавця традицій хорової справи в сучасній Україні, і майже впродовж двох десятиліть очолював цей заслужений колектив, який став одним із найважливіших українських культурних брендів сучасності. Крім того, Нестор Городовенко, перебуваючи в еміграції, заснував два українських хорових колективи – у Німеччині й Канаді. Він прославив Лохвиччину, Полтавщину, Україну й українську культуру на весь світ, і тому його постать заслуговує гідного вшанування.

Слід зазначити, що донедавна, крім погруддя диригента, яке стоїть у центрі міста поряд з погруддями композитора Дунаєвського і скульптора Пивоварова (всі троє схожі один з одним,

мов дві краплі води), та невеликої експозиції в місцевому краєзнавчому музеї, більше нічого на Лохвиччині не нагадувало про славетного земляка Городовенка.

З огляду на такий стан речей, громадською організацією «Народна Рада Лохвиччини», яку я маю честь очолювати, був розроблений комплекс заходів із увічнення пам'яті талановитого митця, який ми почали активно реалізовувати нинішнього року – в рік столітнього ювілею капели «Думка» та 55-річчя з дня смерті її першого диригента. Нашу діяльність підтримали районна й міська влада, сільські ради, спонсори.

За ініціативи організації на Лохвиччині 15 червня ц.р. (на Трійцю) вперше пройшов регіональний фестиваль народної творчості ім. Нестора Городовенка «Клеціальні наспіви на Сухій Лохвиці», в якому взяли участь не лише самодіяльні художні колективи району, але й митці з п'яти районів області. Всього на фестиваль прибуло понад 400 учасників! Упродовж шести годин тривало яскраве дійство не лише на концертній сцені, але й на всій території Троїцької поляни, що розкинулась між річкою Суха Лохвиця та знаменитим Лохвицьким сосновим парком.

Наступного року за підтримки Лохвицької міської об'єднаної територіальної громади відбудеться вже другий Фестиваль імені Нестора Городовенка, під час якого буде проведений конкурс хорового мистецтва. В зв'язку з цим, ведуться перемовини з художнім керівником капели «Думка», Героєм України Євгеном Савчуком щодо його участі в журі конкурсу в ролі голови.

ГО «Народна Рада Лохвиччини» також ініціювала перейменування в с. Венслави – на малій батьківщині геніального хормейстера, вулиці Степової і провулку Степового – на вулицю і провулок Нестора Городовенка. Після виконання всіх процедур, передбачених законодавством (ухвали комісії з перейменування Ригівської сільради, громадського обговорення тощо), рішення сесії про зміну топонімів набуло сили у вересні ц.р.

Наступним кроком із реалізації заходів, присвячених увічненню пам'яті нашого славетного земляка, стало встановлення на приміщенні колишньої земської школи у с. Риги, збудованої за проектом ще одного відомого полтавчанина – архітектора

Опанаса Сластіона, меморіальної дошки, присвяченої Городовенкові. Цей захід був приурочений до 55-річчя з дня смерті диригента. У зв'язку з тим, що «школа Сластіона» віднедавна входить до реєстру пам'яток культури й архітектури місцевого значення, на встановлення дошки довелося брати дозвіл у департаменті культури й туризму Полтавської ОДА, який був наданий своєчасно.

З метою оновлення експозиції, присвяченої Городовенкові, до Лохвицького краєзнавчого музею ім. Григорія Сковороди були передані матеріали, присвячені диригентам. Їх передала в дар музею вдова журналіста і краєзнавця Георгія Шибанова – Галина Шибанова. Серед раритетів: альбом платівок, випущених у Канаді, з записами творів, які виконувала капела «Думка», фільм про поховання Городовенка у канадському місті Монреалі, оригінали світлин з особистими автографами Нестора Феофановича тощо.

У планах – перевидання книги Георгія Шибанова «Нестор Городовенко. Життя і творчість» та встановлення у с. Венслави гранітного пам'ятного знака з меморіальною табличкою до 135-річчя від дня народження митця, яке відзначатиметься восени 2020-го року. Наразі є домовленість зі спонсорами про фінансування цього проекту і вже ведеться робота над ескізами.

Єдине питання, яке поки що не вдалося вирішити – перейменування однієї з вулиць у м. Лохвиця на вулицю імені Нестора Городовенка. На жаль, часом депутатський корпус органів місцевого самоврядування буває далеким від усвідомлення ролі та значення культури й духовності в розвитку держави і віддає перевагу вирішенню питань побутово-комунального характеру, важливість яких ніхто, звичайно, не заперечує. Але без культури, духовності, віри, мови ми ніколи не станемо повноцінною нацією, ефективним суспільством, а отже не зможемо досягти того рівня економіки й добробуту людей, які спостерігаємо в розвинених країнах і до яких прагнемо.

**ДІЯЛЬНІСТЬ КООПЕРАТИВНОГО ЦЕНТРУ
«РАДА ТРЬОХ»
У ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1919–1920 рр.)**

Буремні події періоду Української революції 1917–1921 рр. не втрачають своєї актуальності і викликають зацікавленість з боку науковців та краєзнавців України. Особливий інтерес дослідників звернений на діяльність Директорії УНР (грудень 1918–1920 рр.), яка внаслідок агресії більшовицької Росії змушена була покинула Київ і разом з українськими урядовими структурами тимчасово перебувала в різних містах і містечках Правобережної України.

Отже, в кінці січня 1919 р. під потужним натиском більшовицьких військових формувань Директорія та уряд УНР залишити Київ і 2 лютого 1919 р. переїхати до Вінниці¹. Уряд УНР втратив дієвий зв'язок із господарсько-фінансовими структурами Центральної і Південно-Східної України («Дніпросоюзом», «Українбанком», «Централом», «Книгоспілкою» та ін.). Фактично, влада Директорії УНР поширювалася на території Поділля, тому говорити про ефективну економічну підтримку з боку українських кооперативних центрів на той час було б перебільшенням. Вони самі потрапили в обійми окупаційних режимів і несли тягар нищівних пограбувань від більшовиків, «добровольців» та різного роду отаманщини. Тому в екстремальних умовах політичної й економічної блокади для розв'язання невідкладних військових і господарських проблем керівництво УНР змушене було налагоджувати тісну співпрацю з кооперативними установами та організаціями Подільського краю.

¹ Лисий А.К. До питання про перебування Директорії в Вінниці у лютому – березні 1919 р. / А.К.Лисий, О.Г.Лойко // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. Збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 202.

Зазначимо, що на початок 1919 р. на Поділлі діяло 2313 споживчих товариств, 1992 із яких об'єднувалися у 18 регіональних спілках та володіли близько 32 млн крб. обігових коштів. Загальний товарообіг їх у 1918 р. складав близько 100 млн крб. Кредитна кооперація налічувала 3 союзи, що об'єднували 334 товариства, збірний баланс яких складав понад 25 млн крб. Кредитна спроможність союзів сягала за 40 млн карбованців. В умовах постійних військових змагань близько 100 сільськогосподарських кооперативних товариств практично змушені були припинити свою діяльність. Забезпечення хліборобів необхідним реманентом та іншими засобами виробництва перебрали на себе ощадно-позичкові кооперативи та відповідні земські установи. На теренах Наддніпрянської України подільська кооперація за чисельністю (2326 організованих в спілки тов-в) поступалася лише полтавчанам (2559 тов-в) і займала близько 17% від загальної кількості². Враховуючи, що на початку 1919 р. на Поділлі координацію дій потужної системи кооперативних спілок та окремих товариств ніхто не здійснював, утворення та діяльність центру «Рада Трьох» стало своєчасним та вкрай важливим питанням.

Отже, Подільський край став територією активних визвольних змагань, а міста Вінниця, Жмеринка, Проскурів, Кам'янець-Подільський та деякі інші населені пункти – тимчасовими центрами перебування швидкоплинних урядів УНР. Протягом березня-серпня 1919 р. в умовах II-ї Російсько-Української війни кооператорам Поділля довелося брати безпосередню участь у забезпеченні українського війська стратегічними ресурсами, амуніцією, паливно-мастильними матеріалами, продуктами харчування та організовувати постачання вкрай необхідних товарів для обслуговування населення.

Протягом майже піврічної окупації більшовицька влада намагалася перебудувати кооперативні організації на радянський лад. На думку С.Литвина, ідеологічна і військова агресія проти УНР мала чітко викладені В.Ленінім завдання покінчити з

² (Б). Українська кооперація / (Б) // Життя Поділля. – 1919. – № 94. – С. 2.

Директорією й якомога більше «викачати» з України продовольства, металу, вугілля та іншої сировини для потреб Росії і Червоної армії³.

Разом з тим, подільські кооператори чинили опір грабіжницькій експансії більшовицьких емісарів під егідою московського «Центросоюзу», котрі намагалися вивезти з України все, що потрапляло до рук, аж до «березових віників»⁴. Звісно, представники більшовицької Росії вдавалися до пограбувань і жорстоких репресій. Голова правління Подільського Союзбанку П.Відибіда повідомляв, що, не зустрівши солідарності з боку керівництва українських кооперативів, більшовицька влада оголосила їх контрреволюціонерами та саботажниками. Зокрема, продкоми і ревкоми безкоштовно реквізували майно сільськогосподарського призначення на суму понад 2 млн крб та розстріляли 7 відповідальних працівників установи. До речі, інструктор Центросоюзу обіцяв видати «охоронну грамоту» Союзбанку, якщо він погодиться закуповувати й постачати товари для Московщини. Отримавши негативну відповідь, «московський товариш вийшов ображений, а на другий день ще семеро службовців було арештовано, а також реквізована одна кімната в конторі для «чрезвычайки»⁵.

Свавілля московських емісарів щодо окремих кооперативних установ та організацій викликало справедливе обурення з боку діячів подільної кооперації. На нараді у Кам'янці-Подільському кооператори одностайно вирішили звернутися до Міжнародного кооперативного комітету в Лондоні з протестом проти «партизанської» діяльності Московської спілки споживчих товариств⁶.

³ Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / Сергій Литвин. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – С. 228.

⁴ . С-чук П. Будьмо завзятими / П.С-чук // Шлях. – 1919. – №. 29. – С. 1.

⁵ Віденко. Кооперація і більшовизм / Віденко // Трудовий шлях. – 1919. – № 9. – С. 1.

⁶ «Рада Трьох» // Україна. – 1919. - №. 40. – С. 4.

Отже, після звільнення у кінці червня 1919 р. частини Поділля від червоноармійських формувань, обставини покликали свідомих кооператорів до структурного зміцнення крайового кооперативного руху та утворення відповідного центру координації діяльності кооперативних спілок краю. Зокрема, ініціатива створення сільськогосподарських спілок належала Олександрю Корнійовичу Мицюку – українському державному та кооперативному діячу, міністру внутрішніх справ в уряді УНР, члену правління «Централу»⁷. Після відставки уряду в лютому 1919 р. він прибув на Поділля і розпочав плідну організаційну роботу з питань кооперації. Швидко адаптувавшись до місцевих умов, О.Мицюк провів низку організаційних заходів і став ініціатором утворення координаційного центру, який мав опікуватися проблемами крайового кооперативного руху. За його ініціативою, 3 липня у Кам'янці-Подільському представники споживспілок і Союзбанку започаткували «Раду Трьох» – *«осередок для розв'язання місцевих питань щодо спільних закупівель, видання власного органу, полагодження непорозумінь і т. ін.»*⁸.

Важливою подією у розвитку кооперації стало створення Кам'янець-Подільського і Вінницького «Господарсоюзів», котрі виникли на Поділлі вперше як центри обслуговування сільськогосподарського виробництва і об'єднали розрізнені хліборобські та заготівельно-збутові товариства. Зокрема, 27 липня 1919 р., був офіційно започаткований Кам'янець-Подільський «Господарсоюз», правління якого очолив Х.Лебідь-Юрчик⁹. Згодом, 27 вересня, постав аналогічний Вінницький союз на чолі з інженером В.Брояківським¹⁰.

⁷ Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник / В.Верстюк, Т.Осташко. – К., 1998. – С. 128-129.

⁸ Кам'янецька кооперативна «Рада Трьох» / К. // Подільська кооперація. Кн. I. – 1920. – С. 23.

⁹ Д-сть сільсько-господ. союзу // Селян. громада – 1919. – № 8. – С. 2.

¹⁰ Установчі збори Уповноважених Вінницького «Господарсоюзу» // Шлях. – 1919. – № 35. – С. 2.

Ідея створення власного кооперативного центру знайшла підтримку С.Петлюри і схвально сприймалася кооператорами краю. Зокрема, 6 вересня 1919 р. у Вінниці відбулась нарада представників політичних, громадських і кооперативних організацій за участі голови Директорії і високих посадовців Ради міністрів. Учасники наради обговорили з Головним Отаманом питання створення економічного потенціалу і консолідації сил у боротьбі проти ворогів української державності¹¹.

Намагаючись найбільш ефективно скористатися монопольним правом на імпорتنі операції, на засіданні «Ради Трьох» 20 вересня за участі керівників 3-х департаментів Міністерства народного господарства (далі: МНГ) ухвалили низку рішень щодо реалізації цієї державної преференції. Зокрема, вирішили заборонити імпорتنі операції окремим кооперативам, які не входять до складу існуючих на Поділлі об'єднань кооперації. Також звернулися з проханням до військової влади припинити надмірний потік контрабандних товарів через річку Збруч¹².

За підтримки урядових структур УНР у м. Вінниці 29-30 вересня 1919 р. відбувся І-й з'їзд представників кооперативних союзів України (звільнених територій). На форумі був присутній і вітав учасників представник галицької кооперації Т.Петрицький, делегат Уманського союзу М.Волківський та декілька інших кооперативних діячів. З'їзд затвердив постанову про утворення «Ради Трьох» як координуючого коопцентру, сформованого із представників трьох основних галузей кооперативного руху. Учасники зібрання також обрали О.Мицюка товаришем Міністра народного господарства УНР і склад кооперативного бюро при цьому відомстві. Від споживчої кооперації до бюро ввійшли А.Ковальчук і В.Мороз, від кредитних товариств – А.Ганджук, В.Мачушенко, від сільсько-господарської кооперації – Ф.Горбань і Х.Лебідь-Юрчик¹³.

¹¹ Завальнюк К.В. Воїн духу та честі / К.В.Завальнюк // Вінницькі відомості. – 2001. – № 20. – С. 4.

¹² Державний архів вищих органів влади України (далі: ЦДАВО України), ф. 1092, оп. 2, спр. 167, арк. 66-66 зв.

¹³ Держархів Вінницької обл., ф. Р-140, оп. 2, спр. 15, арк. 43-50 зв.

Варто зазначити, що з прибуттям Директорії УНР до Кам'янця-Подільського (6 червня 1919 р.), уряд під керівництвом Б.Мартоса намагався швидкими темпами поповнити військові запаси та ліквідувати дефіцит товарів першої необхідності, які зникли разом з відступаючими більшовицькими військами. Безперечно, важливою стала прийнята 28 червня «Постанова про асигнування центральним кооперативним установам 500 млн гривень для проведення закупок різних товарів за кордоном»¹⁴. «Постанова» спонукала кооперацію до активних дій у зовнішньоекономічній діяльності, співпраці з українськими кооперативними центрами за кордоном, проведення негайних операцій щодо закупівель товарів критичного імпорту тощо. На жаль, критики Б.Мартоса сприймали ці потужні інвестиції як розпорощення коштів і створення пільгових умов для діяльності кооперації, котра, начебто, паразитувала на тлі Української революції, користувалася виключно державними позиками й на цьому наживалася. Навпаки, державним фінансовим органам було досить вигідно направляти кошти у надійні руки й при цьому мати повну гарантію на повернення цих ресурсів. Тому всі нападки на уряд Б.Мартоса, на наш погляд, є безпідставними, принаймні, жодних автентичних матеріалів про зловживання довірою держави з боку кооперативних установ встановити не вдалося.

Таким чином, опираючись на кооперативну промисловість і торгівлю, уряд намагався створити потужний сектор національної економіки, на який, між іншим, покладав завдання мінімізувати залежність від зовнішніх ринків та зменшити економічний тиск приватного капіталу здебільшого неукраїнського походження. Безперечно, контакти українських кооператорів з колегами інших країн сприяли зміцненню авторитету УНР на міжнародній арені.

Прикметно, що уряд під керівництвом Б.Мартоса пішов назустріч побажанням кооператорів і 15.07.1919 р. ухвалив розпорядження про виділення 20 млн. гривень позики Союзбанку для закупівлі за кордоном дефіцитних товарів¹⁵. Отримавши фінансові

¹⁴ Вістник Державних Законів УНР. – Вип. 20. – 28 червня 1919 р.

¹⁵ Держархів Вінницької обл., ф. Р.-988, оп. 2, спр. 44, арк. 26.

ресурси, керівництво кооперативних установ дуже швидко налагодило контакти з торговельними представництвами Австрії, Італії, Німеччини, Франції, Румунії, Швейцарії та інших країн. Так, у Німеччині придбали 10 тис. плугів Р.Сакка, поставку яких з Відня і Будапешта здійснював А.Поллак¹⁶. Крім того, зусиллями подільських кооператорів було закуплено у Відні 10 тис. пар черевиків військового зразка та 4 тис. пар цивільного взуття¹⁷. За угодою із Союзбанком, член Українсько-Італійської місії В.Щукін придбав шкіряних товарів та різної мануфактури на 1,2 млн гривнів¹⁸.

Незважаючи на прохолодні, а іноді ворожі взаємостосунки з сусідньою Румунією, кооператорам з допомогою дипломатів К.Мацієвича і І.Фещенка-Чопівського вдалося закупити через фірму «Мармораш банк та Персіц і К.» 170 т мастил, 50 т бензину та на 2 млн (100 тис. п/м) мануфактури¹⁹, що позитивно вплинуло на діяльність урядових структур і поліпшило обслуговування місцевого населення.

Отже, наведені вище приклади зовнішньоекономічної діяльності кооперації свідчать, що в умовах замкнутого простору, в якому опинилася Директорія УНР, співпраця уряду з кооперативними установами дала позитивні наслідки й допомогла вирішити низку питань державної ваги.

Загалом, період діяльності подільської кооперації в березні-серпні 1919 року на обмеженій території, контрольованій владою Директорії УНР, на нашу думку, став визначальним для подальшої консолідації подільського кооперативного руху, його організаційно-фінансового зміцнення та налагодження тісної співпраці кооперативних установ з урядовими структурами щодо забезпечення потреб армії та цивільного населення краю.

Чергові завдання кооперації були розглянуті 3-4 листопада 1919 р. у Вінниці на II-му з'їзді представників кооперативних товариств звільнених територій. У зв'язку з проблемами руху

¹⁶ Там само, оп. 3, спр. 5, арк. 8.

¹⁷ Там само, оп. 3, спр. 7, арк. 73.

¹⁸ Там само, оп. 3, спр. 5, арк. 7 зв.

¹⁹ Там само, оп. 3, спр. 5, арк. 13.

потягів на зібрання прибула незначна кількість делегатів низових товариств, але брали участь повноважні представники місцевих спілок та центральних установ «Українбанку», «Книгоспілки» та Губерської народної управи²⁰. Головні дискусії точилися навколо відміни нового Уряду закону про монополію на імпорт, яким користувалися кооперативні установи. На думку учасників, запровадження вільної торгівлі стало причиною негараздів щодо постачання армії та населення краю. Однак, зважуючи на конкретні обставини, кооператори погодились на тимчасове запровадження вільного імпорту товарних ресурсів.

Одним із питань, розглянутих на з'їзді, стала порушена губуправою справа про участі кооперації у заходах щодо організації позашкільної освіти та улаштування короткотермінових кооперативних курсів. Вирішили доручити «Книгоспілці» викупити у Відні закуплені земством шкільні підручники та провести у грудні у Вінниці та Кам'янці-Подільському шестинедільні курси з питань кооперації.

Крім того, учасники зібрання обрали представників до майбутнього Предпарламенту УНР (державної наради), яка мала відбутися найближчим часом. Кооператори довірили О.Мицюку, П.Журавлю і П.Видибіді репрезентувати інтереси кооперації з метою *«допомогти населенню в справах економічних»* виключно на аполітичних засадах²¹. Також делегати вирішили провести черговий з'їзд кооперації в грудні у Проскуріві. Однак трагічні події «Листопадівської катастрофи» Директорії УНР внесли інші корективи в діяльність кооперативних установ краю.

Розглядаючи подальший розвиток подій, необхідно зазначити, що Директорія УНР в кінці листопада 1919 р. залишила Україну і змушена була перебратися в Польщу. В Кам'янці-Подільському, де знаходилася тимчасова польська адміністрація, українським кооператорам були створені умови для проведення елементарної кооперативно-господарської роботи. Всі питання щодо консолідації кооперативного руху тут взяла на себе «Рада Трьох», яка стала економічною і фінансовою опорою та досить

²⁰ Кооперативний з'їзд // Шлях. – 1919. – № 64. – С. 1.

²¹ Там само. – С. 2.

плідно працювала з урядовими структурами, брала активну участь у матеріальному забезпеченні українського війська.

Водночас перші кроки польської влади на території Поділля не були схожі на дружню допомогу українському народу. В одній із 5-ти нот-протестів, поданих 2 грудня 1919 р. до Речі Посполитої, голова Української дипломатичної місії заявляв, що польська військова адміністрація проводить на Поділлі *«окупаційну по суті і анексіоністичну по духу політику»*²². У травні-червні 1920 р. О.Мицюк від імені «Ради Трьох» подав три меморандуми, в яких викладались основні претензії кооператорів щодо ігнорування з боку польської влади інтересів української кооперації²³.

У цей час кооператори Поділля намагалися налагодити торговельні зв'язки з іншими країнами світу. Так, на засіданні «Ради Трьох» 24 березня 1920 р. голова Союзбанку П.Відибіда звітував про відвідини Відня, Праги, Берліну, Варшави та інших великих європейських міст і доповів, що українській делегації вдалося встановити контакти з «Оцуксом» – центром української кооперації за межами України²⁴.

Велику надію на відродження української кооперації на всій території Поділля подав Польсько-Український військовий союз, спрямований на спільну боротьбу проти більшовицької Росії. У цей час (квітень-червень 1920 року) всі кооперативні інституції розпочали активну працю щодо активізації діяльності занепалих при більшовиках товариствах та їх спілок.

Початок спільних польсько-українських військових дій приніс певні успішні наслідки. 27-28 квітня 1920 р. була звільнена від більшовиків Вінниця, яка фактично стала столицею України й, за наказом С.Петлюри, на початку травня до міста переїхали міністерства та центральні установи УНР²⁵. Успішний україно-польський воєнний похід звільнив значну частину Правобереж-

²² ЦДАВО України, ф. 1065, оп. 5, спр. 2, арк. 17 зв.

²³ Кам'янецька кооперативна «Рада Трьох» / К. // Подільська кооперація. Кн. I. – 1920. – С. 53-59.

²⁴ З кооперативного життя // Наш шлях. – 1920. – № 65. – С. 4.

²⁵ Вінниця: Історичний нарис / Гол. редактор проф. А.М.Подолінний – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – С. 112.

ної України і закінчився взяттям столиці України. Але внаслідок активних операцій червоноармійського військового командування Київ знову був повернутий більшовикам. Невдовзі, 19 червня, червоноармійці ввійшли до Вінниці і продовжували наступ на польські та українські війська²⁶. У липні головні польські війська перейшли на територію Галичини. Український уряд і лише частина польського війська ще залишались на території Кам'янець-Подільського району. Але перебіг подальших подій призвів до поразки україно-польських військ у війні проти більшовицької Росії і до кінця листопада 1920 р. всі відомі кооператори і державні діячі УНР покинули межі України. Кооперативний центр «Рада Трьох» припинив свою діяльність.

Отже, незважаючи складні політичні умови, у 1919-1920 рр. під керівництвом «Ради Трьох» на теренах Поділля подільські кооператори здійснювали наполегливу працю щодо вирішення соціальних, економічних і культурних потреб членів товариств. У цей час завершилося будівництво галузевої ієрархічної структури й утворення єдиного центру управління кооперацією, роль якого виконувала «Рада Трьох». На території краю діяло 28 регіональних галузевих об'єднань, у тому числі, 23 споживчих, 3 кредитних та 2 сільськогосподарські спілки, котрі репрезентували інтереси пайовиків близько 2800 подільських кооперативів²⁷.

Кооперативний центр «Рада Трьох» виступив потужним провідником і організатором кооперативної праці у провідних галузях соціально-економічного життя краю. Саме завдячуючи згуртованості кооперативних спілок й окремих установ вдалося, в межах можливого, налагодити матеріально-технічне забезпечення Української армії і державних установ та відчутно поліпшити товарне обслуговування населення Подільського краю.

²⁶ Воловик В.П. Останні події Української революції 1917 – 1920 рр. / В.П.Воловик, Ю.А.Зінко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. III. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С.Григорчука / – Вінниця, 2001. – С. 45-48.

²⁷ Кам'янецька кооперативна «Рада Трьох» / К. // Подільська кооперація. Кн. I. – 1920. – С. 12–21.

*Тетяна Онішко,
Мирослав Аліман,
Михайло Мовчан
(м. Полтава)*

ВАЛЕРІЙ РЕКРУТ: ІСТОРИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ДОСЛІДНИК КООПЕРАТИВНОГО РУХУ

З ім'ям Валерія Пилиповича Рекрута пов'язані наукові дослідження історії України, зокрема Поділля. Нині В.Рекрут є членом Національної спілки журналістів України, членом та радником Голови Національної спілки краєзнавців України, заступником директора Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, членом правління Вінницької обласної спілки краєзнавців України. Він – Почесний краєзнавець України.

В.Рекруту належать такі мудрі слова: «Не викликає сумніву, що від сили духу кожної людини, від її спроможності здолати всі застороги й труднощі залежить здійснення щасливої долі»¹. Ця цитата міститься у «Слові до читача» в одній з його праць, присвяченій видатному досліднику Поділля Іполиту Зборовському. На нашу думку, наведені вище слова повною мірою можна віднести і до самого Валерія Пилиповича Рекрута – історика, краєзнавця, дослідника, патріота.

Валерій Рекрут має неординарну біографію. Він народився 7 січня 1948 р. в родині військовослужбовця в м. Баку (Азербайджан). Того ж року родина переїхала на Вінниччину, де в м. Гайсин, у 1966 р. він закінчив середню школу № 4. Має базову освіту – інженер-технолог, закінчив Одеський інститут народного господарства. Упродовж 1971–1998 рр. В.Рекрут працював у системі споживчої кооперації, пройшовши трудовий шлях від слюсаря підприємства до керівника районної спілки споживчих товариств (райспоживспілки). Згодом, у 1998–2012 рр. обирався на посаду

¹ Рекрут В. Іполит Зборовський (1875–1937). На перехресті двох епох / В.Рекрут. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2014. – С. 6.

заступника голови правління облспоживспілки (1998–2000 рр.), голови обкому профспілки (2000–2010 рр.) працівників споживчої кооперації, працював викладачем і завідувачем відділу Вінницького кооперативного інституту (2010–2012 рр.). Унікальність науковця В.Рекрута в тому, що він за покликом серця прийшов від практичної господарської роботи до наукових досліджень у галузі історії України, історії кооперативного руху, краєзнавства. У червні 2009 р. в Переяслав-Хмельницькому університеті імені Г.С.Сковороди В.Рекрут успішно захистив кандидатську дисертацію і отримав звання кандидата історичних наук.

В.Рекрут багато років активно досліджує історію споживчої кооперації України та діяльність видатних діячів національного кооперативного руху, проблеми історичного краєзнавства, історію Поділля та біографістику. Він є автором низки монографій. У складі авторського колективу брав участь у дослідженні історії становлення та розвитку кооперативної освіти на Вінниччині (монографія «Вінницький кооперативний інститут: історія заснування, становлення, розвиток, особистості» (2012)² та написанні фундаментального монографічного дослідження «Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення» (2013)³. В.Рекрут опублікував понад 150 науково-популярних статей з питань історії кооперації та краєзнавства на Поділлі. В.Рекрут популяризує творчий здобуток кооперативних діячів та подвижників кооперативного руху.

У монографії «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX – початок XX ст.)⁴ В.Рекрут висвітлив громадську, кооперативну,

² Рекрут В.П. Становлення та розвиток кооперативної освіти на Вінниччині: з витоків до сьогодення // Вінницький кооперативний інститут: історія заснування, становлення розвитку, особистості. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2012. – С. 16–54.

³ Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення: монографія / За заг. ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. – 976 с.

⁴ Рекрут В. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX– початок XX ст.) / В.Рекрут. – Вінниця: ПП Балюк, 2006. – 408 с.

літературно-публіцистичну та державну діяльність Д.Марковича, проаналізував його внесок у розвиток кооперативного руху на Волині та Поділлі, розкрив участь видатного діяча в Українській революції 1917–1920 років. Автор опрацював велику документальну базу, яка містить справжні поклади малодослідженої інформації, і яка дозволяє поглибити знання читача про Д.Марковича в його громадсько-кооперативній та державницькій діяльності. В.Рекрут обґрунтував думку про те, що Д. Маркович справедливо входить до когорти тих, хто свою скромну, але чесну працю поклав на розбудову української культури. Разом з тим, науковець розкрив маловідому сторінку в житті та діяльності Д.Марковича – діяльність на кооперативній ниві. Саме Д.Марковича, на думку В.Рекрута, потрібно вважати фундатором кредитної кооперації на Волині на початку ХХ ст. Без перебільшення можна свідчити про те, що автору монографії вдалося віднайти, опрацювати та систематизувати значний масив історіографічних та джерельних матеріалів, що дозволило об'єктивно, всебічно і аргументовано визначити місце і роль Д.Марковича в українській історії. Цілком поділяємо думку В.Рекрута стосовно Дмитра Марковича, що це був «щирий народний, переконаний патріот, який високо ніс прапор волі і братерства»⁵.

У 2010 р. В.Рекрут у співавторстві з В.Подольном видали двотомник «Волошиновський Й.А. Розмови про кооперацію»⁶. Ця праця була приурочена до 140-річчя від дня народження Й.А.Волошиновського. Завдяки різним джерелам України та Польщі автори зібрали та підготували видання цього двотомника. Зазначимо, що праця вийшла за підтримки Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Автори

⁵ Там само. – С. 11.

⁶ Волошиновський Й.А. Розмови про кооперацію / Упоряд.: Подольн В.В., Рекрут В.П. – У 2-х томах. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – Т. 1. – 544 с.;

Волошиновський Й.А. Розмови про кооперацію / Упоряд.: Подольн В.В., Рекрут В.П. – У 2-х томах. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – Т. 2. – 360 с.

цього двотомника провели гігантську роботу щодо пошуку документів у Центральних архівах України (м. Київ), в державних архівах Вінницької, Львівської, Рівненської, Волинської областей, а також узагальнили праці Й.Волошиновського, присвячених різним видам кооперативів. Значну частину документів авторам двотомника вдалося віднайти у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї, Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України та Львівській науковій бібліотеці імені В.Стефаника.

Автори двотомника присвятили Й.Волошиновському такі слова «Життя, покладене у торжество кооперативної ідеї». Без перебільшення можна свідчити: ці слова характеризують і самого Валерія Рекрута – науковця, дослідника, історика, краєзнавця, публіциста, теоретика та практика кооперативного руху, громадського діяча.

Актуальним є параграф вказаного двотомника під назвою «Завтрашній день (віхи нових шляхів)», в якому переконливо відчувається патріотична позиція Волошиновського, коли він наголошував на тому, що свої внутрішні справи українці в об'єднаній батьківщині будуть самі вирішувати. З новою силою нині звучить його вислів: «Об'єднана батьківщина – це не тільки об'єднана земля, заселена народом, це об'єднаний народ, який заселяє цю землю»⁷.

У монографічному дослідженні «Іполит Зборовський (1875–1937). На перехресті двох епох»⁸ йдеться про життєвий шлях, науково-краєзнавчу, громадську, кооперативну, музейну та просвітницьку діяльність розстріляного під час сталінських репресій Іполита Чеславовича Зборовського – засновника перших на Вінниччині кооперативних товариств, відомого в краї музейника, археолога-аматора, громадського діяча. Монографію В. Рекрут при-

⁷ Волошиновський Й.А. Розмови про кооперацію / Упоряд.: Подольян В.В., Рекрут В.П. – У 2-х томах. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – Т. 1. – С. 402.

⁸ Рекрут В. Іполит Зборовський (1875–1937). На перехресті двох епох / В.Рекрут. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2014. – 768 с.

святив своїм онукам-двійнятам. Ця праця розрахована на широке коло науковців, краєзнавців, студентів. У Полтавському університеті економіки і торгівлі в 2014 р. відбулася презентація цієї монографії.

У розділі I цієї праці В.Рекрут проаналізував питання щодо стану наукового вивчення постаті І.Зборовського, розкрив документальні джерела дослідження. Розділ II присвячено його кооперативній, культурно-просвітницькій і музеєзнавчій діяльності. Разом з тим, В.Рекрут приділив увагу аналізу подвижницької роботи видатного діяча у розбудові подільського кооперативного руху. У розділі III монографії йдеться про життєві випробування І.Зборовського під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., при цьому автор монографії висвітлив його громадсько-політичну діяльність. У розділі IV висвітлено питання про життя та діяльність І.Зборовського в умовах радянської влади, а саме від 1920 до 1937 рр. Викликає зацікавленість інформація про його участь у перебудові кооперації на Поділлі упродовж 1920-х років. Для фахівців музейної справи та краєзнавців цікавим є параграф, у якому мовиться про участь І.Зборовського у розвитку музейної справи та краєзнавства на Поділлі в 20-ті роки XX ст.

Заслугою В.Рекрута вважаємо те, що він розмістив у монографії низку додатків: опублікованих та неопублікованих документів, епістолярну спадщину І.Зборовського, котра включає його власні листи та листи до нього. Серед дописів привертають увагу листи до товариства «Просвіта» і до відомих діячів – Б.Грінченка, М.Біляшівського. Серед додатків є цікавий архівний документ, виявлений В.Рекрутом у Державному архіві Вінницької області. Це – «Життєпис Зборовського, завідувача Тульчинським окружним музеєм». І.Зборовський зазначав у цьому документі, що його музейний стаж складає 30 років.

Позитивом монографії також можна вважати наявність у ній іменного покажчика. Серед наведених імен є імена відомих діячів кооперативного руху та довідки про них – Х.Барановського, С.Бородаєвського, Й.Волошиновського, А.Герасименка, В.Доманицького, Д.Коліуха, М.Левитського, Д.Марковича, Б.Мартоса, О.Черненка та ін.

Разом із К.Завальнюком й І.Журавлівським В.Рекрут підготував збірку «Натхненний вічністю (літературна та життєва доля Валер'яна Тарноградського)» (2018)⁹. Ця праця присвячена уродженцю Вінниччини, українському поету-лірику, журналісту і педагогу, репресованому радянською владою в середині 1940-х рр.

У 2008 р. вийшла монографія «Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ століття»¹⁰, яку підготував В.Рекрут у співавторстві з В.Подольном. Монографія була підготовлена до 75-річчя голодомору в Україні. У цій праці досліджено суперечливі особливості діяльності кооперативних організацій Вінниччини в другій половині 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття. Для того, щоб підготувати подібне ґрунтовне дослідження, його автори віднайшли, узагальнили та проаналізували значний масив раніше невідомих науковій спільноті архівних документів. Дотримуючись принципу історизму та об'єктивності, дослідники намагались розкрити протиріччя у розвитку споживчих товариств Поділля та їх спілок у період одержавлення та підпорядкування більшовицькій політиці вилучення матеріальних та продовольчих ресурсів на зламі 1920-1930-х років. Важливо, що автори зуміли виявити і опублікувати зовсім секретні документи правлячої партії щодо «чисток» серед кооператорів. Ще більшої ваги набирає той факт, що монографія містить значний іменник покажчик, до якого занесені раніше мало відомі чи практично не відомі імена подільських кооператорів, які тривалий час значились «ворогами народу». Звісно, для підготовки цього покажчика авторам знадобились роки.

Монографія несе в собі великий виховний заряд. Не випадково автори зазначають: «У нас не викликає сумніву, що для майбутнього покоління кооператорів дуже важливо знати правду про

⁹ Завальнюк К. Натхненний вічністю (літературна та життєва доля Валер'яна Тарноградського) / К.Завальнюк, І.Журавлівський, В.Рекрут. – Вінниця ТОВ «Меркьюрі Поділля». – 2018. – 260 с.

¹⁰ Подольн В. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ століття / В.Подольн, В.Рекрут. – Вінниця: ПП Балюк, 2008. – 420 с.

події тієї страшною за змістом і масштабної за розмірами гуманітарної катастрофи....»¹¹.

За монографію «Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ ст.» 19 листопада 2008 р. Міністерство освіти і науки та Український інститут національної пам'яті нагородили В.Рекрута Дипломом переможця Всеукраїнського просвітницько-патріотичного конкурсу за внесок у вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років «Голодомор 1932–1933 років. Пам'ять народу».

Черговим науковим здобутком В.Рекрута щодо висвітлення регіональної історії стали «Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність»¹², написана у співавторстві з О.Реєнтом. У цій праці розкрита історія Літинщини за різних політичних режимів протягом 1917–1921 рр., висвітлено перебіг революційних подій та повсякденне життя населення краю. Нариси є спробою об'єктивного аналізу історії Літинщини, містять показник імен тих діячів, які відіграли видатну роль в історії. Автори відповіли на багато питань, що стосуються буремних років (1917–1921) на Літинщині та загалом Подільського краю, пояснили роль регіону в тогочасних загальнодержавних подіях. У виданні простежено суспільно-політичні й соціально-економічні зміни у часи Української Центральної Ради, гетьманату Павла Скоропадського, Директорії УНР, більшовицької влади. Показано настрої та очікування мешканців, громадське життя різних соціальних верств населення. Окрему увагу приділено розвитку національно-культурної та освітньої сфери Літинщини, участі у цих процесах кооперативних і земських організацій. Видання розраховане на науковців, краєзнавців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історією України.

У праці «Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917–1921 рр.): Події. Особи, Роздуми. Книга 1.: Доба Центральної

¹¹ Там само. – С. 318.

¹² Реєнт О.П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / О.П. Реєнт, В.П.Рекрут. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. – 298 с.

ради (4 березня 1917–29 квітня 1918 рр.)»¹³ висвітлено перебіг революційних подій та повсякденне життя населення краю. Автор простежив суспільно-політичні й соціально-економічні зміни, показав особливості громадського життя різних національних та соціальних верств населення, відобразив настрої й очікування мешканців краю. Окрему увагу науковець приділив виборам до органів місцевого самоврядування та розвитку національно-культурної й освітньої сфери Гайсинщини, участі у цих процесах кооперативів і земських організацій. В.Рекрут присвятив цю монографію родині, друзям, колегам і всім громадянам, хто творив, оберігав і множив славетну історію Гайсинщини (Вінницька область).

Дослідження В.Рекрута спирається на ґрунтовну джерелознавчу базу. Вагомим джерелом інформаційного забезпечення стали матеріали періодичної преси, зокрема «Известия Подольского губернского продовольственного комитета», «Вестник губернского исполнительного комитета», «Поділля», «Подільська воля», «Слово Подолии», «Православная Подолия» тощо. Заслугою В.Рекрута є те, що він зібрав дані та інформацію про маловідомих чи практично невідомих людей Гайсинщини (декілька сотень імен), які зробили значний внесок у розвиток цього краю. Завдячуючи архівним документам ЦДАВО та Державного архіву Вінницької області, автор зміг висвітлити особливості розвитку Гайсинщини у досліджуваній період. Наприклад, один із додатків містить список майданів, вулиць і провулків міста Гайсина станом на кінець 1917 року. Це стає в нагоді нині, коли виникає питання про повернення нашим містам і селам старовинних назв. Крім цього, назви вулиць та провулків свідчать про розвиток того чи іншого промислу в Гайсині, проживання мешканців за становою належністю, національним складом, релігійною належністю, топографічним розташуванням тощо.

¹³ Рекрут В. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917–1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Книга I.: Доба Української Центральної Ради (4 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.) / В.Рекрут. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля». – 420 с.

Позитивом даної монографії також вважаємо те, що в ній уміщено низку цікавих документів. Наприклад, «Список гласних Гайсинської міської думи станом на 01.01.1917 р.» засвідчує, що тоді було 27 осіб. З документа дізнаємось, що серед них, зокрема, 13 були міщани, 3 селяни, 1 спадковий дворянин, і 1 протоіерей. За національністю – 11 були українцями, 12 – росіяни, 4 – поляки. Аналогічний список гласних Гайсинської міської думи станом на 01.05.1917 р. уже містив 58 осіб, серед яких найстаршому депутату (лікар) було 75 років, а наймолодшому (робітник) – 26 років. За національністю у списку було 22 українця, 10 росіян, 7 поляків, 14 євреїв тощо. Голові міста тоді було 70 років¹⁴. Згадані додатки дали підстави В.Рекруту зробити висновок про те, що періодичні іншомовні допливи (євреї, поляки та навіть росіяни) розчинялися в місцевій стихії й не переінакшили українського характеру території¹⁵.

Отже, завдяки кропіткій пошуковій роботі В.Рекруту вдалося відновити імена практично раніше не відомих широкому загалу діячів – І.Зборовського, Й.Волошиновського, Д.Марковича та ін. Зокрема, у жодному радянському довідковому виданні прізвище Й.Волошиновського не згадувалось, а його діяльність в СРСР ніхто не досліджував. Заслугою науковця вважаємо той факт, що він, вивчаючи життєвий шлях діячів кооперативного руху, зробив значний внесок у дослідження не лише Поділля, але й інших регіонів України.

Протягом 2000–2019 рр. В.Рекрут брав участь у понад 110 науково-практичних і краєзнавчих конференціях та круглих столах у різних регіонах України, зокрема в Києві, Ніжині, Полтаві, Харкові, Мелітополі, Чернівцях, Кам'янці-Подільському, Хмельницькому, Житомирі, Вінниці, Бердичеві, Меджибожі та інших регіональних центрах краєзнавства. Він виступав з доповідями на міжнародних науково-практичних конференціях: VI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 600-річчю першої писемної згадки про Чернівці (Чернівці,

¹⁴ Там само. – С. 366, 368.

¹⁵ Там само. – С. 9.

12–13 жовтня 2007 р.), «Приднестровское Подолье: история и современность» (Молдова, м. Кам'янка 21–23 листопада 2008 р.), «Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури» (Хмельницький, 17–18 березня 2011 р.), «Україна-Польща: історичне сусідство» (Вінниця, 19–20 травня 2017 р.) та ін. В.Рекрут відвідав низку музеїв, пов'язаних з історією кооперативного руху – від Рочделя (Англія) до Семенівки на Полтавщині. Також він виступав з цікавими доповідями серед учнів та викладачів у лицей імені О.Білаша у Градизьку на Полтавщині (місце народження Б.Мартоса)¹⁶. У цілому В.Рекрут з великою зацікавленістю вивчає експозиції історичних, історико-краєзнавчих, літературно-меморіальних музеїв, картинних галерей. Безумовно, це надихає його на новий пошук, нові ідеї, нові втілення.

За матеріалами опублікованих В.Рекрутом монографій щодо життя та діяльності визначних діячів кооперативного руху на теренах Поділля були встановлені меморіальні дошки Йоахиму Волошиновському (село Гонтівка Чернівецького р-ну Вінницької області), Дмитру Марковичу (м. Вінниця) та Іполиту Зборовському (м. Бершадь, Вінницької обл.). У вищезазначених населених пунктах на вшанування цих діячів були названі вулиці та відкриті музейні експозиції. Зазначимо теж, що В.Рекрут брав участь у впорядкуванні пам'ятника на місці поховання відомого українського кооператора та громадського діяча Миколи Василювича Левитського на Байковому цвинтарі у Києві.

З метою поширення інформації щодо видатних діячів Української революції 1917–1921 рр. та фундаторів українського кооперативного руху, В.Рекрут спільно із краєзнавцями м. Вінниці створили 4 науково-популярних відеофільми, в яких висвітлюється життя та діяльність Д.Марковича, І.Зборовського та П.Видибиди (згодом архієпископ Палладій – Митрополит Української православної церкви в екзилі перебуваючої).

¹⁶ Григор'єв В. Вчені Полтави і Києва розповіли учням про Бориса Мартоса // Зоря Придніпров'я. – 22 вересня 2018. – № 39. – С. 2; Оністрат О. Хто не знає минулого, той не має майбутнього // Зоря Придніпров'я. – 5 жовтня 2018. – № 40. – С. 4.

В.Рекрут опублікував низку статей у Всеукраїнському фаховому виданні «Гілея». Серія «Історичні науки». Він також є постійним дописувачем тижневика «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України». Серед його публікацій у цьому тижневику є статті, присвячені історії становлення та розвитку споживчої кооперації Вінниччини (від кінця XIX – першої половини XX ст.), а також Житомирщини, Волині; видатним співвітчизникам, кооператорам, державним та громадським діячам – Дмитру Марковичу, Йоакиму Волошиновському, Петру Відибіді та ін. В.Рекрут також друкував у тижневику «Вісті...» розвідки з історії становлення та розвитку кооперативної освіти в Україні, зокрема на Поділлі¹⁷. Результатом його ґрунтовної пошукової роботи стали опубліковані у «Вістях...»

¹⁷ Рекрут В.П. Дмитро Маркович: «Житиму на користь милої безцінної України» / В.П.Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. – К., 2004. – № 39; Рекрут В.П. Дмитро Маркович – український письменник, кооператор, громадський та державний діяч. Подільські сторінки життя і праці / В.П. Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. К., 2006. – № 25; Рекрут В.П. Дмитро Маркович – український письменник, кооператор, громадський та державний діяч. Подільські сторінки життя і праці / В.П.Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. К., 2006. – № 26; Рекрут В.П. Й.Волошиновський та кооперативне будівництво Наддніпрянщини (1905-1920) та Волині (1927-1939) / В.В.Подольян, В.П.Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. К., 2005. – № 32; Рекрут В.П. Кооперативна та державницька діяльність подолянина Петра Відибіді у добу Української революції (1917–1920 рр.) / В.П.Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – Київ, 2007. – № 25; Рекрут В.П. Піонери кооперативного руху на Житомирщині / В.П.Рекрут // Вісті. Діловий випуск, 2008. – № 25. – С. 6–8; Рекрут В.П. Спираючись на рівні два крила / В.П.Рекрут / Вісті Центральної спілки споживчих товариств. – Київ, 2008. – № 42; Рекрут В.П. Споживча кооперація Вінниччини: через століття до майбутнього / В.П.Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск (м. Київ). – 2004. – № 9.

матеріали, присвячені історії становлення та розвитку районних спілок споживчих товариств на Вінниччині: Барської та Томашпільської¹⁸.

В.Рекрут здійснює велику подвижницьку роботу серед студентської молоді, пропагуючи кооперативні цінності. Він, зокрема, презентував свої праці в Полтавському університеті економіки і торгівлі, брав участь у презентації видань, присвячених Борису Мартосу.

Результати досліджень В.Рекрута, видані ним праці, здійснені заходи щодо популяризації історії України, зокрема Поділля, історії кооперативного руху заслуговують високої оцінки. На наше глибоке переконання, праці В.Рекрута доцільно рекомендувати для використання в навчальному процесі загальноосвітніх шкіл та вищих закладів освіти.

¹⁸ Рекрут Валерій. Томашпільська райспоживспілка. Історія становлення і розвитку / Валерій Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск (ДВ-вкладка), 2012. – № 19; Рекрут В. Споживча кооперація Вінниччини: з витоків до сьогодення: Барська райспоживспілка / Валерій Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск (ДВ-вкладка), 2012. – № 10. С. 1–8.

ВІДВІДИНИ Т. ШЕВЧЕНКОМ СЕЛА ПОГАЩИНА НА ПОЛТАВЩИНІ

Стаття присвячена дослідженню гіпотези краєзнавця І.М.Дудника про можливе зображення на малюнку Т.Г.Шевченка «Стінка» із дорожнього альбому 1845 року урочища, яке знаходиться на території теперішньої Качанівської сільської ради Гадяцького району поблизу села Погачина Лохвицького району Полтавської області.

Дослідники творчості Кобзаря підкреслюють, що поетичних творів Шевченка дійшло до нас понад 240, а художніх – олійних картин, акварелей, сепій, офортів, малюнків – майже 1200. Ця кількість свідчить про його глибоку закоханість у малярство.

Важливу інформацію про другу подорож Т.Шевченка Україною містить його дорожній альбом 1845 року. В ньому поет замальовував цікаві для нього об'єкти (більшість серед них – пейзажі) та робив до них пояснювальні записи. Один із записів містить наступну інформацію: «Квітень – жовтень. 1845. Виконав малюнки олівцем «Урочище Стінка» та «Урочище Білик». Малюнок «Стінка» розміщений у повному зібранні творів Т.Г.Шевченка у томі VII, книзі II за № 309 (рис. 1).

Дослідники творчості Тараса Шевченка до цих пір не визначилися, який саме краєвид зображено на малюнку «Стінка». Прийнято вважати, наприклад, що це урочище Полтавської губернії. Часто висловлюються припущення, що місце знаходження Стінки в селі Обухівці поблизу Миргорода. Там розташований родовий маєток О.Капніста, в якого поет гостював у 1844–1845 роках. За іншою версією, шевченківська Стінка знаходиться поблизу села Андріївка Гадяцького повіту Полтавської області (нині Роменського району Сумської). Під час першої подорожі по Україні в 1843–1844 роках Шевченко не раз зупинявся в селі Андріївка в маєтку В.М.Репніна.

Претендує на шевченківське зображення і селище міського типу Білики Кобеляцького району Полтавської області. У статті із Вікіпедії записано, що перебуваючи у цій місцевості у 1845 році, Шевченко намалював 2 етюди олівцем – «Стінка» та «Урочище Білики». Але дослідниця творчого спадку Тараса Шевченка та Миколи Гоголя Рената Смирнова заперечує усі попередні версії. Вона переконана, що на малюнку зображена місцевість біля маєтку Софії Данилевської у Миргородському повіті. Її масток називався Стінка, бо розташовувався біля вікового лісу, що стіною ріс біля річки Говтви.

Згідно інших версій, на малюнку зображена місцевість села Шедієве Кобеляцького повіту на березі річки Орілі (нині Царичанський район, Дніпропетровська область).

А Павло Вакулук, професор, заслужений лісовик України, стверджує, що «Стінку» створював Шевченко в урочищі Холодний Яр, яке знаходиться на території Чигиринського та Кам'янського районів Черкаської області.

Проводячи краєзнавчі дослідження в ході написання книги про історію села Токарі Лохвицького району Полтавської області, мене зацікавили розповіді старожилів села Погарщина, котрі передаються з покоління в покоління, про перебування Т.Г.Шевченка в цьому селі та селі Андріївка теперішнього Роменького району Сумської області.

Для розуміння гіпотези про можливе зображення на малюнку Т.Г.Шевченка «Стінка» із дорожнього альбому 1845 року урочища, яке знаходиться на території теперішньої Качанівської сільської ради Гадяцького району поблизу села Погашина Лохвицького району Полтавської області, не зайвим доказом буде хронологія з історії виникнення вказаних населених пунктів та родинних зв'язків їх власників.

Літопис сіл бере відлік із першої половини XVIII століття та нерозривно пов'язаний із відомим сімейством Марковичей. Марковичі (Маркевичі) – козацько-старшинський, згодом дворянський рід єврейського походження, відомий з кінця XVII століття. Засновником його був Марк Аврамович, який володів значними маєтностями у Прилуках та Пирятині. Від шлюбу з

донькою прилуцького війта Григорія Корнієнка-Ограновича у Марка було численне потомство, з якого найбільш відомі дочка Анастасія і син Андрій.

Саме в 1708-1714 рр. лубенський полковник Андрій Маркович, який одружився з Уляною Андріївною Горленко, купив землі (грунти) біля річки Артополот та заселив їх людьми, а новостворене село назвав на честь себе Андріївкою, а також на грунтах поселення Погарщина побудував маєток. Слід зауважити, що Андрій був жорстокою людиною, що викликало значне невдоволення серед козаків, а потім і жителів села.

У 1739 році маєток села Андріївка перейшов у власність графа Мініха. І хоча граф володів ним недовго, але за цей час встиг побудувати кінний завод, що був постачальником коней для драгунських полків. У 1741 році він потрапив в опалу і був засланий царицею Єлизаветою Петрівною у Сибір, а його володіння, у тому числі і Андріївка, перейшли у державну казну.

Указом від 30 квітня 1743 року імператриця пожалувала значні маєтності своєму фавориту Олексію Григоровичу Розумовському у вічне та спадкове володіння, в тім числі і село Андріївку, що в ті часи входило до складу Лохвицької сотні.

А потім після його смерті у 1771 році маєтності Олексія Григоровича перейшли до рідного брата – колишнього гетьмана Кирила Григоровича Розумовського, і з часом Андріївка та хутори перейшли до Олексія Кириловича Розумовського – одного із синів Кирила Григоровича. У 1820 році Олексій Кирилович Розумовський розподілив деякі свої маєтки між доньками та оформив дарчі акти на них. Андріївка та ближні землі дісталися старшій доньці Варварі Олексіївні Репніній, котра ще у 1802 році одружилася із Миколою Григоровичем Репніним, відомим російським військовим і державним діячем у Лівобережній Україні. Близько 1833 року Варвара Олексіївна Репніна подарувала маєток Андріївку на весілля своєму синові Василю Миколайовичу Репніну. У зв'язку з картковими боргами у 1855 році Василь Миколайович Репнін продає Андріївку і хутори Графщанський, Герасимівський та Яганівку дворянину Василю Аркадійовичу Кочубею.

Село Погарщина зосталось за родиною Марковичів і передавалось як родинний спадок по лінії дружини з роду Горленків. Після шлюбу Івана Васильовича Капніста з Пелагеєю Григорівною Горленко (рідна племінниця Уляни Андріївни) частина маєтностей в селі Погарщина належала родині Івана Капніста, а в подальшому – їх сина Михайла Івановича з дружиною Оболенською Варварою Григорівною (перебувала в родинних відносинах з Репніними) та онука Сергія Михайловича, Гадяцького повітового предводителя дворянства, з дружиною Єлизаветою Андріївною Аладіною (по матері Скалон). Отже, із сказаного випливає, що Погарщина належала Капністам аж до жовтневого перевороту 1917 року. Отримавши садибу в спадок, Капністи, ясна річ, її трохи поліпшили і добудували. Варто відмітити, що рідний брат дружини Олексія Васильовича Капніста (товариша Т.Г.Шевченка, який ввів його в родину Репніних), Уляни Дмитрівни Білуха-Коханівської – Андрій, збудував дерев'яну церкву Андрія Критського в селі Погарщина.

Історично доведено і ні в кого не викликає заперечення той факт, що Шевченко бував у селі Андріївці.

Час приїзду Тараса Шевченка до Андріївки встановив відомий шевченкознавець із Санкт-Петербурга Петро Жур (1913-2002 рр.ж.). У своїй книзі «Літо перше» (К., 1979) він використав лист Василя Миколайовича Репніна (1805-1836 рр.ж.), – сина М.Г.Репніна (1778-1845 рр.ж.), з яким виїхав із Яготина Тарас Шевченко. 22 листопада 1843 року Василь Репнін писав батькові про різні господарські справи, а закінчив листа такими словами: «До побачення, дорогий батьку, я тебе дуже ніжно цілую, так само, як і маму, Варвару. Шевченко передає їй привіт». У цьому листі для нас важливе те, що він засвідчує факт перебування в посольській Андріївці Тараса Шевченка ще 22 листопада. А наступний лист дає можливість встановити дату повернення поета до Яготина. У середу, 24 листопада, Василь Миколайович повідомив свою рідню з тієї ж таки Андріївки: «Деякі невеликі справи затримують мене тут ще до завтра. У п'ятницю я буду ночувати у Барановського і в суботу опівдні буду в Пирятині, постарайся, дорогий батьку, послати мені коней у Смотрики, якщо не для двох екіпажів, то хоча б для одного, щоб я міг бути того ж вечора у Яготині».

Тарас Шевченко надзвичайно плідно використав той час, котрий він провів в Андріївці: зустрічався із селянами, малював і писав. Не підлягає сумніву, що саме в Андріївці поет закінчував новий твір, якого він ще 11 листопада в Яготині обіцяв пізніше вручити княжні Варварі. Це була поема «Тризна». Зберігся і малюнок урочища «Стінка», написаний Шевченком в Андріївці. Сумський дослідник Юрій Ступак у свій час у книзі «Визначні художники на Сумщині» писав: **«З літа 1843 року збереглося кілька недатованих малюнків Шевченка, не зазначено й місця їх створення... Першим пейзажним малюнком Шевченка на Сумщині є «Урочище «Стінка».**

Цим займався і місцевий краєзнавець, мешканець села Андріївки Олександр Катрич. В одній із статей у роменській міськрайонній газеті він писав: «А тепер давайте візьмемо в руки малюнок Шевченка і піднімемось на одне з підвищень в селі Андріївці. У долині, так само, як і на малюнку, ми бачимо обриси Бесарабової гори (правда, на сьогодні її овал уквітчує лісосмуга з білоріхних беріз), внизу в'ється невеличка річка Артополот, а по ліву сторону в зеленій тіняві стоїть увічнена поетом на папері Стінка. Хоч і сплигло з того часу багато років, однак, і краєвид, і малюнок на папері схожі, ніби однієї матері діти, крім того, на всій території Роменського району немає жодного урочища, яке б носило таку назву».

Деякі дослідники життя і творчості Тараса Шевченка висловлюють думку про те, що поет побував в Андріївці вдруге 1845 року, коли, виконуючи завдання Київської археографічної комісії як її член, побував у багатьох містах і селах України, замальовуючи цікаві пам'ятки старовини, пов'язані з історією та культурою нашого народу. Відомо, що з поміщиком Родзянком Шевченко виїхав Ромоданівським шляхом у Веселий Поділ. Є підстава вважати, що в липні 1845 р. Тарас Шевченко вдруге побував в Андріївці, адже село це лежить від Ромоданівського шляху за 8 кілометрів. Цю думку, зокрема, висловлювала відома дослідниця Шевченкового життя і творчості Єлизавета Середа у путівнику «Шляхами великого Кобзаря» (К., 1964.). Вона писала: «Серед старожилів збереглися спогади про те, що у 1845 році

Шевченко теж побував у цьому селі, заїхавши після ярмарку в Ромнах (Андріївка від Ромен за 35 кілометрів), так що спогади старих людей не позбавлені вірогідності».

Виходячи з наведеного аналізу краєзнавчих досліджень, можна стверджувати, що картина «Урочище «Стінка» створена Т.Шевченком саме в 1845 році, так як в першому альбомі ця картина відсутня. Як доказ можна відмітити, що задум видання серії офортиків, що оспівують красу України, виник у Тараса Шевченка в 1843 році під час його подорожі Батьківщиною, про що свідчать його малюнки та замальовки, зроблені під час цієї поїздки. «Живописна Україна», яку він видає на власні кошти і поширює альбом у 1844 році, складається з шести офортиків: «У Києві», «Видубецький монастир», «Судня рада», «Старости», «Казка», «Дари в Чигрині 1649 року». В офортах всі підписи, дати і написи зроблені Шевченком.

У 1845 році повинен був вийти другий випуск «Живописної України». Цей задум Т.Г.Шевченка з ентузіазмом підтримали його однодумці. Ідею випуску видання, а згодом і його поширення, гаряче підтримала княжна В.Рєпніна: «... одержавши Вашого листа, я часто молилася за Вас або, краще сказати, за успіх Вашого діла». Але для успішного здійснення свого грандіозного проекту Т.Г.Шевченку знадобилася допомога (особливо матеріальна) і взагалі всіляке сприяння офіційних осіб і установ. Княжна Варвара Рєпніна провела підписку на «Мальовничу Україну» з допомогою друзів Шевченка та за сприяння офіційних осіб.

Маршрут подорожей Т.Г.Шевченка по Україні влітку 1845 року ще й на сьогодні повністю не вивчений. Але, у статті П.В.Жура «Подорожі Т.Г.Шевченка на Україну» зазначено, що «у липні 1845 р. Шевченко відвідав Прилуки, звідти їздив у Густиню малювати Густинський монастир, де був похований князь Микола Рєпнін. Деякий час поет жив у маєтках Галаганів у Сокиринцях і Дігтярях».

На початку липня 1845 р. Т.Шевченко прибув до Полтави. «Час приїзду і термін перебування Т.Г.Шевченка у Полтаві точно встановив і переконливо довів відомий літературознавець П.П.Ротач. Він звернув увагу на маловагому, на перший погляд,

деталь російськомовної повісті «Близнецы», у якій відбилися полтавські враження поета: співаки церковного хору, який був на той час у Полтаві, повідомляють герою повісті Степану Мартиновичу Левицькому, що «завтра после литургии владыка отъезжает в Переяслав и что они, его певчие, туда же едут по почте». Звернувшись до «Полтавских губернских ведомостей» за 1845 р., П.П.Ротач з'ясував, що архієпископ прибув у Полтаву 23 червня, а виїхав після 1 липня. Працюючи над повістю у засланні, Т.Г.Шевченко, безумовно, не міг читати названу газету, але згадав про подію, свідком якої був сам». Три-чотири дні у першій декаді липня 1845 р. вважається тим періодом, коли Тарас Шевченко перебував у Полтаві.

Донині немає єдиної думки про те, де зупинявся Т.Г.Шевченко у Полтаві. Є версія П.П.Ротача. Згідно з нею Шевченко міг зупинитися у домі сусіда і доброго приятеля І.П.Котляревського Андрія Федоровича Лук'яновича. Правда, точно відомо, що останнього тоді у Полтаві не було, а будинок він здав терміном на рік Іванові Капністу, рідному братові Олексія Капніста, із яким Шевченко познайомився на Полтавщині влітку 1843 року. Рекомендацію чи прохання прийняти поета міг надіслати і Микола Андрійович Лук'янович, із котрим Шевченко товаришував і навіть намалював його портрет.

Виходячи з версії П.П.Ротача, можна стверджувати про можливі дружні відносини Т.Г.Шевченка з родиною Івана Капніста, садибу якого поет міг відвідати в селі Погарщина, коли з поміщиком Родзянком виїхав Ромоданівським шляхом у Веселий Поділ після перебування в Ромні 23-25 липня, взявши за основу 24 липня як день, коли дивився в Ромні на Іллінському ярмарку виставу «Москаль-чарівник». Це був найкоротший шлях (Погарщина від Ромен за 43 кілометри) до Ромоданівського шляху через Андріївку (село це лежить від Ромоданівського шляху за 8 кілометрів), залишки якого і сьогодні можна спостерігати на околиці села Погарщина біля Урочища Стінка.

Можна припустити, що Т.Г.Шевченко мав намір відвідати села Андріївка та Погарщина з метою отримати фінансову підтримку своїх друзів, а саме родин Василя Репніна та Івана Капніста, адже

у 1845 році поет запланував продовжити видання і підготувати до друку другий випуск «Живописної України», але через брак грошей мав припинити цю справу.

В результаті краєзнавчих досліджень можна вважати (і це підтверджується спогадами погарщанських старожилів), яким у свою чергу розповідали їхні бабусі та дідусі, що Кобзар не просто змалював саме урочище Стінка, яке знаходиться між Погарщиною та Качановим, а ще й гостював певний час у селі в маєтку родини Капністів.

Свою теорію я підкріплюю довідкою, виданою виконкомом Качанівської сільської ради про те, що на території села Качанове, поблизу села Погарщини знаходиться урочище Стінка, яке нанесено на усіх топографічних картах. Тож, коли я відтворив схему тогочасного чумацького, або, як він ще називався, Ромоданівського шляху, то стало очевидним: Шевченко ніяк не міг по дорозі до Андріївки минути наше урочище Стінка, так як сам шлях проходить по межі урочища, а зображена на малюнку Т.Г.Шевченка дорога через струмок раніше слугувала найкоротшим шляхом через садибу Капністів у Погарщині до садиби Репніних у Андріївці.

Під час недавнього проведеного пленеру за участю професійних художників було намальовано 6 картин сучасного краєвиду урочища Стінка. Дві з них на 99% ідентичні з малюнком Тараса Шевченка. На теперішній час в урочищі протікає, як і в часи Шевченка, струмок. В кінці 19-го століття землевласник (пан – як говорять перекази старожилів) на прізвище Бойко, на місці зображеної на малюнку дороги зробив дамбу, після чого в урочищі утворився невеликий ставок. Вода зі ставка тече далі долиною через зображений хутір, який існує і нині в межах села Погарщина як окремий куток і впадає в русло річки Артополот, яка в'ється вниз серед заростів очерету і сьогодні. Гориста місцевість зосталась майже без змін. Отже, поглянувши на малюнок і відкритий краєвид, можливо стверджувати, що це саме наша знаменита «Стінка».

Сподіваюсь, що викладена в статті гіпотеза буде переконливою і зацікавить як спеціалістів, так і широко громадськість.

Малюнок «Стінка» розміщений у повному зібранні творів
Т.Г.Шевченка у томі VII, книзі II за № 309

Урочище «Стінка» поблизу села Погарщина Лохвицького
району Полтавської області.
Картина київського художника Євгена Філоненка, 2015 рік.

Використані джерела:

1. Полтавщина: Енциклопедичний довідник (За ред. А.В.Кудрицького.- К.: УЕ, 1992). С. 979-980.
2. Ротач, П.П. Від Удаю до Орелі : сторінки полтавської шевченкіани / П.П.Ротач. - Полтава, 2000. – 229 с.
3. Ротач, П.П. Полтавська Шевченкіана : спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / П.П.Ротач. - Полтава : Дивосвіт, 2005. - Кн. 1 : А - К. – 432 с.
4. Ротач, П.П. Полтавська Шевченкіана: спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / П.П.Ротач . - Полтава : Дивосвіт, 2005. - Кн. 2 : Л - Я. - 2009.
5. Л.Розсоха. Славетний рід Капністів . - Миргород, 2008.
6. Сумська міська централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://librarysumy.com/sumy/pismennik_sumy/12/658/. – Назва з екрану. 12. Тарас Шевченко і Сумщина: збірник/ [упорядкув. О.П.Столбін]. – Суми: Ред. – вид.відділ облуправління по пресі, 1993. – С.104
7. Ступак Ю. Шевченко-художник на Сумщині // Ленінська правда – 1968 – 10 берез. – С. 3.
8. Тарас Шевченко і Сумщина: збірник. – Суми: Ред.- видавнич. відділ облуправління по пресі, 1993. – 102 с.
9. Звагельський В. Кобзаревими шляхами / В.Звагельський // Червоний промінь. – 1993. – 22 трав. – С. 1
10. Грабкова О.О. – Літопис села Андріївка. – Дніпро, 2017.

МЕЦЕНАТ І БЛАГОДІЙНИК Г.О. МИЛОРАДОВИЧ У КРАЄЗНАВЧОМУ РУСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Заможний поміщик, відомий громадський діяч та історик Григорій Олександрович Милорадович (1839–1905) належав до плеяди філантропів, благодійників і меценатів, які значною мірою прислужилися розвитку освіти, науки та культури. Як зазначають фахівці, за своєю природою благодійність є різновидом інноваційної діяльності, що випереджає соціальні стандарти, які панують у практиці держави, а часом і в суспільній свідомості. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. благодійність набула форми престижної соціальної поведінки, стала невід’ємним атрибутом громадянського суспільства, що поступово формувалося в Російській імперії. Сучасні дослідники мають достатньо підстав стверджувати, що країна у цей час справді переживала «золотий вік» доброчинності¹.

Починаючи з останньої третини ХІХ ст. доброчинність у Російській імперії активно поширювалась і на сферу культури. Такій діяльності, як наголошує О. Донік, більше пасує термін «меценатство». Загалом, на його думку, «меценатську діяльність вирізняє яскраво виражена суспільна спрямованість, що проявляється в заснуванні окремими особами на свої кошти суспільно корисних культурних установ, у пожертвуванні музеям власних колекцій, у відкритті широкого доступу до приватних зібрань, ... у фінансуванні спорудження храмів тощо»².

¹ Дмитрієнко М., Ясь О. Благодійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність // Розбудова держави. – 1994. – № 6. – С. 42; Донік О.М. Благодійність в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 169; Соколов А.Р. Российская благотворительность в XVIII – XIX веках (к вопросу о периодизации и понятийном аппарате) // Отечественная история. – 2003. – № 6. – С. 153, 155.

² Донік О.М. Благодійність в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 172.

Важливу складову меценатської діяльності Г.Милорадовича становили заходи, спрямовані на вивчення та збереження історико-культурної спадщини Чернігівщини, ремонт та реставрацію церковних споруд, що являли собою пам'ятки архітектури. У 1883 р. він виявив і оприлюднив у часопису «Черниговские епархиальные известия» лист губернатора Чернігівського намісництва А.Милорадовича до Г.Потьомкіна від 10 липня 1783 р., в якому йшлося про історичну долю чернігівського Спасо-Преображенського собору. На вимогу можновладця, який у травні того ж таки 1783 р. відвідав Чернігів і звернув увагу на занедбаний стан цієї святині, А.Милорадович додав до листа «снятой с соборной здешней древней церкви Спаса план и описание времени начала построения, dokonчения и по разорении возобновления её, взятое от здешнего архиерея»³. Г.Милорадович опублікував певний текст цієї історіографічної пам'ятки, впорядкованої, вочевидь, священиком Спасо-Преображенського собору І.Левицьким за дорученням чернігівського єпископа Єрофея Малицького.

У 1889–1890 рр. у Чернігові вийшов двома виданнями ілюстрований науково-популярний нарис Г.Милорадовича «Описание черниговских соборов Спасо-Преображенского и Борисоглебского», упорядкований на підставі доробку чернігівського архієпископа Філарета (Гумілевського). Цей видавничий проект переслідував, передусім, благодійницькі цілі. Не випадково на обкладинці книги зазначалося: «Пожертвования на реставрацию соборов высылаются в Чернигов, на имя соборного старосты». Крім того, Г. Милорадович зауважив, що «в скором времени начнется полная реставрация Преображенского собора, на средства, собираемые от лиц, которым дорога свято-отечественная старина»⁴. До цих «лиц»

³ Милорадович Г.А. Письмо Черниговского наместничества губернатора генерал-поручика Андрея Степановича Милорадовича к князю Г.А.Потемкину-Таврическому с приложением описания Спасо-Преображенского собора // «Прибавление к «Черниговским епархиальным известиям». – 1883. – № 1. – С. 11–14.

⁴ Милорадович Г.А. Описание черниговских соборов Спасо-Преображенского и Борисоглебского с видом соборов. – Чернигов: Типография Губернского правления, 1889. – С. 11.

належав і сам автор – навесні 1889 р. він пожертвував 100 крб на «обновление Черниговского кафедрального собора». Слід зазначити, що «соборным старостой» натовді був чернігівський губернатор О.Анастасьєв, який із властивою йому енергією заходився довкола реставрації Спасо-Преображенського і Борисоглібського соборів. Як зауважив у своїх спогадах чернігівський міський голова В.Хижняков, «немедленно разными способами стали собираться пожертвования на реставрацию и переделку храмов ... Полиция по всей губернии, получив от губернатора подписные листы, усердствовала во всю. Сумма сборов ... в короткое время достигла солидного размера около 100 тыс. руб.»⁵. Влітку-восени 1891 р. у Спасо-Преображенському соборі на пожертви, зібрані губернатором О.Анастасьєвим, були проведені масштабні ремонтно-реставраційні роботи: «подновлена живопись на стенах и сводах, позолочены купола и к старинной стильной колокольне пристроена каменная иконная лавка»⁶. Не дивно, що у 1893 р. чернігівський єпископ Сергій запропонував Г.Милорадовичу – натовді губернському предводителю дворянства – обійняти престижну громадську посаду церковного старости кафедрального Спасо-Преображенського собору, розраховуючи, очевидно, на подальші пожертви з його боку. Згідно з тогочасним законодавством, це питання належало до компетенції міської думи, яка мала розглянути подання єпископа на своєму засіданні. Але внаслідок втручання амбітної дружини губернатора М.Веселкіна, яка конфліктувала з родиною Милорадовичів, кандидатура Г.Милорадовича була забалотована. У цій ситуації він звернувся з листом до обер-прокурора Синода К.Победоносцева, сподіваючись, що той призначить його церковним старостою всупереч рішенню міської думи⁷.

⁵ *Хижняков В.М.* Воспоминания земского деятеля. – СПб.: Издательство «Огни», 1916. – С. 93.

⁶ *Добровольский П.* Архив Черниговского кафедрального собора // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1902. – Вып. 4. – Отд. II. – С. 51–58; *Хижняков В.М.* Воспоминания земского деятеля. – СПб.: Издательство «Огни», 1916. – С. 93–94.

⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України. – Ф. XIII. – Спр. 3142. – Арк. 1 зв.

«Назначение ... меня соборным старостою, – запевняв він свого адресата, – помимо моих личных жертв кроме пользы ничего принести не может»⁸. Проте К.Победоносцев не став втручатись у цю делікатну ситуацію, і старостою кафедрального собору «по предложению соборного причта» дума в жовтні 1893 р. обрала міського голову О. Ханенка⁹.

У 1896 р. Г.Милорадович отримав «Благословение» Синоду за пожертви на будівництво дзвіниці при Троїцькій церкві¹⁰, у 1901 р. – на ремонт і облаштування Покровської та Преображенської церков у Любечі¹¹. Наступного 1902 р. за допомогу любецькій Аннинській церкві Синод відзначив його дружину графиню О.Милорадович¹². У 1893 р. на честь святкування 900-річчя Чернігівської єпархії коштом дворянства губернії був виготовлений пам'ятний жетон, примірники якого розіслали усім достойникам Російської імперії. Спеціальний золотий жетон, виготовлений з цієї нагоди з ініціативи Г.Милорадовича, було піднесено імператору Олександру III¹³.

Г.Милорадович дбав про збереження пам'яток стародавнього Любеча – «фамільного гнізда» чернігівської гілки своєї родини. Ще його мати С.Милорадович у 1870 р. впорядкувала автентичну печеру св. Антонія і прилеглу до неї територію, а в 1894 р. до цієї справи долучився і сам Г.Милорадович. Зрештою у цьому затишному куточку Любеча було облаштовано меморіал на честь св. Антонія Печерського: «Над входом пещеры в каменной стене вставлен образ пр. Антония Печерского во весь рост в

⁸ Там само. – Арк. 2–2 зв.

⁹ *Хижняков В.М.* Воспоминания земского деятеля. – СПб.: Издательство «Огни», 1916. – С. 176–180.

¹⁰ Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В.Тарновського. – Ал – 73.

¹¹ Там само. – Ал – 75.

¹² Там само. – Ал – 76.

¹³ *Опанасенко В.* Благодійні справи Чернігівського дворянства // Сіверянський літопис. – 2000. – № 4. – С. 139–141.

металлической вызолоченной ризе; сама же пещера выложена камнем, и перед входом в нее образована площадка, бока которой убраны роскошными цветами. Напротив пещеры, немного ниже площадки, находится Антониевский колодезь, окруженный каменными столбами, поддерживающими над колодезем массивный купол, увенчанный сверху золоченым крестом»¹⁴. З ініціативи родини Милорадовичів у 1874 р. було започатковано «крестные ходы из всех церквей к этой пещере, ... водосвящение, молебен и служба пр. Антонию», текст якої 1885 р. за благословінням Синоду підготував О.Ковалевський, а видав Г.Милорадович¹⁵.

Меценатська діяльність Г.Милорадовича поширювалась і на провідний краєзнавчий осередок регіону – Чернігівську губернську архівну комісію, яку він очолював протягом 1896–1901 і 1903–1904 рр. Г.Милорадович безоплатно виділив у своєму чернігівському будинку квартиру першому правителю справ (ученому секретарю) комісії П.Тиханову і надав у розпорядження членів комісії свою бібліотеку. Він систематично поповнював музей та книгозбірню комісії, власним коштом виготовив необхідні для розміщення експонатів вітрини¹⁶. Серед подарованих Г.Милорадовичем пам'яток були археологічні старожитності, зокрема глиняний горщик давньоруського часу, виявлений у печері св. Антонія в Любечі, старовинна алебарда,

¹⁴ Черниговские губернские ведомости. – 1894. – № 162. – 17 июля. – Часть неофициальная. – С. 2; Докладніше див.: Коваленко О.О. Преподобний Антоній Печерський у науковій спадщині та комеморативних практиках Григорія Милорадовича // Афонское наследие: Научный альманах. – К.; Чернигов, 2016. – Вып. 3–4. – С. 310–315.

¹⁵ Милорадович Г.А. Любеч и крестный ход к пещере Пр. Антония Печерского. – Чернигов: Губернская типография, 1875. – 5 с.

¹⁶ Каталог Музея Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов: Типография Губернского правления, 1902. – С. IV; Каталог Черниговского соединенного исторического музея городского и ученой архивной комиссии в память 1000 – летия летописного существования г. Чернигова. – Чернигов, 1915. – С. 13, 27, 84.

козацький пояс¹⁷. Значний інтерес становили передані Г.Милорадовичем до музею олійні та гравіровані портрети В.Дуніна-Борковського, В.Кочубея, М.Милорадовича¹⁸. На особливу увагу заслуговував автентичний портрет Ф.Палій з онуками¹⁹. За сприяння Г.Милорадовича з Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря до музею було також доставлено портрет дружини новгород-сіверського сотника Є.Жоравко з дітьми²⁰. Від Г.Милорадовича до музею Чернігівської губернської архівної комісії надійшли також ікона Любецької Божої Матері, «несколько предметов ценной мебели», низка грамот на дворянство кінця XVIII ст., кілька пам'ятних жетонів, комплект журналу «Русский вестник», багатомне видання «Историко-юридических материалов, извлеченных из актов книг Витебской и Могилевской губерний»²¹, рукопис-

¹⁷ Каталог Музея Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов: Типография Губернского правления, 1902. — С. 1; Каталог Черниговского соединенного исторического музея городского и ученой архивной комиссии в память 1000 — летия летописного существования г. Чернигова. — Чернигов, 1915. — С. III.

¹⁸ *Добровольский П.М.* Описание Исторического музея Черниговской губернской ученой архивной комиссии. — Чернигов: Типография Губернского правления, 1905. — Часть вторая. Исторический отдел; быт военный и домашний. — С. 98–100, 103, 105–106, 113.

¹⁹ Каталог Черниговского соединенного исторического музея городского и ученой архивной комиссии в память 1000 — летия летописного существования г. Чернигова. — Чернигов, 1915. — С. 22.

²⁰ Журналы заседаний Черниговской губернской архивной комиссии // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, б/г. — Вып. 2. — С. 80–81.

²¹ Журналы заседаний Черниговской губернской архивной комиссии // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, 1914. — Вып. 1; 2-е изд. — Отд. I. — С. 38; Журналы заседаний Черниговской губернской архивной комиссии // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, 1902. — Вып. 4. — Отд. I. — С. 4, 17; *Добровольский П.* Описание Исторического музея Черниговской губернской ученой архивной комиссии. — Чернигов: Типография Губернского правления, 1904. — Часть первая. Церковные древности и предметы христианского культа. — С. 42.

ний збірник документів під назвою «Материалы для истории Малороссии в XVIII веке»²² та інші пам'ятки і книги. Крім того, на пропозицію Г.Милорадовича Чернігівська губернська архівна комісія у 1902 р. видала його коштом окремою книгою синодик Любецького Антоніївського монастиря, що містив унікальні відомості з середньовічної історії Чернігово-Сіверщини²³.

Г.Милорадович також підтримував стосунки й обмінювався пам'ятками з іншими збирачами старожитностей, зокрема з В.Тарновським-молодшим. Звичайно, він не міг обминути славнозвісну Качанівку, яку М.Костомаров влучно назвав «вирієм, куди зліталось різне українське вчене, художнє та письменне птаство»²⁴. Г.Милорадович залишив свій автограф у так званому «Качанівському альбомі», що містить понад 600 записів, які належали відвідувачам маєтку В.Тарновського²⁵. У каталозі бібліотеки останнього, впорядкованому в 1900 р. Б. та М.Грінченками, згадується низка книг, подарованих Г.Милорадовичем: «Месечко Любеч» (1859), «Указание биографических сведений о замечательных людях Малороссии» (1859), «О роде дворян Полуботок» (1870), «Любеч – родина преподобного Антония Печерского» (1873), «Любецкий архив графа Милорадовича» (1898)²⁶. Крім того, він подарував В.Тарновському справжню

²² Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В.Тарновського. – Ал – 506. – Спр. 8.

²³ Журналы заседаний Черниговской губернской архивной комиссии // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1914. – Вып. 1; 2-е изд. – Отд. I. – С. 162; Синодик Любецкого Антониевского монастыря [факсимиле]. – Чернигов, 1902. – 4; 80; 3 арк.

²⁴ *Панета С.* Доля Качанівського Едему // Хроніка – 2000. – К., 1996. – Вип. 16. – С. 133.

²⁵ Качанівка: Альбом автографів / [упорядник *С. Половнікова*]. – К.: Темпора, 2010. – С. 35, 158, 160.

²⁶ Каталог печатных книг Музея украинских древностей В.В.Тарновского. Составленный в 1901 году *М.Н. и Б.Д.Гринченко* // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. – Чернігів, 2018. – Вип. 19. – Частина I. – С. 223, 235–236.

реліквію – автентичний портрет П.Полуботка, який зберігався в маєтку Милорадовичів у Любечі²⁷. Публікація цієї «парсуни» П.Полуботка у грудневому номері «Киевской старины» за 1890 р., здавалося, мала б покласти край плутанині довкола портретів П.Полуботка і його батька Л.Полуботка, але, на жаль, вона триває й досі²⁸.

На початку 80-х рр. XIX ст. Г.Милорадович долучився до ініційованого В.Тарновським видавничого проекту, що мав на меті познайомити загал з портретами видатних історичних діячів козацької доби. У 1883 р. побачив світ перший і, на жаль, єдиний випуск праці «Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах», яку упорядкували професори В.Антонович і В.Бец. Переважну більшість репродукованих портретів становили пам'ятки із зібрання В.Тарновського, але до книги увійшли й чотири рідкісні графічні зображення Б.Хмельницького з колекції Г.Милорадовича. Як зазначив у передмові В.Бец, «эти гравюры мы получили от графа Милорадовича благодаря просвещённому его сочувствию нашему изданию»²⁹.

Г.Милорадович також узяв безпосередню участь у вирішенні питання про подальшу долю зібрання українських старожитностей В.Тарновського, яке він у 1896 р. заповів Чернігівському губернському земству. Як відомо, після цього розгорнулася ціла епопея, пов'язана з прийняттям і облаштуванням цієї щедрої пожертви, що тривала кілька років, причому у вир дискусій та подій було втягнуто багатьох учених, громадських діячів і чиновників. Свою позицію з цього питання чітко окреслив і

²⁷ Каталог Музея украинских древностей В.В.Тарновского / [составил *Б.Д.Гринченко*] – Чернигов: Типография Губернского земства, 1900. – Т. II. – С. 65.

²⁸ *Коваленко О.Б.* Павло Полуботок – політик і людина. – Чернігів: Сіверянський літопис, 1996. – С. 23–24.

²⁹ Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Составители профессора Императорского университета Св. Владимира *В.Б.Антонович* и *В.А.Бец* по коллекции Василия Васильевича Тарновского. – К., 1883. – С. III.

голова щойно створеної Чернігівської губернської архівної комісії Г.Милорадович: «Собрание г. Тарновского известно ученому миру как одно из редких по заключающимся в нем предметам и имеет громадное значение при изучении древностей и вообще старины Малороссийского края, посему приобретение его было бы в высшей степени желательно»³⁰. Смерть В.Тарновського, що сталася в червні 1899 р., змусила Чернігівське губернське земство прискорити остаточне вирішення питання про перевезення і облаштування його зібрання в Чернігові. Показово, що у своєму заповіті В.Тарновський одним з трьох душоприказників обрав саме Г.Милорадовича³¹. І хоча виконати свій обов'язок з об'єктивних причин Г.Милорадович не зміг, він постійно тримав ситуацію довкола Музею українських старожитностей у полі зору і навіть запропонував тимчасово розмістити зібрання В.Тарновського у своєму чернігівському будинку, але губернське земство на цю пропозицію не пристало³². Більше того, тверезо оцінюючи можливості й перспективи створеного в 1896 р. Історико-археологічного музею Чернігівської губернської архівної комісії, Г.Милорадович на початку 1900 р. порушив питання про доцільність його приєднання до Музею українських старожитностей³³, але його ініціатива випередила свій час і не знайшла необхідної підтримки.

Сформульована Г. Милорадовичем думка про доцільність об'єднання чернігівських музеїв поступово здобула чимало прихильників і, врешті-решт, була матеріалізована на початку 20-х рр. ХХ ст., коли усі музейні установи міста (натоді їх нараховувалося вже п'ять!) увійшли до складу єдиного Чернігівського державного музею на правах його структурних підрозділів.

³⁰ Державний архів Чернігівської області. – Ф. 140. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 13–13 зв.

³¹ Там само. – Арк. 116–116 зв.

³² Там само. – Арк. 189, 190–190 зв., 268–268 зв.; Отдел рукописей Российской национальной библиотеки. – Ф. 777. – Спр. 733. – Арк. 27.

³³ Отдел рукописей Российской национальной библиотеки. – Ф. 777. – Спр. 733. – Арк. 1 зв. – 2.

Г.Милорадович-меценат дбайливо зберігав фамільні реліквії, прагнуч увічнити пам'ять про своїх далеких предків. З особливим пієтетом дослідник ставився до одного з них – чернігівського полковника і наказного гетьмана Лівобережної України П.Полуботка. Г.Милорадович дбайливо доглядав розташовану на території його садиби в Любечі кам'яницю П.Полуботка – унікальну пам'ятку цивільної архітектури початку XVIII ст.³⁴ Як відомо, духовні й світські можновладці зазвичай знаходили свій останній притулок у найбільш шанованих стародавніх храмах та монастирях, і родина Полуботків не становила у цьому відношенні винятку. Відтак, Г.Милорадович встановив в Успенському соборі Чернігівського Єлецького монастиря мармурові меморіальні дошки на честь батька і бабусі П.Полуботка – Леонтія Артемовича і Фотимії Прокопівни, а у Спасо-Преображенському соборі – на честь його першої дружини Євфимії Василівни, племінниці гетьмана Лівобережної України І.Самойловича³⁵. На жаль, у грудні 1921 р. на підставі циркуляру чернігівської губерчі їх було демонтовано і знищено, оскільки, мовляв, «мраморные или другие доски, надписи на стенах и на богослужебных предметах, произведенные в целях увековечивания памяти каких бы то ни было лиц, принадлежащих к членам низвергнутой династии и ее приспешников» ображають «революционное чувство трудящихся»³⁶. Цікаво, що у жовтні 1978 р. під час земляних робіт на подвірі Єлецького монастиря поблизу Успенського собору було випадково виявлено фамільний склеп Полуботків. На

³⁴ Коваленко О.О. Садибно-парковий комплекс родини Милорадовичів у Любечі // Палацово-паркові комплекси України: охорона, збереження та використання: Науковий збірник. – К., 2016. – С. 223.

³⁵ Милорадович А.Г. Родословная книга Черниговского дворянства. – СПб.: Губернская типография, 1901. – Т. II. – С. 311–312 окремої пагінації.

³⁶ Радянська влада та православна церква на Чернігівщині у 1919 – 1930 рр.: Збірник документів і матеріалів / [відп. ред. Р.Б.Воробей; упорядники А.В.Морозова, Н.М.Полетун]. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. – С. 30.

одній з напівзотлілих домовин зберігся срібний хрест, напис на якому засвідчив, що в ній спочивав прах Л.Полуботка³⁷.

Г.Милорадович був відомим бібліофілом, причому значну частину його книгозбірні, що складалася з понад 16 тис. томів, становили видання з історії та українознавства³⁸. Познайомившись з його бібліотекою, чернігівський міський голова В.Хижняков зауважив, що «такому дорогому книгохранилищу не следует оставаться непроизводительно частным достоянием, и что хорошо бы пожертвовать его городу»³⁹. Незабаром навесні 1881 р. він отримав лист, в якому Г.Милорадович запропонував «пожертвовать городу свою фамильную библиотеку с тем, чтобы для нее было устроено достаточное и приличное помещение» і висунув цілком логічну вимогу щодо присвоєння книгозбірні його імені⁴⁰. На черговому засіданні міської думи В.Хижняков повідомив, що «половину расходов на устройство этого помещения граф, как видно из его письма, готов принять на себя. Библиотека Милорадовича ... представляет такую высокую ценность и так богата по содержанию, что Думе следует воспользоваться таким предложением и сделать с своей стороны для этого затрату»⁴¹. В.Хижняков також зазначив, що і члени правління Чернігівської громадської

³⁷ Тимошенко В.І., Ватау Н.В. Знахідки з поховання Леонтія Полуботка // Архітектурні та археологічні старожитності Чернігівщини. – Чернігів, 1992. – С. 117–119; Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»: 50 років діяльності. – Чернігів: Десна Поліграф, 2017. – С. 174, 179–180.

³⁸ Коваленко О.О. Книга в житті та діяльності Г.О.Милорадовича // Краєзнавча діяльність бібліотек Чернігівщини: Збірник матеріалів обласної науково-практичної конференції. – Чернігів, 2016. – С. 89–94.

³⁹ Хижняков В.М. Воспоминания земского деятеля. – СПб.: Издательство «Огни», 1916. – С. 106.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Свод постановлений Черниговской городской думы от 1871 – 1883 г. / [составлено на основании постановления думы городским головою В.М.Хижняковым]. – Чернигов: Губернская типография, 1883. – С. 1108.

бібліотеки «выразили желание, чтобы для упрочения существования этой библиотеки, она была передана городу». Відтак народилась ідея, яка згодом так обурила Г.Милорадовича, – прийняти обидві пропозиції, набути у такий спосіб «совершенно даром массу книг и, при самых небольших затратах с своей стороны» виявитись «обладателем и распорядителем весьма полезного учреждения, ежегодное содержание которого тоже потребует ничтожных средств»⁴².

Водночас міська управа досить оперативно опрацювала проект приміщення для бібліотеки й кошторис будівельних робіт. Йшлося про спорудження кам'яного двоповерхового будинку «в 24 арш. длины и 15 ширины». Передбачалось, що на нижньому поверсі має розміститись читальний зал, «где могут быть помещены шкапы с газетами, текущими и недавними периодическими изданиями и вообще с более употребительными книгами». Натомість на другому поверсі були заплановані «две обширных залы для помещения всех прочих книг и для занятий желающих пользоваться ими». Крім того, у будинку мали бути облаштовані «квартира для лица, которому будет поручено заведывание библиотекой» та кімната для сторожа⁴³.

Однак цілком несподівано ця пропозиція викликала неоднозначне ставлення з боку частини гласних міської думи. Так, Г.Ходот зазначив, що «прежде всего нужно узнать, стоит ли предлагаемая библиотека, чтобы для ее помещения делать значительную затрату. Может быть, она состоит из книг устаревших или чисто научных, и потому представляющих для жителей нашего города мало значения». Він також наполягав на тому, що перш ніж асигнувати кошти на спорудження будинку для бібліотеки, необхідно з нею як слід ознайомитись. Інший гласний, Д.Бурневський «выразил желание узнать, для чего собственно

⁴² Свод постановлений Черниговской городской думы от 1871 – 1883 г. / [составлено на основании постановления думы городским головою *В.М.Хижняковым*]. – Чернигов: Губернская типография, 1883. – С. 1109.

⁴³ Там само. – С. 1109.

понадобилась городу эта библиотека»⁴⁴. Участь у дебатах узяв і авторитетний громадський діяч гласний О.Тищинський, який заявив, що бібліотека Г.Милорадовича являє собою «весьма обширное и ценное книгохранилище, которое собиралось отцом и дедом графа. В ней, кроме массы весьма редких исторических сочинений, есть собрания всех классиков, а также и позднейшие периодические издания». Як член правління Чернігівської громадської бібліотеки, він пообіцяв передати місту близько 500 крб. пожертв, зібраних на спорудження будинку для цього закладу, який збагатився «значительным количеством разных книг и журналов и посещается ежедневно большим числом читающей публики, несмотря на взимаемую за чтение плату»⁴⁵. Однак В.Хижнякову й О.Тищинському так і не вдалося перекопати загал гласних, і дума ухвалила «соломонове» рішення: «Принять дар гр. Милорадовича, выразив ему от города глубокую признательность. Вопрос же о помещении для библиотеки оставить открытым, до ознакомления с ее характером и составом»⁴⁶. Така постановка питання аж ніяк не влаштовувала Г.Милорадовича, що недвозначно засвідчив його лист до редакції журналу «Российская библиография», написаний влітку 1881 р. Підтвердивши свій намір передати власну бібліотеку місту, Г.Милорадович водночас зазначив: «Что же касается до соединения даримой мною библиотеки с имеющейся в Чернигове общественной библиотекой, то об этом и речи не было, так как общественная библиотека это есть просто библиотека частная, читальня, в которой за маленькую ежегодную плату книги, большею частью романы и журналы, берутся на дом». «Я же намерен, – розвинув свою думку Г.Милорадович, – учредить Публичную библиотеку, в которой книги будут читаться в самом здании

⁴⁴ Свод постановлений Черниговской городской думы от 1871 – 1883 г. / [составлено на основании постановления думы городским головою *В.М.Хижняковым*]. – Чернигов: Губернская типография, 1883. – С. 1109–1110.

⁴⁵ Там само. – С. 1109–1110.

⁴⁶ Там само. – С. 1110.

и на дом не будут выдаваемы, а равно и платы никакой за чтение не будет полагаться»⁴⁷. Зрештою питання зайшло у глухий кут, і на своєму засіданні в грудні 1881 р. Чернігівська міська дума, посилаючись на брак коштів, відхилила пропозицію своєї ж управи «о постройке дома для библиотеки графа Милорадовича»⁴⁸, що фактично означало й відмову від його дару. Таким чином, внаслідок недолугої позиції більшості гласних міської думи Чернігів втратив унікальну можливість одержати справжню публічну наукову бібліотеку, брак якої і надалі негативно позначався на розвитку краєзнавчих студій. Відтак закид на адресу Г.Милорадовича у спогадах В.Хижнякова («граф прожил после этого больше двадцати лет, но не надумался исполнить свое прекрасное намерение»⁴⁹) слід вважати щонайменше некоректним. Після встановлення радянської влади книгозбірня натовді вже покійного Г.Милорадовича була розпорошена між різними установами, і тільки незначна її частина на сьогодні зберігається у Чернігівському обласному історичному музеї імені В.Тарновського.

Меценатська і краєзнавча діяльність Г.Милорадовича, як і його сучасників В.Тарновського, Г.Галагана, Б.Ханенка та інших представників дворянської верстви, сприяла збереженню надбань вітчизняної та зарубіжної культури, а створені ними музеї та бібліотеки за їхнього життя або після смерті стали загальним надбанням.

⁴⁷ Отдел рукописей Российской национальной библиотеки. – Ф. 168. – Спр. 55. – Арк. 1– 1 зв.

⁴⁸ Свод постановлений Черниговской городской думы от 1871 – 1883 г. / [составлено на основании постановления думы городским головою *В.М.Хижняковым*]. – Чернигов: Губернская типография, 1883. – С. 1145.

⁴⁹ *Хижняков В.М.* Воспоминания земского деятеля. – СПб.: Издательство «Огни», 1916. – С. 106.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ КИЄВА В РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУВАННЯ (1950-1960-і рр.)

Адміністративно-територіальний устрій Києва у післявоєнні роки здійснювався за партійним принципом. Політична влада правлячої комуністичної партії доводила міцність радянської ідеології, називаючи райони міста прізвищами партійних керівників.

Місцева влада фактично належала Київському міському комітету КП(б)У, за рекомендацією якого призначались керівники на усі управлінські та господарські посади в місті. Вже в листопаді 1943 року в Києві почали функціонувати міські органи влади. Київраду від грудня 1943 до червня 1944 року очолював Леонід Лебідь, за каденції якого розпочалася відбудова Хрещатика, до лютого 1946 року міським господарством керував Федір Мокієнко, а до 1947 року Федір Чеботарьов, який в довоєнний період отримав досвід керівника на посаді директора київського заводу «Арсенал».

Перші післявоєнні вибори до Київської міської ради депутатів трудящих відбулися у грудні 1947 року. Однак в умовах тоталітарної комуністичної системи існувала жорстка централізація державної та місцевої влади. Місцевому самоврядуванню протиставлялись списки місцевих компартійних органів. Вільні вибори депутатів міської ради та виконкому міськради були практично неможливі. Кандидатури на посади голів Київської міської ради та Київського міськвиконкому погоджували на Політбюро ЦК КПУ, а голосування депутатів на сесіях Київради мало формальний характер.

На початку 1946 року Київ розбили на дев'ять районів: Дарницький, Жовтневий, Залізничний, Кагановицький, Ленінський, Молотовський, Печерський, Подільський і Сталінський¹. Ще до завершення війни Петровський район знову став Подільським, а Кіровському повернули його історичне найменування – Печерський.

¹ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. — К., 1947. — С. 253.

Подільський і Кагановицький територіально і чисельно були найбільшими в місті, що потребувало коригування їхніх меж. Окрім цього, були певні неузгодження в обслуговуванні районів. Так, наприклад, територія стадіону імені Хрущова (нині – Національний спортивний комплекс «Олімпійський») знаходилась у підпорядкуванні сразу двох районів, що викликало незручності в процесі експлуатації. Так само незручно поділялась територія Чорної гори – селища індивідуальної забудови, в якому межа проходила теж посередині. Тому у вересні 1952 року на засіданні виконавчого комітету був здійснений переділ цих двох районів, згідно якого утворюваний Подільський район мав 104 тисячі населення, Кіровський – 35 тисяч, Кагановицький – близько 60 тисяч населення, Хрущовський – 47 тисяч².

Чисельність киян зростала і місто постійно потребувало територій під житлове будівництво. Окрім цього, бракувало місць відпочинку і курортів для населення столиці, необхідно було розширювати зелену зону, забезпечувати мешканців свіжими молочними продуктами, ранніми овочами і т.д. У зв'язку з цим Виконавчий комітет Київської міської ради у 1946 році звернувся до Голови Ради Міністрів УРСР М.С. Хрущова з питання розширення міської межі шляхом приєднання до неї 31 населеного пункту, що входили до складу Києво-Святошинського, Броварського і Бориспільського районів Київської області. Загальна площа, що підлягала приєднанню, складала 56,3 тис. га. Таким чином, територія міста з 68,0 тис. га зростала до 124,3 тис. га. Населення території, що приєднувалась, складало 59,4 тис. чол.³

У 1954 році поряд із міськими районами Дарницьким, Залізничним, Кагановицьким, Ленінським, Молотовським, Жовтневим, Печерським, Подільським і Сталінським функціонував один обласний – Києво-Святошинський⁴. Дарницький район територією 314 кв.км мав індустріальний напрям. Інші райони були промислового значення. У Залізничному районі була перевага

² Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. Р-1, оп. 4, спр. 610, арк. 127-131.

³ ДАК, ф. Р-1, оп. 5, спр. 45, арк. 109.

⁴ Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 13, спр. 462. – арк. 1-13.

підприємств і установ залізничного транспорту, площею 108 кв.км. Кагановицький розміщений на околиці Києва, площею 64 кв.км. Ленінський район мав площу 25 кв.км. Молотовський розміщений у середній частині міста, площею 26 кв.км. Жовтневий був основним районом з розміщення промислових підприємств по місту площею 102 кв.км. Печерський розміщений на обривистому березі Дніпра, площею 19 кв.км. Подільський район розміщений на правому березі Дніпра протяжністю 25 км і площею 134 кв.км. Сталінський мав площу 21 кв.км. Києво-Святошинський район мав сільськогосподарське спрямування, площею 0,8 тис. кв.км. До його складу входили передмістя Києва: Ворзель, Буча, Ірпінь, Боярка, Нові Петрівці, Білогородка та ін.

Процес розширення міської території, а відтак і зміни меж та назв районів постійно були у русі. 23 серпня 1955 року голова виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих Олексій Давидов направив листа секретарю Центрального комітету Комуністичної партії України Олексію Кириченку⁵ з приводу розширення міської території за рахунок земель Київської області, а також організації нових районів.

Планувалось приєднати дачні місцевості, розташовані на північний захід від Києва: Ірпінь, Ворзель, Бучу, Кичеєве, Яблуньку. Загальна площа цього району складала біля 4800 га. Населення району (без Пущі-Водиці) на той час складало біля 25 тис. осіб, а зростало до 36-40 тисяч. Із включенням до нього Пущі-Водиці мав бути утворений новий адміністративний район з розміщенням у Ворзелі.

Також планували приєднати південні околиці міста – район сіл Пирогів, Конча-Заспи, Жукова острова та Чапаєвки. Його загальна площа складала 5550 га. Територія приєднувалась до земель існуючого Кагановицького району, площа якого з 4250 га збільшувалась більш ніж у два рази – до 9800 га.

Зі сходу до міської території приєднували Бровари з площею території 2200 га. Утворювався новий адміністративний район «Броварський» з приєднанням до нього селища Биківня Дарницького району. Населення району мало складати близько 30 тис. осіб⁶.

⁵ ДАК, ф. Р-1, оп. 3, спр. 528, арк. 103-104.

У грудні 1956 року виконавчий комітет Київської міськради депутатів трудящих та міський комітет КП України звернувся до Верховної Ради УРСР з проханням прилучити до міської території 8100 га земель, які адміністративно підпорядковувались Кагановицькому району⁷. Його населення на той час складало 120 тис. осіб⁸, а з урахуванням населення існуючих селищ на території, що приєднувались, мало становити близько 190-195 тисяч. Задля полегшення управлінських завдань район поділили на два: Кагановицький і район імені Хрущова.

Площа Кагановицького району в нових границях дорівнювала 350 га, району ім. Хрущова – 9500 га. Населення Кагановицького району за генеральним планом мало становити близько 80 тис. осіб (на той момент було близько 60 тис.), району ім. Хрущова – біля 80 тис. осіб (на той момент близько 50 тис.)⁹.

Станом на 1956 рік існували всі ті ж дев'ять районів: Ленінський, Сталінський, Молотовський, Кагановицький, Подільський, Печерський, Жовтневий, Залізничний і Дарницький¹⁰.

У лютому 1956 року на XX з'їзді КПРС було засуджено культ особи Сталіна, а у червні 1957 р. Молотов і Каганович у складі так званої «антипартійної групи» спробували змістити з посади Хрущова і зазнали поразки. Тож через це змінилися назви районів. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 жовтня 1957 р. Кагановицький район перейменовано на Московський, а Молотовський – на Шевченківський¹¹. Указом Президії

⁶ Там само; Архипова С. Динаміка розширення меж м. Києва в XX ст.: історико-географічний аспект / С.Архипова // Регіональна історія України : 36. наук. ст. / Голов. ред. В.Смолій; відп. ред. Я.Верменич. - К. : Ін-т історії України НАНУ, 2015. – Вип. 9 : До 100-річчя від дня народження акад. НАН України П.Т.Тронька. – С. 195.

⁷ ДАК, ф. Р-1, оп. 3, спр. 572, арк. 150-151.

⁸ ДАК, ф. Р-1, оп. 3, спр. 528, арк. 104.

⁹ ДАК, ф. Р-1, оп. 3, спр. 528, арк. 104.

¹⁰ ДАК, ф. Р-1, оп. 3, спр. 572, арк. 53, 54.

¹¹ Відомості Верховної Ради УРСР. – № 9. – К., 1957. – С. 186.

Верховної Ради УРСР від 4 листопада 1961 р. Сталінський район було перейменовано на Радянський¹².

Ставши у 1957 р. містом-мільйонником, Київ упевнено еволюціонував у напрямі створення агломерації – системи розселення, що складалася з міста-центру і прилеглих поселень. Президія Верховної Ради УРСР Указом від 21 березня 1957 р. включила у межу міста населені пункти Києво-Святошинського району Київської області: Пирогово, Чапаєвку, Феофанію, селище Дніпровського пароплавства (острів Жуківка) і зону дачних селищ Конча-Заспи¹³.

У 1959 р. київська агломерація складалася з 16 міст, в яких мешкало 1257 тис. чол.¹⁴ У 60-80-х роках ХХ ст. Київ залишався третім, після Москви і Ленінграда, за кількістю населення містом у СРСР і першим – в Україні. Всесоюзні переписи населення 1959 і 1979 років показали, що кількість його жителів зросла з 1,1 до 2,1 млн. осіб, тобто збільшилася вдвічі¹⁵.

Адміністративно-територіальний поділ був таким: Дарницький, Жовтневий, Залізничний, Ленінський, Московський, Печерський, Подільський, Радянський, Шевченківський райони¹⁶. 23 травня 1969 р. згідно Указу Президії Верховної Ради УРСР створено десятий район – Дніпровський – за рахунок території Дарницького району¹⁷.

Таким чином бачимо, що в розвитку адміністративного районування влада перш за все керувалась ідеологічними чинниками, а не географічними, історичними чи природними. До місцевої географії були прив'язані лише Дарницький, Печерський, Подільський і Дніпровський райони.

¹² УССР. Районно-административный справочник. – К., 1957. – С. 129; Відомості Верховної Ради УРСР. – № 47. – К., 1961. – С. 527.

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-5111, оп. 1, спр. 151, арк. 94.

¹⁴ Алфьоров М.А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945 – 1991 рр. – Донецьк, 2012. – С. 291.

¹⁵ Ілюстрована історія Києва. – С. 308.

¹⁶ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1962. – С. 78.

¹⁷ Відомості Верховної Ради УРСР. – № 24. – К., 1969. – С. 203.

Наукове видання

«Українське краєзнавство в системі міжінституційних взаємодій: проблеми концептуалізації та практичної реалізації». Збірник матеріалів XV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, м. Полтава, 12 грудня 2019 р.

За загальною редакцією О.П. Ресента.

Підписано до друку 27.02.2021 р.

Формат 60х84 $\frac{1}{16}$. Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 10,6. Обл.-вид. арк. 10,5. Наклад 300 прим.

Зам. № 36-2020.

Надруковано ПП «ПФ «Фоліант»

00121, м. Київ, вул. Семенівська, 13

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4631 від 14.10.2013 р.